

vysokoškolská učebnica

AKTUÁLNE PROBLÉMY **EURÓPY**

TIBOR
MADLEŇÁK

ALFONZ
GAJDOŠ

MARTINA
ŠKODOVÁ

MICHAELA
ŽONCOVÁ

2025

UNIVERZITA MATEJ BELA V BANSKEJ BYSTRICI

FAKULTA PRÍRODNÝCH VIED

KATEDRA GEOGRAFIE A GEOLÓGIE

AKTUÁLNE PROBLÉMY EURÓPY

2025

Názov: **Aktuálne problémy Európy**

Autorský kolektív: RNDr. Tibor Madleňák, PhD.
Doc. RNDr. Alfonz Gajdoš, PhD.
RNDr. Martina Škodová, PhD.
RNDr. Michaela Žoncová, PhD.

Recenzenti: Doc. PaedDr. Eduard Hofmann, CSc.
Doc. RNDr. Jana Vojteková, PhD.

Vydavateľ: Belianum, vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Rok vydania: 2025

Učebné materiály boli spracované v rámci riešenia projektu KEGA 029UMB-4/2022 s názvom Aktuálne problémy regiónov Európy – inovatívne prístupy vo vyučovaní.

ISBN 978-80-557-2241-2

EAN 9788055722412

<https://doi.org/10.24040/2025.9788055722412>

Táto publikácia je šírená pod licenciou Creative Commons Attribution-NoDerivatives 4.0 International Licence CC BY-ND (uviedenie autora - bez odvodeného obsahu).

OBSAH

PREDHOVOR	4
KLÍMA SA MENÍ, MENÍME SA TIEŽ?	6
PRÍRODNÉ ZDROJE A ENERGETIKA.....	14
ZDROJE SLADKEJ VODY.....	20
UBÚDANIE POĽNOHOSPODÁRSKEJ PÔDY	27
ŽIVOTNÉ PROSTREDIE	33
KVALITA ŽIVOTA.....	41
STARNÚCA EURÓPA	46
MESTÁ V MINULOSTI A SÚČASNOSTI	53
VYLUDŇOVANIE PERIFÉRNÝCH REGIÓNOV	60
TRANSFORMÁCIA PRIEMYSELNÝCH REGIÓNOV.....	64
MASOVÝ CESTOVNÝ RUCH.....	72
VOJNA NA UKRAJINE	78
DEMOKRACIA ALEBO AUTOKRACIA?	88
MIGRAČNÁ KRÍZA.....	96
MULTIKULTÚRNA SPOLOČNOSŤ.....	102
SLOVNÍK.....	108
ZDROJE	117

PREDHOVOR

Európa v súčasnosti prechádza veľmi dynamickým spoločenským vývojom. Jednotlivé krajiny, regióny a ich obyvatelia sú konfrontovaní s mnohými výzvami súvisiacimi napr. s klimatickou zmenou, stavom životného prostredia, starnutím obyvateľov, vyľudňovaním periférnych regiónov, transformáciou priemyselných odvetví, ilegálnou migráciou, nárastom politického extrémizmu či vojnou na Ukrajine. Mnohé z týchto problémov, či dokonca kríz, sa netýkajú len Európy, majú globálny charakter. Sú to pomerne zložité a komplexné problémy, vzájomne prepojené v rôznych súvislostiach. O väčšine z nich sa intenzívne diskutuje, pričom na ich príčiny a riešenia existujú rôzne názory a postoje. Ak chce spoločnosť tieto výzvy zvládnuť, potrebuje ich čo najlepšie poznať.

Predkladaná vysokoškolská učebnica Aktuálne problémy Európy predstavuje študijný materiál a zdroj informácií pre predmety bakalárskeho štúdia študijného programu Aplikované geovedy ako aj Učiteľstva geografie v kombinácii na Fakulte prírodných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Spracované témy je vďaka ich multidisciplinarite možné využiť pri vyučovaní povinných predmetov ako Regionálna geografia Európy, Regionálna geografia Slovenska, Politická geografia, Geoekológia a environmentalistika, Geografické syntézy, ako aj predmetov, ktoré sa zaoberajú čiastkovými disciplínami fyzickej a humánnej geografie. Materiály môžu byť vhodné aj pri vyučovaní prierezových tém, napr. v rámci environmentálnej, mediálnej či multikultúrnej výchovy. Učebnica môže byť aktuálnym zdrojom informácií aj pre súčasných a budúcich učiteľov a študentov (nielen) geografie, ktorí majú záujem venovať vybraným témam väčšiu pozornosť, buď v rámci vyučovania alebo samoštúdia. Svojím odborným, prehľadným a pútavým spracovaním aktuálnych tém súvisiacich s Európou môže byť učebnica atraktívnym zdrojom informácií aj pre širokú verejnosť.

Vysokoškolská učebnica je prepojená s digitálnym učebným materiálom dostupným na web stránke www.aktualneproblemyeuropy.sk. Pri výbere tém boli zohľadnené aktuálne učebné osnovy, ako aj názory učiteľov a študentov. Učelia aj študenti sa zhodli, že medzi najdôležitejšie výzvy pre súčasnú Európu patria vojna na Ukrajine, klimatická kríza, problematika ochrany prírody, ilegálna migrácia či kvalita života Európanov. Výsledný súbor predstavuje pestrú paletu tém venovaných rôznym environmentálnym, demografickým, ekonomickým, politickým a sociokultúrnym problémom a výzvam. Vo väčšine prípadov sú to témy, o ktorých sa v spoločnosti intenzívne diskutuje.

Súčasnú učebnicu nedokážu zachytiť dynamiku zmien, ktoré sa dotýkajú aktuálnych a zároveň pomerne citlivých tém. Pri tvorbe učebných materiálov bol uplatnený tematický a kontextuálny prístup. Spočívajú v pohľade na regióny a ich špecifické problémy a výzvy v širších súvislostiach. Zohľadňujú pôsobenie rôznych sociálnych, politických, ekonomických či kultúrnych kontextov, v ktorých vznikali a vyvíjali sa. Dôležité je prepojenie vybraných tém s bežným životom študentov, čo zvyšuje ich motiváciu a prispieva k rozvoju kritického myslenia. Problémy a výzvy majú často globálny charakter, riešené sú však v kontexte európskeho priestoru okrem Ruska a Turecka, ktoré majú špecifické postavenie. Ich zahrnutie by výrazne skresľovalo analýzy. Pri téme vojny na Ukrajine však nebolo možné Rusko vynechať. Podľa zamerania témy a zdrojov dostupných dát sa v texte používa priestor vymedzený buď

krajinami EÚ alebo celej Európy (bez Ruska a Turecka). Zdrojmi dát boli relevantné štatistické údaje EÚ (napr. Eurostat), OSN a ďalších medzinárodných organizácií (napr. OBSE).

Materiály k jednotlivým témam obsahujú motivačné otázky, úvodný a hlavný text rozdelený na podkapitoly. Motivačné otázky by si mal každý čitateľ položiť skôr, ako začne príslušné kapitoly čítať. Nájde v nich odpovede na tieto otázky. Textovú časť dopĺňajú rôzne príklady a krátke prípadové štúdie. Dôležitou súčasťou v online verzii sú interaktívne a multimediálne prvky. Predstavujú ich pohyblivé obrázky a textové polia, interaktívne mapy, animácie, časové osi, audio a video záznamy, hypertextové odkazy na internetové stránky a webový obsah, slovník a i.

Každú tému uzatvára súbor úloh, ktoré sú založené na práci s textovou a názornou časťou. Riešenie niektorých úloh vyžaduje prácu s interaktívnymi mapami Európy. Umožňujú rozvíjať geografické myslenie v priestorových súvislostiach. Aktivity sú zamerané nielen na získavanie nových vedomostí, ale aj na rozvoj zručností, ako napr. prácu s dátami a rôznymi zdrojmi informácií. Úlohy umožňuje sebareflexiu osvojených poznatkov. Jeho výhodou je spätná väzba a možnosť opätovného riešenia nesprávnych odpovedí.

Každá téma je prelinkovaná aj na jej online verziu v plnom znení s doplňujúcimi multimediálnymi materiálmi (obrázky, videá, schémy, animácie a pod.) ako aj úlohami, či samohodnotiacim testom. Prelinkovanie je dostupné po kliknutí na ikonku.

Veríme, že učebnica pomôže k zatraktívneniu a zefektívneniu vyučovania aktuálnych tém, ktoré sú verejnosťou citlivo vnímané. Lepšie poznanie vybraných tém prispieva k riešeniu problémov, ktorým čelí súčasná európska spoločnosť.

Ďakujeme recenzentom doc. PaedDr. Eduardovi Hofmannovi, CSc. a doc. RNDr. Jane Vojtekovej, PhD. za užitočné pripomienky, návrhy a komentáre, ktoré napomohli k vyššej kvalite učebnice.

KLÍMA SA MENÍ, MENÍME SA TIEŽ?

online verzia

www

Ako sa v minulosti menila klíma Európy?

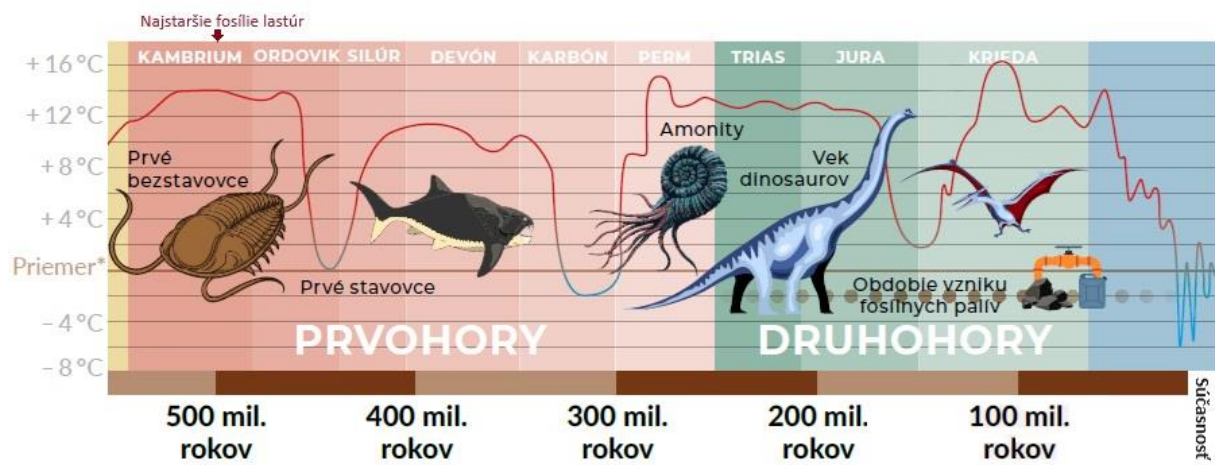
Prispievajú Európania ku klimatickej zmene?

Aké sú dôsledky klimatickej zmeny v Európe a prečo nás znepokojujú?

Akým spôsobom pravdepodobne môžeme zmierniť dôsledky klimatickej zmeny?

Úvod

Zmena klímy je jedným z najväčších rizík súčasného sveta a prejavuje sa vo veľmi vážnych dopadoch na prírodu i ľudskú spoločnosť. Dokazujú to vedecky overené informácie. Na základe proxy údajov, dopĺňujúcich historických prameňov a údajov z klimatologických staníc vieme, že klíma sa v minulosti menila. Prirodené zmeny podnebia boli zapríčinené cyklami slnečnej aktivity, sopečnými erupciami, dynamikou cirkulácie morských prúdov a tektonickou aktivitou. V Európe sa v minulosti bežne vyskytovali chladnejšie a teplejšie obdobia, ale aj extrémne výkyvy počasia (Obr. 1). Priemerné teploty vzduchu sa však menili iba nepatrne (v rozsahu desiatín °C) a v porovnaní so súčasnosťou veľmi pomaly. Preto bola adaptácia ekosystémov a ľudskej spoločnosti na tieto zmeny pomerne jednoduchá.

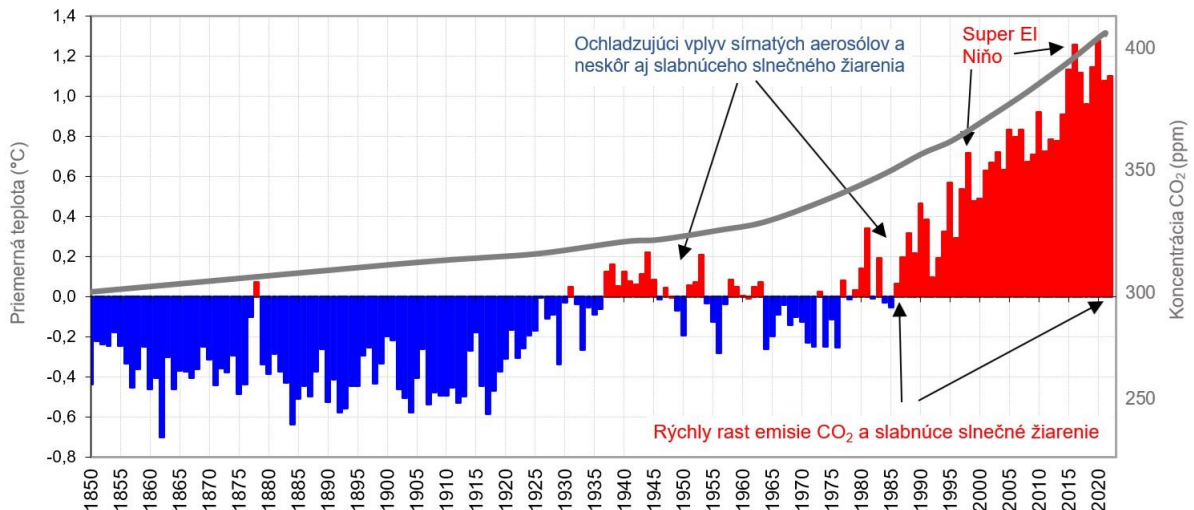

Obr. 1: Zmeny klímy v minulosti, Zdroj: Upravené podľa Chrenková a kol., 2024.

Zamyslite sa: Ako sa menila teplota severnej pologule Zeme v posledných storočiach?

Priame vedecké merania dokazujú, že po roku 1975 začala teplota na Zemi stúpať omnoho rýchlejšie, ako kedykoľvek predtým. V súčasnosti dosahuje globálne oteplenie hodnotu 1,4 °C oproti predindustriálnemu obdobiu a 1,2 °C oproti priemerným teplotám v rokoch 1850 – 1900. Teploty na pevnine stúpajú približne dvakrát rýchlejšie

ako je celosvetový priemer. Severná pologuľa (v rámci nej aj Európa) sa preto otepľuje ešte o čosi viac, ako je priemerné globálne otepľovanie Zeme (Graf 1).

Graf 1: Odchýlky ročných priemerov teploty vzduchu na severnej pologuli od normálu z obdobia 1961–1990 a globálna koncentrácia CO₂ v atmosfére Zeme

Zdroj: Podľa HadCRUT5 spracoval M. Lapin. Poznámka: Vyššia teplota je hlavne počas silných epizód El Niño, nižšiu teplotu ovplyvnila La Niña a sopečné erupcie. Dôležitú úlohu má aj dlhý cyklus PDO a NAMDO. Priemerná koncentrácia CO₂ sa uvádza sa v jednotkách ppm (paters per milion). Ide o počet častíc CO₂ v miliónoch častíc vzduchu.

TEPLTNÉ REKORDY

Mnohé krajiny, ako Španielsko, Francúzsko, Nemecko, Taliansko a Spojené kráľovstvo, stanovili nové národné rekordy (napr. 19. júla 2022 namerali britské meteorologické stanice teplotu nad 40 °C, ktorá výrazne prekonal predchádzajúce merania). Rok 2023 bol najteplejším rokom v histórii moderného merania teploty. Počas leta v roku 2023 zažila Európa v dôsledku horúčav najhoršie sucho za posledných 500 rokov a rozsiahle požiare. Vysoké zimné teploty zasa spôsobili nedostatok snehu v Alpách. Z dlhodobého hľadiska je však miestom s najväčším nárastom teploty Severný ľadový oceán – Špicbergy alebo Zem Františka Jozefa. Na Špicbergoch sa od roku 1961 zvýšila priemerná ročná teplota o 3,8 °C a v Zemi Františka Jozefa o 5,2 °C.

Zamyslite sa: Aké sú príčiny klimatickej zmeny?

Skleníkový efekt

Aby vedci pochopili príčiny zmien teploty na Zemi, začali skúmať atmosféru. Zistili, že kľúčovým faktorom je zosilnený skleníkový efekt. Dôvodom je stúpanie koncentrácie skleníkových plynov, ako oxid uhličitý (CO₂), ale aj metán (CH₄) a oxid dusný (N₂O). Problematická je najmä zvyšujúca sa koncentrácia CO₂. Vedci zistili, že každé jej zvýšenie o 10 ppm (*parts per million*), vedie ku globálnemu nárastu teploty na Zemi približne o 0,1 °C. Zjednodušene platí, čím je vyššia koncentrácia CO₂ v atmosfére, tým vyššia je teplota našej planéty. Množstvo CO₂ sa oproti predindustriálnemu obdobiu takmer zdvojnásobilo (Graf 1). Dôvodom je jeho zvýšená emitácia antropogénnou činnosťou (najmä z energetiky, priemyselných procesov, dopravy a

poľnohospodárstva). Vedecká komunita tvrdí, že za globálnym otepľovaním a zmenou klímy treba hľadať činnosť človeka. Prírodný skleníkový efekt zabezpečuje podmienky pre život na Zemi. Bez neho by bola naša planéta studená a neobývateľná, pretože:

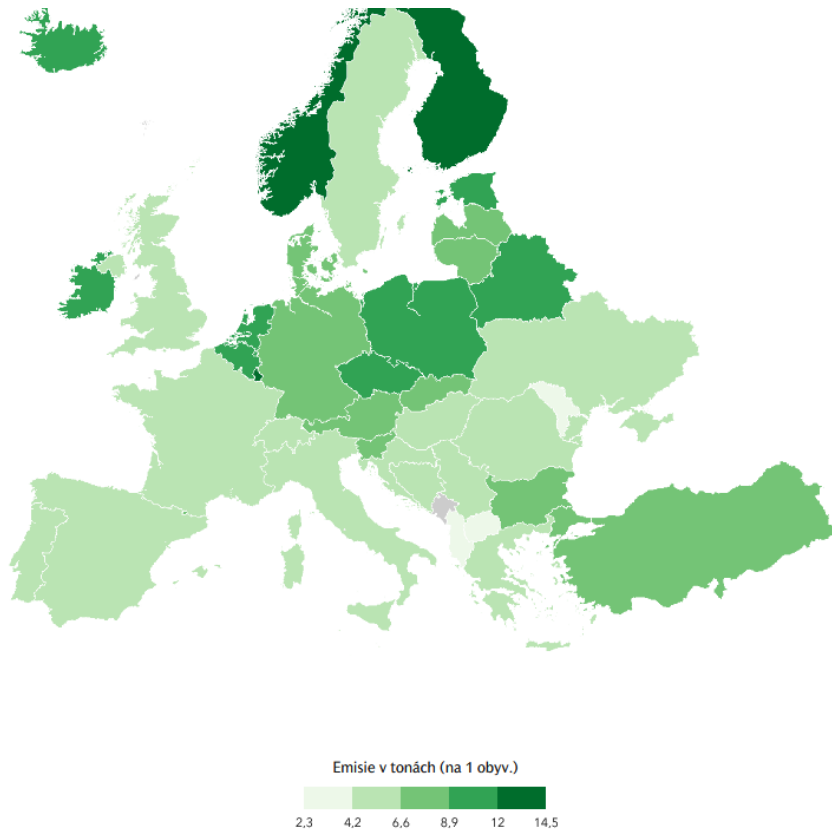
- je dôležitý pre existenciu vody v kvapalnom stave, teda aj pre vývoj života na Zemi, ako ho poznáme,
- zabraňuje prudkým zmenám teploty pri kolísaní slnečného svitu,
- zabezpečuje, že energia zo Slnka, ktorú absorbuje Zem, je približne vyvážená energiou, ktorá je vyžiarená Zemou späť do vesmíru.

PRIRODZENÝ SKLENNÍKOVÝ EFEKT

Faktom je, že príroda uvoľňuje (napr. prostredníctvom dýchania živých organizmov, geologických procesov, pôdnej respirácie), absorbuje a mení na iné chemické látky (napr. fotosyntézou) oveľa viac CO₂ a ďalších skleníkových plynov ako ľudská činnosť. Spomínané prírodné procesy však boli milióny rokov v rovnováhe, kým ich človek nenarušil. V krátkej dobe uvoľnil veľké množstvo uloženého uhlíka, ktorý by sa inak prirodzene neuvoľnil (napr. spaľovaním fosílnych palív) a znížil tiež schopnosť prírody absorbovať a meniť skleníkové plyny (napr. odlesňovaním).

Emisie skleníkových plynov

V Európe sú veľké rozdiely v emitovaní skleníkových plynov. Významnú úlohu zohrávajú zdroje pre výrobu elektrickej energie z fosílnych palív (najviac napr. v Poľsku, Nemecku, Írsku a i.). Vo Švajčiarsku, Francúzsku alebo aj na Slovensku sa vyšší podiel elektriny vyrába z jadrových alebo obnoviteľných zdrojov. Štátom s najnižším podielom fosílnych palív je Švajčiarsko (12 % v roku 2022). Aj vďaka tomu je krajinou s nízkymi emisiami skleníkových plynov (Mapa 1). Okrem výroby elektriny a tepla spaľovaním fosílnych palív, tvorí najviac emisií doprava. To sú teda kľúčové oblasti, kde je potrebné hľadať účinné riešenia.

Mapa 1: Emisie skleníkových plynov na 1 obyvateľa (v tonách ekvivalentu CO₂ za 100 rokov).
 Zdroj: Per capita greenhouse gas emissions, 2021 (ourworldindata.org). Poznámka: Emisie skleníkových plynov zahŕňajú oxid uhličitý, metán a oxid dusný zo všetkých zdrojov, vrátane zmien využívania pôdy. Meria sa v tonách. Pri čítaní mapy je dôležité si uvedomiť, že znázorňuje množstvo vyprodukovaných skleníkových plynov prepočítané na jedného obyvateľa. Island napr. produkuje najmenší objem skleníkových plynov v Európe, ale po prepočítaní na jedného obyvateľa patrí medzi ich najväčších producentov. V rovnakej skupine ako Island je Poľsko, ktoré na rozdiel od Islandu produkuje veľký objem skleníkových plynov v absolútnom objeme, ako aj v prepočte na obyvateľa.

Zamyslite sa: Aké sú dôsledky klimatickej zmeny?

Predikcie

Podľa správy, ktorú zverejnil Program OSN pre životné prostredie (UNEP) bude globálne oteplenie do roku 2100 asi o 3 °C vyššie oproti predindustriálnemu obdobiu. Stane sa tak v prípade, ak vlády neprijímajú účinné opatrenia na zníženie emisií antropogénnych skleníkových plynov. Klimatológovia očakávajú trikrát rýchlejšie otepľovanie polárnych širok ako trópov a dvakrát rýchlejšie otepľovanie kontinentov ako svetového oceána. V Európe preto môže byť oteplenie až dvojnásobné. Dôsledkom bude séria závažných následkov. Zmena polohy niektorých tlakových útvarov v cirkulačnom systéme atmosféry, ako aj zmeny v systéme morských prúdov spôsobia zmenu režimu zrážok a častejší výskyt extrémov počasia. Niektoré regióny budú suchšie a iné vlhkejšie. V teplom období roka budú vo veľkej časti Európy krátke obdobia s výdatnými dažďami striedané dlhými suchými obdobiami s vysokou teplotou. Spôsobí to častejší výskyt sucha ako doteraz a dlhšie vlny horúčav.

V južnej Európe bude ešte väčšie riziko lesných požiarov ako v súčasnosti. Viaceré európske veľrieky (napr. Loira, Pád, Rýn) majú už v súčasnosti v suchých obdobiach

tak málo vody, že plavba v nich je ohrozená. Ďalším problémom je nedostatok vody pre poľnohospodárstvo a priemysel. Riešením je tvorba zásob vody vo vodných nádržiach. Krajiny južnej Európy si ich tvoria najmä v zimnom období, ktoré má viac zrážok (napr. východné Španielsko, Sicília, Sardínia, Grécko). Krajiny strednej a východnej Európy budú trpieť veľkými výkyvmi v množstve zrážok počas celého roka, ako aj predlžovaním období sucha. Spôsobí to zvýšené náklady na produkciu plodín. Riešenie je v zefektívnení a obnove zavlažovacích systémov.

Ďalší problém, súvisiaci s výskytom extrémov počasia, je častejší výskyt intenzívnych búrok, ale aj tornád, orkánov a pod. Dôvodom je vyššia vlhkosť vzduchu (v dôsledku jeho vyššej teploty). Častejší je aj výskyt prívalových zrážok a povodní. V dôsledku výrubu lesov, vysušania mokradí a upravovania vodných tokov v minulosti (napr. skracovanie tokov, úprava brehov, výrub lužných lesov) voda z krajiny veľmi rýchlo odteká a často spôsobuje povodne. Jedným z riešení je prinavrátenie pôvodného režimu vodným tokom (úspešné projekty boli realizované napr. na dolnom toku Rhôny vo Francúzsku, rieke Aravelle v Španielsku či na dunajských riečnych ramenách).

PRÍRODNÉ KATASTROFY V POSLEDNÝCH ROKOCH

V posledných rokoch trápia Európu stále častejšie sa opakujúce ničivé povodne. Každoročne sa opakujú v severozápadnom Francúzsku, severnom Taliansku, južnom Nemecku a západnom Rakúsku. Čoraz častejšie sú povodne aj na malých územiach. Zapríčiňujú ich lokálne prívalové dažde.

Zmeny v teplotných a zrážkových pomeroch sa v zime vo veľkej časti Európy prejavujú v znížení počtu dní so snehovou pokrývkou, v poklese priemernej hrúbky snehovej pokrývky a objemu ľadovcov. V posledných rokoch je v európskych pohoriach nedostatok snehu a mnoho nižšie položených lyžiarskych stredísk už zaniklo. Ľadovce (kontinentálne, horské) a morský ľad sa topia v miestach s priemernou letnou teplotou vzduchu vyššou ako 3 až 4 °C. Kde je nižšia, ľadovce sa udržiavajú alebo pribúdajú. Celkovo ľadovce v Európe strácajú svoj objem. Globálnymi dôsledkami roztápania ľadovcov sú zvyšovanie hladiny oceánov, ochladzovanie severného ľadového oceánu a znižovanie jeho slanosti. To môže spôsobiť zmeny v systéme morských prúdov, napríklad oslabiť teplý Golfský prúd, ktorý viac nebude ohrievať severozápadnú Európu. Znamenalo by to omnoho chladnejšiu a suchšiu klímu v severnej časti Európy, ako je tomu dnes. Tento fenomén sa nazýva **negatívna spätná väzba**.

Ďalším dôsledkom globálneho otepľovania je roztápanie permafrostu (trvalo zamrznutej pôdy) v arktickej časti Európy a v iných častiach sveta. Postupne, ako permafrost v dávnej minulosti vznikal, ukladal do seba veľa látok s obsahom uhlíka, ktoré mikroorganizmy v chladných podmienkach rozkladali len minimálne. Dôsledkom jeho roztápania je vznik rozkladných procesov, ktoré vedú k uvoľňovaniu metánu a CO₂ (významné skleníkové plyny). To vedie k ešte rýchlejšiemu globálnemu otepľovaniu – **pozitívna spätná väzba**.

Stúpanie hladiny oceánov

Hladina svetového oceánu za posledné storočie stúpila už o 10 až 20 cm. Vedecké štúdie upozorňujú, že ak sa globálne oteplí o 6 °C, hladina svetového oceánu sa (najmä vplyvom topenia ľadovcov) do roku 2100 zdvihne o viac ako jeden meter. Stačí to na zaplavenie nízko položených, ale veľmi husto osídlených pobrežných oblastí Európy. V súčasnosti sa už stavajú a zvyšujú hrádze vo viacerých pobrežných regiónoch (napr. v delte Rýnu, ústí Pádu, Temže alebo Nevy). Závažným problémom v súvislosti

s klimatickou zmenou je aj šírenie rastlinných a živočíšnych druhov do nových oblastí. Je to pre ne pôsob prispôsobenia sa novým podmienkam, keď vhodné podmienky nájdú aj o čosi ďalej (napr. šakal, kliešť obyčajný v Tatrách a i.). Iné druhy majú viac generácií počas roka (napr. lykožrút smrekový). Klimatická zmena tiež spôsobuje zmeny v sezónnej migrácii zvierat (najmä vtáctva). Spolu s migrujúcimi druhmi sa môžu šíriť aj choroby (napr. malária sa už rozšírila aj do Európy) alebo škodcovia. Výsledkom je zvyšujúca sa nerovnováha v ekosystémoch, ich možné narušenie či negatívne dopady človeka.

Klimatická zmena (najmä dlhšie trvajúce sucha, povodne) spôsobuje zhoršenie životných podmienok a ohrozenie potravinovej bezpečnosti obyvateľov v menej rozvinutých regiónoch v susedstve Európy (napr. severná a subsaharská Afrika, juhozápadná Ázia). Nedostatok vody a vojnové konflikty vyvolávajú migráciu obyvateľov do Európy. Environmentálna bezpečnosť obyvateľstva sa preto stáva čoraz väčšou prioritou.

SLOVENSKO A KLIMATICKÁ ZMENA

V strednej Európe sa doteraz oteplila klíma o 2 °C v porovnaní s priemerným stavom v prvej polovici 20. storočia. V dôsledku zvyšujúceho sa výparu a poklesu pôdnej vlhkosti sa, najmä juh Slovenska, čoraz viac vysušuje a opakujú sa extrémne suché roky. Čoraz častejšie sa začína vyskytovať aj tzv. zimné sucha. V minulosti bola na Slovensku pravidelná snehová pokrývka na vyše 70 % územia. Na jar sa skoro každoročne objavovali povodne z topiaceho sa snehu. V súčasnosti sa pravidelná snehová pokrývka vyskytuje už len v nadmorskej výške nad 800 až 1000 m, teda na asi 10 % nášho územia. Na jar sa pôda vysuší už v marci alebo začiatkom apríla, preto začína letný charakter počasia oveľa skôr ako v minulosti. Dôsledkom sú zvýšené náklady pre poľnohospodárstvo a nedostatok vody v niektorých regiónoch. Počas zimy sa často vyskytujú výrazné oteplenia, rastliny a živočíchy preto nemajú potrebný zimný pokoj. Niektorí škodcovia sa vďaka teplej zime v nasledujúcom roku premnožia a spôsobujú škody v poľnohospodárstve a lesníctve. Mnohé druhy sa rozširujú do vyšších polôh a chladnejších oblastí (napr. kliešť obyčajný v regiónoch ako Kysuce, Orava alebo Tatry a i.). Iné druhy majú viac generácií počas roka (napr. lykožrút smrekový). Oteplenie prináša posun v začiatku kvitnutia rastlín a nesúlad s nástupom opeľovačov.

Zamyslite sa: Akým spôsobom môžeme zmierniť dôsledky klimatickej zmeny?

Vedecké štúdie sa zhodujú, že prirodzené adaptačné schopnosti ekosystémov by sa vysporiadali s globálnym otepľovaním menším ako 1,5 °C za 100 rokov. Podobne by to zvládli aj ekonomické či sociálne systémy. Vďaka našej schopnosti inovovať dokážeme nájsť spôsoby, ako znížiť rýchlosť globálneho otepľovania, ako sa prispôbiť jeho dôsledkom a riešiť rôzne výzvy. Zmene klímy vo všeobecnosti čelíme dvoma spôsobmi – mitigáciou a adaptáciou.

Cieľom mitigácie je zníženie emisií skleníkových plynov, alebo ich odoberanie z atmosféry do vhodných záchytoch a šetrnejšie využívanie krajiny. Viaceré mitigačné opatrenia (napr. viac zelenej energie) však narážajú na silný odpor časti ekonomickej a politickej sféry, keďže vyžadujú zdraženie niektorých tovarov, služieb a energie. Zníženie spotreby spôsobuje pokles HDP a zamestnanosti. V krajinách zavádzajúcich mitigačné opatrenia sa môže znižovať konkurenčná schopnosť domácich tovarov voči zahraničným. Veľká časť dotknutých hospodárskych odvetví (napr. energetika, priemysel a poľnohospodárka výroba) je v rozvojových krajinách, kde sa tovary produkujú s väčšou emisiou fosílného CO₂, ako pri európskej produkcii. Európa dlhodobo, vďaka rôznym opatreniam, znižuje množstvo emisií. Na základe Európskej zelenej dohody je cieľom dosiahnuť uhlíkovú neutralitu (vyrovnať emisiu a absorbovanie CO₂ na nulu) do roku 2050. Európa sa tak stane lídrom v mitigačných opatreniach.

Na strane druhej sú Európania vo veľkej miere zodpovední za emisie z výroby tovarov, ktoré nakupujeme napr. z Ázie. Svetový obchod ako aj klíma majú globálny rozmer, preto je potrebné ich vnímať z globálnej perspektívy.

Ďalším spôsobom, ako sa vysporiadať s negatívnymi dôsledkami zmeny klímy, sú adaptačné (prispôsobenie meniacemu sa prostrediu). Kým mitigačné opatrenia sa prejavujú na zoslabení skleníkového efektu až za niekoľko desaťročí, adaptačné opatrenia môžu priniesť výsledky hneď, alebo v krátkej budúcnosti. Adaptovať sa môže individuálne každá krajina, obec aj jednotlivец nezávisle od zvyšku sveta. Väčšina európskych krajín už má zavedenú národnú adaptačnú stratégiu a pripravuje sa na zmiernenie dôsledkov klimatickej zmeny. Schopnosť a potenciál spoločnosti prispôbiť sa klimatickej zmene nie je vo všetkých európskych regiónoch rovnaká. Ekonomicky slabšie regióny (napr. južné Taliansko, Wales, východné Nemecko, západné Bulharsko, východné Slovensko a i.) majú menšiu schopnosť adaptácie s potrebou podpory.

PARÍŽSKA DOHODA

Parížska dohoda z roku 2015 prvýkrát stanovila zúčastneným štátom povinnosť pripraviť mitigačné, ako aj adaptačné opatrenia. Pri úsilí o prechod na nízko uhlíkovú spoločnosť a obmedzenie rastu globálnej teploty (do konca storočia o 1,5 až 2 °C), je dohoda považovaná za míľnik v klimatických rokovaniach. EÚ je príkladom ostatným krajinám v ambicióznom ciele zníženia čistých emisií do roku 2030 aspoň o 55 % (v porovnaní s rokom 1990). Príkladom je aj v úsilí stať sa do roku 2050 klimaticky neutrálnym svetadielom. Ciele stanovené v Európskom klimatickom predpise a **Európskej zelenej dohode** už nepovažuje len za predsavzatia či ambície, ale za povinnosti. Na uskutočnenie zelenej transformácie zabezpečila EÚ v rozpočte na nasledujúce roky viac ako 550 mld. eur. Okrem toho stimuluje súkromné investície do technológií a inovácií, ktoré pomáhajú ekologizovať európske hospodárstvo.

Úlohy

1. Ktoré štáty Európy emitujú najviac skleníkových plynov na jedného obyvateľa? S pomocou Mapy 1 vytvor graf s krajinami, ktoré ťa zaujímajú. S použitím ďalších relevantných zdrojov informácií na internete zdôvodni zistené rozdiely.
2. Pomocou interaktívnej mapy [CLIMATE CENTRAL](#) zisti, ktoré oblasti a štáty Európy budú najviac ohrozené, ak v dôsledku topenia ľadovcov zdvihne hladina mora o 1 m a o 5 m.
3. Vyberte si v skupinách hospodárske odvetvie (napr. chemický priemysel, letecká doprava, cestovný ruch, živočíšna výroba a i.) alebo príklad spotrebiteľského správania (napr. online nakupovanie, take away jedlo, fast fashion a i.). Nájdite potrebné informácie na internete a diskutujte o ich vplyve na klimatickú zmenu. Zistené vzťahy znázorníte v podobe myšlienkového diagramu a prezentujete ju v triede.
4. Myslíte si, že sa správate ekologicky? S pomocou [kalkulačky uhlíkovej stopy](#) spracujte analýzu, koľko percent v nej tvoria energie, doprava, jedlo a pod. Kde sú vaše rezervy? Navrhnite niekoľko spôsobov, ako by ste svoju uhlíkovú stopu mohli znížiť a tak prispieť k zmierneniu dôsledkov klimatickej zmeny.
5. Navrhnite niekoľko adaptačných opatrení na niektorý z dôsledkov klimatickej zmeny (napr. vlny letných horúčav, sucha a pod.), realizovateľných vo vašej škole či obci.

6. Pozrite si video [Následky klimatickej zmeny v blízkej budúcnosti](#), zapíšte si jeho hlavné myšlienky a diskutujte o zdrojoch a obsahu dezinformácií a vedecky podložených informácií, ktoré ste sa z neho dozvedeli.

PRÍRODNÉ ZDROJE A ENERGETIKA

online verzia

www

Čo patrí medzi prírodné zdroje?

Prečo potrebujeme energiu?

Vyspelá energetika je hnací motor ekonomiky a života ľudí, dá sa nahradiť?

Ako vyrábať energiu ekologickejšie?

Úvod

Prírodný zdroj pochádza z prírody, predstavuje zásobu určitej látky alebo energie, ktorú možno využiť v hospodárstve a pre život ľudí. Je to kategória, ktorá sa mení v čase a priestore. Človek ich odoberá z prírodného prostredia najmä ťažbou a pretvára v rozličné produkty. Získava suroviny, palivá a energiu alebo ich bezprostredne využíva (pitná voda, pôda a pod.). Do prírodných zdrojov patria aj slnečné žiarenie, energia vodných tokov, morská voda alebo veterná energia. Významný faktor pre klasifikáciu prírodných zdrojov je hľadisko obnoviteľnosti. Poznáme obnoviteľné (pôda, voda, vzduch, energia, lesný porast, poľnohospodárske kultúry) a neobnoviteľné zdroje (minerálne suroviny, rastlinné a živočíšne druhy). Špecifický prírodný zdroj je pôda, ktorú môžeme prakticky pri optimálnych podmienkach neobmedzene využívať, ale nemôžeme ju reprodukovať.

LOKALIZÁCIA PRÍRODNÝCH ZDROJOV

Lokalizácia prírodných zdrojov môže byť stredobodom mnohých ekonomických a politických konfrontácií v rámci štátu alebo medzi štátmi. Platí to najmä v obdobiach ich rastúceho nedostatku (napr. vody, pôdy, ropy, zemného plynu a niektorých ďalších minerálov). Najviac zdrojov využívajú ekonomicky najvyspelejšie krajiny sveta. V rámci svetového obchodu majú 65% zastúpenie. Európe chýbajú suroviny na uspokojenie svojich základných potrieb, preto ich dováža. Závislosť od dovozu rastie, čo vytvára naliehavú výzvu, ako tomu čeliť. Ťažba zdrojov predstavuje aj produkciu odpadu, poškodzovanie životného prostredia i porušovanie ľudských práv. Ľudia nedokážu rozširovať prírodné zdroje. Riešenie je v obnovovaní a upravovaní už použitých zdrojov.

Zamyslite sa: Ktoré zdroje energie sú v Európe dominantné?

Energetické zdroje

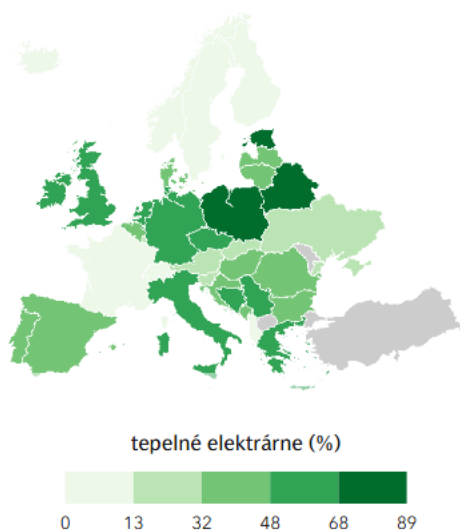
Na fungovanie živých organizmov, ako aj ľudskej spoločnosti je potrebná energia. Väčšina zdrojov prírodnej energie pochádza zo Slnka, len nepatrný zvyšok zvnútra našej planéty. Človek vo svojom doterajšom vývoji postupne prešiel od získania a udržania ohňa v jaskyniach k získavaniu energie z jadrovej reakcie. Prvým prírodným energetickým zdrojom, ktorý človek využíval, bolo drevo (vykurovanie, varenie jedla a i.) alebo voda z geotermálnych prameňov (na varenie jedla). K nim sa pridal vietor (pohon plachetníc, mlyny na mletie obilia), súčasne sa využívala aj energia vodných tokov, ako aj ťažné zvieratá. Banské podnikanie sa nemohlo rozvinúť bez vodnej energie.

- **Uhlie** dlho zostávalo prevládajúcim zdrojom energie. Koncom 20. storočia však došlo k poklesu jeho produkcie, európske krajiny začali viac využívať iné formy energie. Napriek tomu, spaľovanie uhlia naďalej poskytuje veľkú časť energie priemyselným odvetviam v Nemecku, Poľsku, Ukrajine ako aj Česku, a stále zostáva dôležité pre výrobu elektriny (15,9 % podiel v Európe v roku 2021).
- **Ropa a zemný plyn** majú vysoký podiel na spotrebovanej energii. Ropa mala na dodávkach energie 30,5 % podiel, na výrobe elektriny 1,2 %. Najviac elektriny z ropy vyrobilo Španielsko a Taliansko. Zemný plyn nahradil uhoľný plyn v mnohých častiach Európy vrátane Spojeného kráľovstva. Podiel zemného plynu na dodávkach energie v Európe v roku 2021 mal 26,7 % zastúpenie. Na výrobe elektriny mal 21,5 % podiel. Zemný plyn má v energetickom mixe Slovenska veľmi silné postavenie. Podiel zemného plynu na celkovej spotrebe primárnej energie v roku 2020 predstavoval asi 25 % (v Česku to bolo 18 %, v Poľsku 17 % a v Maďarsku dokonca 34 %). Slovensko sa zaraďuje medzi najviac plynofikované krajiny EÚ, prístup k zemnému plynu má viac ako 94 % všetkých obyvateľov.
- **Vykurovacie oleje** používajú dieselové lokomotívy a spaľujú elektrárne. Používajú sa aj na vykurovanie v domácnostiach. Írsko a Fínsko, ktorým chýba uhlie aj ropa, efektívne využívajú zdroje rašeliny. Estónsko zasa roponosné bridlice a bitúmenové piesky. Do popredia sa aj v týchto krajinách dostáva postupná ochrana prírodných zdrojov a prechod na iné zdroje energie.
- **Jadrové reaktory** v Európe vyrábajú stále značné množstvo elektrickej energie (25,1 % podiel), hoci oproti roku 2001 ich podiel na výrobe klesol o 7,1 % (Nemecko ukončilo činnosť svojich reaktorov). Väčšina jadrových elektrární sa nachádza v západnej Európe. Vo východnej Európe je ich menej, ale majú väčšiu kapacitu. Medzi krajiny, ktoré využívajú jadrové elektrárne na produkciu väčšiny elektrickej energie, patria Francúzsko (62 % celkovej elektrickej energie pochádza z jadrových elektrární), Slovensko (60 %), Ukrajina (51 %) a Maďarsko (44 %). Niektoré krajiny, ako napr. Taliansko a Nemecko, majú jadrové reaktory len na výskumné alebo zdravotnícke účely. Iné krajiny, napr. Poľsko a Maďarsko, budujú nové jadrové elektrárne. V súčasnosti sa prehodnocuje využívanie jadrovej energie. V roku 2023 ju EÚ zaradila medzi zdroje zelenej energie. Jej podiel v Európe sa bude v budúcnosti pravdepodobne zvyšovať.
- Využitie **vodnej energie** sa výrazne rozvinulo najmä v oblastiach s dostatkom atmosférických zrážok a vhodným georeliéfom. Nórsko získava takmer všetku svoju elektrickú energiu z vody. Nasledujú Rakúsko, Švédsko a balkánske štáty. Napriek nepriaznivým klimatickým podmienkam získava elektrinu z vodných zdrojov napr. aj Španielsko a Portugalsko. V roku 2021 mala energia vyrobená z vody skoro 13 % podiel na celkovej výrobe elektriny v EÚ.
- **Geotermálnu energiu** využíva len Island a Taliansko.
- **Veternú energiu** využíva najmä Nemecko, Španielsko, Dánsko, Spojené kráľovstvo (celkový podiel 13,3 % v roku 2021) a solárnu energiu najmä južné štáty Európy (10 % podiel).
- Využíva sa aj **energia z pohybu morskej vody** (Francúzsko). Od roku 2012 postupne stúpa výroba elektriny z biomasy a odpadu. Jej produkcia mala 4,7 % podiel (rok 2021).

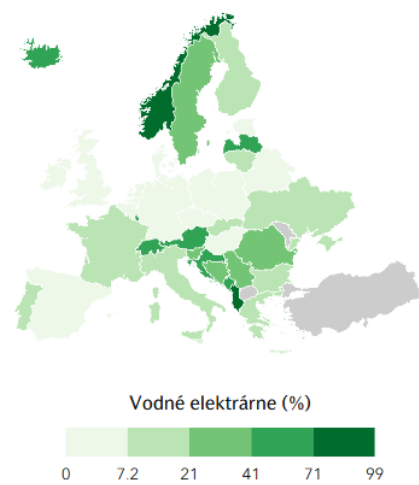
je veľmi náročné. Energetický systém EÚ sa môže zlepšovať zvýšením energetickej účinnosti a produktivity, ako aj znižovaním celkovej spotreby. Vo väčšine európskych krajín dopyt po elektrickej energii zhruba zodpovedá počtu obyvateľov. Výnimku tvoria Island, Nórsko, Fínsko a Švédsko, kde je najvyššia spotreba elektrickej energie na obyvateľa.

Štruktúra zdrojov elektrickej energie

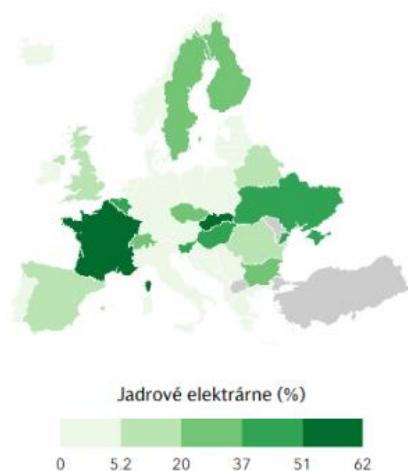
Zamyslite sa: V ktorých častiach Európy využívajú prioritne vodné elektrárne na výroby elektriny?

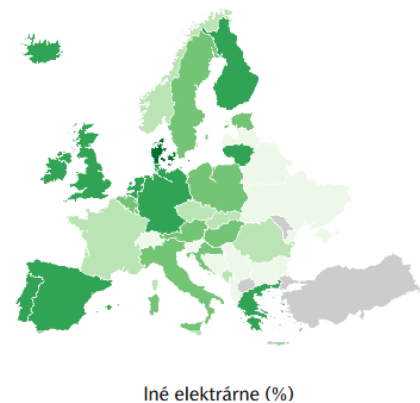
Mapa 3: Podiel tepelných elektrární na celkovej produkcii elektrickej energie v roku 2021. Tepelné elektrárne spaľujú uhlie, mazut, zemný plyn, olej, biopalivá a odpad.

Mapa 4: Podiel vodných elektrární na celkovej produkcii elektrickej energie v roku 2021.

Mapa 5: Podiel jadrových elektrární na celkovej produkcii elektrickej energie v roku 2021.

Mapa 6: Podiel iných elektrární na celkovej produkcii elektrickej energie v roku 2021. Do kategórie „Iné zdroje energie“ patrí veterná, solárna, geotermálna energia a energia morskej vody.

ENERGIA V SEVERSKÝCH KRAJINÁCH

Spotreba elektrickej energie na Islande súvisí s dostatkom vodných a geotermálnych zdrojov, čo umožňuje vyrábať elektrinu s vysokou spoľahlivosťou a veľmi nízkymi nákladmi, vďaka čomu mal v rokoch 2021 a 2022 o 40 % nižšiu cenu pre domácnosti ako v krajinách EÚ. Veľký spotrebiteľ energie je hutnícky priemysel (výroba hliníka). Podobná situácia je v Nórsku, využívajúcom energiu prudko tečúcich vodných tokov takmer po celý rok, ktoré vplyvom teplého Severoatlantického prúdu nezamrzajú. Opačnú situáciu majú Švédsko a Fínsko. Ich vodné toky v zime zamrzajú. Riešenie našli vo výstavbe jadrových elektrární.

Európa je miestom rôznorodých skupín výrobcov elektrickej energie (České energetické závody, taliansky ENEL a i.) a spotrebiteľov (domácnosti, výrobné podniky, doprava a i.) s rozsiahlymi väzbami na svetové trhy. Energetický sektor prešiel po ruskej invázii na Ukrajinu hlbokými zmenami. Vojna vyvolala energetickú krízu, ktorá poslala ceny na rekordné maximá. Európske krajiny postavili energetickú bezpečnosť na vrchol svojich politických programov. Väčšina krajín dramaticky znížila dovoz palív z Ruska, na ktorý sa predtým spoliehala (napr. Nemecko sa pri odstavení jadrových elektrární spoliehalo na výrobu elektrickej energie z ruského zemného plynu). Výrazne zvýšili ambície v oblasti čistej energie s cieľom ďalej diverzifikovať svoje energetické nároky a zároveň dosiahnuť pokrok pri dosahovaní cieľov v oblasti ochrany klímy (viac v kap. *Klíma sa mení, meníme sa tiež?*).

NORDICKÁ ELEKTRIZAČNÁ SÚSTAVA

Cieľom EÚ je vytvoriť plne integrovaný, prepojený a synchronizovaný energetický systém v celej Európe. Existujúce elektrizačné sústavy sa budú prepájať a vytvoria sieť, ktorá bude zabezpečovať prenos a výmenu elektrickej energie aj v rámci energetickej bezpečnosti. Príkladom môže byť nordická elektrizačná sústava spájajúca krajiny severnej Európy. V pláne je prepojenie rozličných zdrojov elektrickej energie (vodná, veterná, jadrová). Severský región má značnú produkciu čistej energie (najmä vodnú a veternú). Udržiateľné využívanie zdrojov môže prispievať k dosiahnutiu cieľov EÚ aj v oblasti klímy. Vzájomná výmena elektrickej energie sa realizuje po súši aj po morskom dne. Severský trh s energiou predstavuje už dlhšie existujúcu spoluprácu medzi výrobcami a spotrebiteľmi elektrickej energie. Po roku 1990 sa rozšíril o pobaltské krajiny a Poľsko. Rastie vývoz do Nemecka, Holandska a Veľkej Británie.

BUDÚCNOSŤ SLOVENSKEJ ENERGETIKY?

Slovensko má dobré predpoklady na využívanie geotermálnej energie (veľké množstvo výdatných geotermálnych zdrojov, rozvinuté systémy centrálného vykurovania). Pri *diverzifikácii energetických zdrojov* je vhodné tento potenciál v plnej miere využiť. Štát by mal v oveľa väčšej miere podporovať inštaláciu tepelných čerpadiel, ktoré slúžia predovšetkým na vykurovanie. Desaťmiliónové Švédsko má napr. v prevádzke okolo 1,9 milióna tepelných čerpadiel (slovník), preto nepotrebuje spaľovať v rodinných domoch zemný plyn a iné palivá. Podobne treba podporovať aj vykurovanie *biomasou*. Slovensko, vďaka vysokej produkcii biomasy, má skutočne vysoký potenciál. Pod pojmom biomasa nerozumieme len palivovú drevnú biomasu, ale aj poľnohospodársku fytomasu, ktorá je svojim spaľovaním vhodná na energetické využitie. Samozrejme, je nutné pokračovať v ďalšom znižovaní energetickej náročnosti budov, v tomto sa dá ušetriť veľké množstvo energie spojené s ich vykurovaním.

Zmierňovanie dopadov výroby energie na životné prostredie

Využívanie energie z obnoviteľných zdrojov je v súčasnosti rekordne vysoké vďaka množstvu podporných politík EÚ. Na prekonanie pretrvávajúcich energetických výziev (napr. posilnenie dodávateľských reťazcov čistej energie, nahradenie zastaranej infraštruktúry a integrácie energetického systému) je potrebné väčšie úsilie.

Hospodárstva krajín EÚ a dobré životné podmienky Európanov závisia od stabilných a cenovo dostupných dodávok energie. Členské štáty sa v rámci stratégie energetickej únie dohodli na spoločných pravidlách a cieľoch na zabezpečenie čistej energie. Jej víziou je zabezpečiť cenovo dostupnú, bezpečnú a udržateľnú energiu pre európsku ekonomiku a jej občanov.

Európska zelená dohoda (*Green deal*) poskytuje akčný plán na podporu efektívneho využívania zdrojov prechodom na čisté obehové hospodárstvo, ako aj na obnovu biodiverzity a zníženie znečistenia („zelená energia“). V pláne sa uvádzajú potrebné investície a financie. Vysvetľuje, ako zabezpečiť spravodlivosť pri rozdeľovaní zdrojov v rámci zelenej energie. Cieľom EÚ je dosiahnuť do roku 2050 klimatickú neutralitu (viac v kap. *Klíma sa mení, meníme sa tiež?*). Navrhla legislatívu, ktorá priamo určuje správanie sa členských štátov v dosahovaní tohto cieľa.

S prechodom na „zelenú energiu“ súvisí integrovanejší jednotný trh s energiou. K ochrane klímy bude kľúčová dekarbonizácia energie. Jednou z možností je využívanie jadrovej energie o ktorej sa dlhodobo viedli odborné, ale aj politické debaty. Štáty, ako Francúzsko, Česko alebo Slovensko, podporovali a pomohli zaradiť jadrovú energetiku do „zelenej energie“.

Rada EÚ schválila v roku 2021 rozhodnutie, ktorým sa zabezpečilo pokračovanie financovania projektu medzinárodného termonukleárneho experimentálneho reaktora (ITER). Očakáva sa, že z jadrovej syntézy sa bude „čistá“ elektrická energia vyrábať od roku 2050.

Úlohy

1. V texte za mapami 3-6 je uvedené, že jedným z najväčších odberateľov elektrickej energie v krajinách severnej Európy je hutníctvo farebných kovov (napr. hliníka). Vieš uviesť ďalšie príčiny vysokej spotreby elektrickej energie v týchto štátoch?
2. S pomocou máp 3-6 vyberte 2-3 štáty, ktoré patria do skupiny štátov s najvyšším podielom výroby vodnej, tepelnej a jadrovej energie. Diskutujte a vysvetlite príčiny energetického zamerania týchto krajín.
3. S pomocou máp 3-6 vyberte krajinu, ktorej energetický mix vás najviac prekvapil. Vysvetlite prečo. Premýšľajte a diskutujte o rozdieloch medzi vaším predpokladom a skutočným stavom.
4. Na Slovensku majú vysoký podiel na výrobe elektrickej energie jadrové elektrárne. Uvedte prečo. V súčasnosti sa diskutuje o výstavbe nových reaktorov v Jaslovských Bohuniciach. Uvedte argumenty za a proti zvyšovaniu výroby elektrickej energie v jadrových elektrárnach (vo všeobecnosti, nielen na Slovensku) a diskutujte o nich. Diskutujte aj o kladoch a záporoch jednotlivých druhov výroby elektrickej energie.

ZDROJE SLADKEJ VODY

online verzia

Kde všade sa nachádza sladká voda?

Máme dostatok zdrojov sladkej vody?

Ako sa správame k našim riekam a vodným plochám?

Vieme rozumne hospodáriť s vodou?

Úvod

Sladká voda patrí medzi prírodné obnoviteľné zdroje. Človek ich využíva na zásobovanie pitnou vodou, na zavlažovanie alebo na priemyselné účely. Osobitný význam majú minerálne a termálne vodné zdroje, ktoré sa využívajú najmä v kúpeľníctve. Sladká voda môže byť z prírodných zdrojov, regenerovaná z odpadových vôd alebo osolená z morskej vody. Sladká voda predstavuje len 3 % celkového objemu vody na Zemi. Väčšina z nej (takmer 70 %) je v zamrznutom stave. V Európe sa nachádza v kontinentálnych ľadovcoch (napr. na Islande), v horských ľadovcoch (napr. v Alpách, Škandinávii) alebo v zamrznutej pôde (napr. v Nórsku, Švédsku, Fínsku a ruskej Arktíde). Zvyšná nezamrznutá voda sa nachádza najmä pod zemským povrchom (30 %). Iba malá časť sladkej vody (necelé 1 %) je na povrchu Zeme (rieky, jazerá a zamokrené plochy).

Zamyslite sa: Máme v Európe dostatok vodných zdrojov?

Zdroje a využívanie vody v Európe

Európa má na uspokojovanie svojich potrieb dostatok zdrojov sladkej vody (priemerne dosahujú hodnotu 4 560 m³ na osobu). Regióny južnej časti svetadielu však majú menej vody. Naopak, regióny severnej časti svetadielu jej majú zatiaľ dosť. Klimatické rozdiely spôsobujú, že napr. na Malte pripadá na jednu osobu 120 m³ zásob vody, na Islande až 674 000 m³ (v Nórsku 112 000 m³, Švédsku 23 000 m³ a i.), na Slovensku je to 9 200 m³. Priemerná spotreba vody v európskych domácnostiach je 53 m³ na osobu za rok.

Väčšina vody sa odoberá z povrchových vôd. Približne 75 % jej celkového odberu pochádza z riek a nádrží, zvyšok tvoria podpovrchové vodné zdroje. Voda sa využíva najmä v poľnohospodárstve (asi 58 %), potom v priemysle (29 %) a nakoniec v domácnostiach a verejných službách (13 %). V štruktúre spotreby vody existujú medzi krajinami Európy veľké rozdiely. Z priemyselných odvetví majú najväčšiu spotrebu vody drevospracujúci priemysel (výroba papiera a celulózy), hutníctvo, tepelná a jadrová energetika (chladiace veže), chémia a petrochemia, potravinárstvo, textilníctvo a i. V poľnohospodárstve je najvyšší odber vody kvôli potrebe zavlažovania počas vegetačného obdobia. Vážny nedostatok vody počas celého roka majú oblasti stredného Talianska, povodie Pádu, povodia španielskych, portugalských a gréckych riek a stredomorské ostrovy. Dôvodmi sú, okrem zavlažovania, aj rast sídiel a neustále sa zvyšujúci cestovný ruch (napr. zvýšená spotreba vody v nových hoteloch s wellness vybavením). Odber vody sa v regiónoch južnej Európy, kde žije približne pätina

európskeho obyvateľstva, zvýšil od roku 1990 o 39 %. Nedostatok vody sa neobmedzuje len na južné regióny. Urbanizované oblasti a priemyselná výroba spôsobujú tlak na pravidelné dodávky vody. Pozorujeme to napr. v aglomeráciách Kodane, Londýna, Štokholmu, ďalej v povodiach riek Loira, Meusa, Odra, Vesera a i. Okrem nich sa periodické suchá vyskytujú aj tam, kde v minulosti nedostatok vody nebol vnímaný ako kritický problém (napr. povodia Labe, Dunaja alebo Visly). V Európe je v dobrom stave iba približne tretina povrchových vôd. Dôvodom je znečistenie, ničenie biotopov, zmena klímy a nadmerné využívanie sladkovodných zdrojov. Povrchovú vodu ohrozuje priemyselná výroba, znečistenie ovzdušia, ktoré je dôsledkom spaľovania uhlia alebo emisií z automobilov, ale aj poľnohospodárstvo využívajúce chemické prípravky.

Vzťah čistej vody, rozvoja vedy a vzdelávania

Pri využívaní pitnej vody sú dôležité jej kvalita a kvantita. Počas celej existencie ľudskej spoločnosti bola kvalita vody trvalou výzvou. Antické vodovody prekonávali vzdialenosť aj niekoľko desiatok kilometrov. Spoločenské krízy, vyplývajúce z nedostatku alebo zlej kvality vody, viedli k veľkým zmenám v politike riadenia miest alebo štátov. Veľký význam pri riešení problémov s kvalitou pitnej vody mala veda a najmä spoločenská akceptácia jej výsledkov.

EPIDÉMIA CHOLERY V LONDÝNE

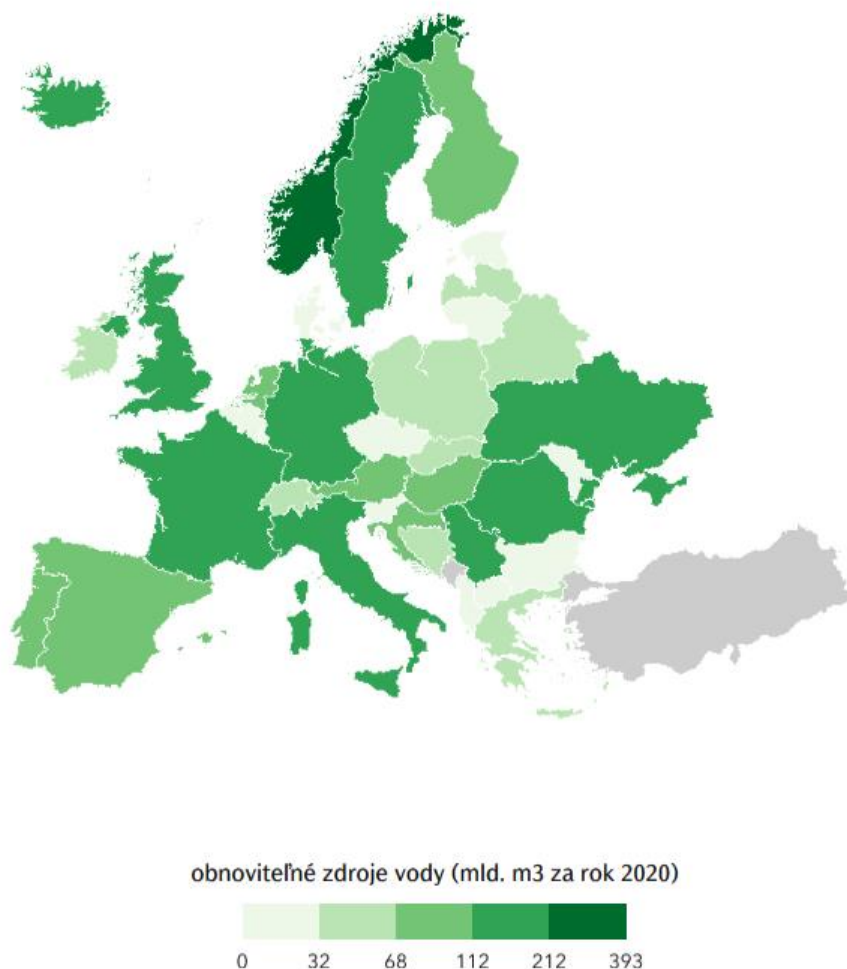
Príkladom môže byť epidémia cholery v Londýne v roku 1850. Lekár John Snow (1813 – 1858) zistil priamu súvislosť medzi používaním znečistenej vody a šírením cholery. V podstate, stal sa zakladateľom vedy o epidemiológii. Snowove zistenia viedli k veľkým zmenám v budovaní nových vodovodných a odpadových systémov Londýna. Neskôr, po londýnskom príklade, sa podobné zmeny postupne realizovali v mestách po celom svete. Vedecký prístup prispel nielen k rozvoju lekárskeho vied, ale najmä výrazne zlepšil verejné zdravie.

ROZVOJ EDINBURGHU A ČISTÁ VODA

Starší príklad k prístupu k pitnej vode, a tým aj rozvoja vzdelanosti, nájdeme v Edinburghu. V roku 1624 schválil škótsky parlament zákon, ktorým sa umožnilo privádzať potrubím čerstvú vodu do mesta. Horské pramene boli spojené s mestom sieťou drevených potrubí (vydlabané kmene stromov). Na vrchole Royal Mile v centre mesta bola vybudovaná nádrž na uskladnenie vody. V roku 1674, po päťdesiatich rokoch inžinierskych prác, prvýkrát pritekla k obyvateľom Edinburghu čerstvá voda do dvanástich mestských studní. Niektoré z nich stále existujú, pričom dve sú na pôvodnom mieste. Vodovodný systém nesmierne zlepšil zdravie a hygienu obyvateľov. Mesto sa vďaka dostatku čistej pitnej vody stalo sídlom vzdelávania a inovácií v období známom ako škótske osvietenstvo.

Hoci je voda obnoviteľný zdroj, jej povrchové a podpovrchové zásoby sa znižujú. Objem obnoviteľných vodných zdrojov v krajinách Európy závisí napr. od veľkosti štátu, hustoty riečnej siete, objemu vody v nej, klimatických podmienok a iných faktorov (Mapa 7). K ich vyčerpaniu dochádza najmä pri dlhodobom nedostatku atmosférických zrážok v zimnom aj letnom období. Členské štáty EÚ však v priemere dosiahli značný pokrok pri znižovaní celkového odberu vody. Zlepšila sa technická infraštruktúra pri jej doprave a zvýšila sa efektívnosť jej využívania. K zníženiu odberu vody pomohla aj transformácia ekonomík vo vybraných štátoch (napr. v Poľsku, Česku,

Slovensku alebo Maďarsku). V súhrne sa celkový odber vody v EÚ medzi rokmi 2000 až 2020 znížil o 18 %.

Mapa 7: Objem obnoviteľných zdrojov sladkej vody v Európe (rok 2020). Zdroj: Worldbank

MEDZINÁRODNÝ DOHOVOR O VODE

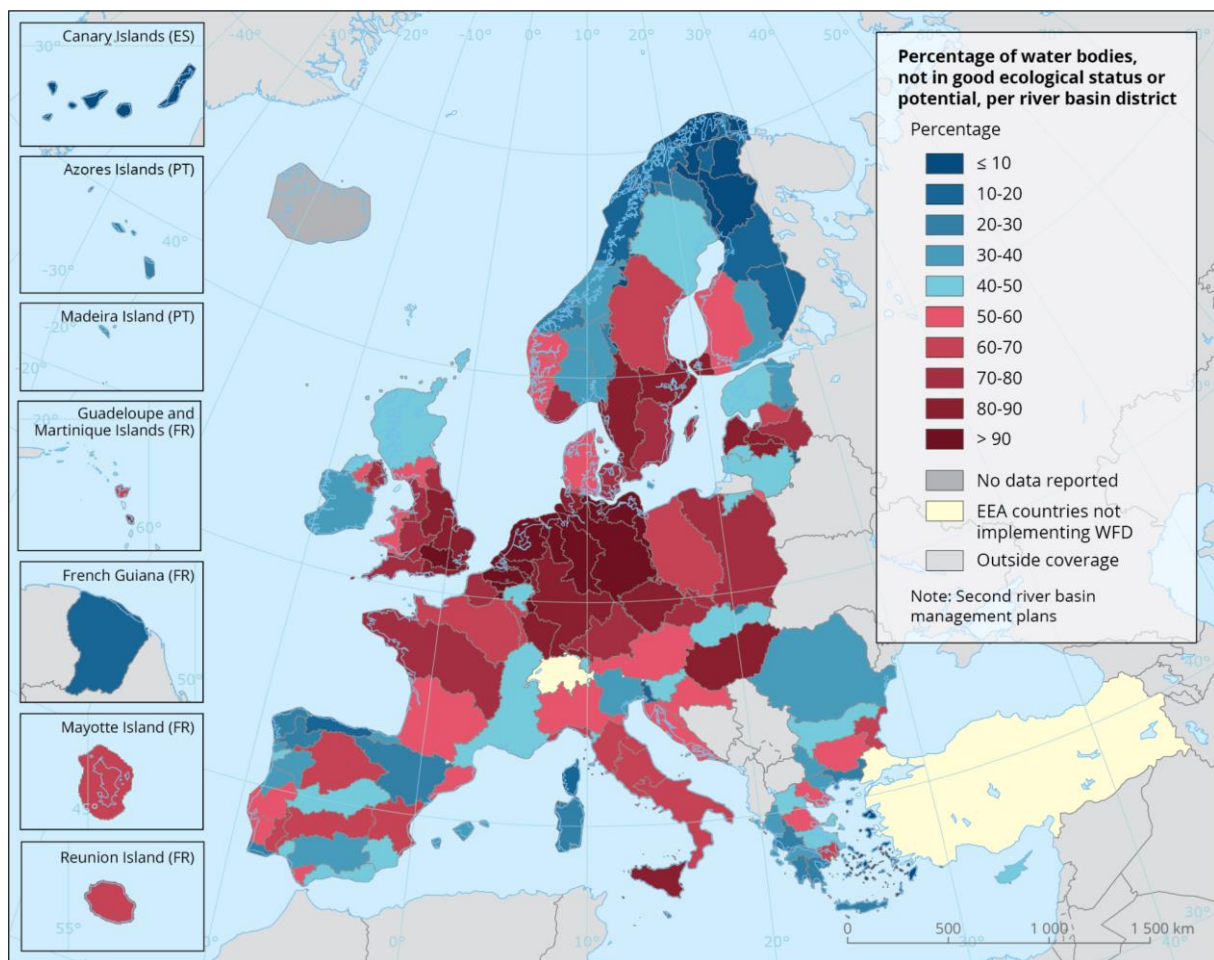
Dublinské vyhlásenie o vode a jej trvalej udržateľnosti je známe aj ako „dublinské zásady“. V roku 1992 sa v írskom Dubline konala Medzinárodná konferencia o vode a životnom prostredí. Záverečné vyhlásenie uznáva rastúci nedostatok sladkej vody v dôsledku rôznych nadmerných spôsobov jej využívania. Udržateľné hospodárenie s vodou si vyžaduje komplexný prístup založený najmä na spoločnom riadení vodných zdrojov všetkých štátov. Hlavné „dublinské zásady“ definujú sladkú vodu ako časovo obmedzený a zraniteľný zdroj, ktorý je nevyhnutný na udržanie života a životného prostredia. Hospodárenie s vodou musí byť založené na spoločnom prístupe všetkých zainteresovaných strán. Voda má ekonomickú hodnotu vo všetkých sférach ľudskej činnosti a musí byť uznávaná ako ekonomický tovar. V podstate, implementácia „dublinských zásad“ priniesla reformu národného vodohospodárskeho práva viac-menej na celom svete.

Zamyslite sa: Ako človek vplýva na povrchové vodné zdroje?

Európske rieky a vodné plochy

Prirodzene tečúce rieky umožňujú voľný pohyb vody, sedimentov a vodných živočíchov. Už niekoľko storočí však ľudské zásahy narúšajú prirodzený pohyb a zhoršujú

fungovanie riečného ekosystému. V Európe zostáva veľmi málo úsekov riek s voľne tečúcou vodou v prirodzenom koryte. Cieľom EÚ je do roku 2030 obnoviť 25 000 km voľne tečúcich riek (asi 1,5 % riečnej siete). Majú sa odstraňovať prekážky (napr. hrázde, vybetónované brehy a pod.) a obnovovať záplavové oblasti a bývalé mokrade. Veľký problém je znečisťovanie riek a vodných plôch splaškovými vodami zo sídelných oblastí bez čističiek odpadových vôd. Ďalšie zdroje znečistenia sa nachádzajú v priemyselných a poľnohospodárskych oblastiach (Mapa 8). Dochádza v nich k vypúšťaniu znečistených priemyselných vôd a k splachovaniu chemických prípravkov z poľnohospodárskych pôd. Budovaním čističiek odpadových vôd a následne ich recykláciou je možné uchovávať zdroje vody v prírode. Existuje mnoho spôsobov opätovného využitia vody.

Reference data: ©ESRI | ©EuroGeographics

Mapa 8: Percentuálny podiel znečistených povrchových vôd v povodiach európskych riek (rok 2020). Povodia sú rozdelené štátnymi hranicami, napr. povodie Dunaja. Zdroj: Upravené podľa European Commission, 2022

Vodné nádrže (povrchové zásobníky vody), vybudované väčšinou na horných a stredných tokoch riek po celej Európe, zásobujú obyvateľstvo vodou a zabezpečujú chod hospodárskych činností. Zachytávajú vodu z povrchových tokov a atmosférických zrážok. Pre potreby poľnohospodárstva sa využívajú najmä v krajinách južnej Európy. Čistota vody v nádržiach závisí od okolitého prostredia (napr. horská krajina, nížinná krajina, osídlená krajina) a najmä od vodných prítokov napájajúcich vodnú plochu.

Podobne ako v riekach, aj v nich sa nachádzajú mikroplasty a celá škála prvkov biologického a chemického znečistenia. Priehrady bez zariadení na migráciu vodných organizmov predstavujú pre nich neprekonateľnú bariéru. V letnom období sa voda v nádržiach zahrieva a stáva sa živným prostredím pre sinice.

ZNEČISTENIE RÝNU

Odborníci na hydrológiu povodia Rýnu tvrdia, že rieka by mohla v priebehu nasledujúcich 30 až 80 rokov v dôsledku klimatickej krízy zaznamenať masívny pokles objemu vody alebo v prípade sezónneho sucha dokonca úplne vyschnúť. Bez vôd rieky Rýn, ktorý preteká šiestimi krajinami, by sa vôbec nerozvinula chemická výroba. Okolie rieky sústreďuje takmer pätinu svetovej produkcie chemického priemyslu. Dominantné je najmä priemyselné pásmo tiahnuce sa od Bazileja cez Kolín nad Rýnom po Duisburg. Vody Rýnu majú najmä pri veľkých mestách obzvlášť vysoké úrovne znečistenia plastovými mikročasticami (mikroplasty). Zistilo sa, že ich najvyššia koncentrácia je v okolí Bazileja. Rieka každoročne prepraví do Nemecka približne 4 500 ton mikroplastov. Môže za to aj švajčiarska rieka Aare, ľavostranný prítok Rýnu, ktorý odvodňuje veľké mestá, ako Bern, Zürich alebo Luzern. Každoročne sa do Aare dostane približne 15 ton mikroplastov, ktoré sa dostanú do Rýnu.

ZNEČISTENIE DUNAJA

Dunaj, ktorý preteká deviatimi krajinami, je dlhodobo ovplyvňovaný zvýšeným obsahom dusičnanov z poľnohospodárskej produkcie a iných zdrojov spôsobujúcich eutrofizáciu vody. Viac ako pätina povrchových vôd v povodí Dunaja má tendenciu smerovania k ekologickej katastrofe (toxické banské vody, chemický a petrochemický priemysel a i.). Záplavové oblasti plnili v minulosti dôležitú ekosystémovú funkciu. Počas záplav sa voda nielen voľne rozlievala do okolitej krajiny, ale najmä rovnomerne ukladala svoje sedimenty. V nich dochádzalo k prirodzenému filtrovaniu znečisťujúcich látok. V súčasnosti je plocha záplavových oblastí zmenšená (70 – 80 % z nich bolo premenených na ornú pôdu alebo ich rozčlenili hrádze a vodné kanály), čím sa výrazne znížila samočistiaca schopnosť povodia. Z dunajskej krajiny sa „stratili“ lužné lesy s riečnymi meandrami a ramenami.

ZNEČIŠŤOVANIE VODNEJ NÁDRŽE RUŽÍN

Vodná nádrž Ružín je prietoková priehrada na rieke Hornád. Voda v nej sa musí pravidelne čistiť od množstva plastového a iného odpadu. Vody Hornádu prinášajú do priehrady odpad z osád (plastové fľaše, plechovky, staré oblečenie, pneumatiky, chladničky a pod.). Smutné je, že až 90 % odpadu mohlo byť využitých alebo recyklovaných. Riešením by bola, okrem vzdelávania a osvetly, možnosť priameho výkupu plastových fliaš a plechoviek v osadách. Uvažuje sa aj o norných stenách pri každej obci na brehoch Hornádu.

ZNIČENIE KACHOVSKÉJ PRIEHRADY

V dôsledku zničenia ukrajinskej Kachovskej priehrady na Dnepri (jún 2023) voda zasiahla juh Ukrajiny. Spôsobila rozsiahle záplavy a vyvolala novú humanitárnu krízu v regióne, ktorý už čelil následkom vojny. Pretrhnutie priehrady nielenže zaplavilo rozsiahle oblasti, ale spôsobilo aj množstvo environmentálnych a ekologických problémov. Bezprostredne po pretrhnutí priehrady sa začali prudké dažde a búrky, ktoré situáciu ďalej komplikovali. Záplavy majú ďalekosiahle dôsledky pre Čierne more a jeho susedné regióny. Vody Čierneho mora sú značne znečistené fekáliami v dôsledku zaplavenia žump a hnojných jám. Okrem nich spôsobila povodeň aj priemyselné znečistenie, keďže voda zaplavila desiatky chemických a petrochemických závodov. Podľa Greenpeace v prvých dňoch po katastrofe uniklo do vody zo zaplavených rafinérií, čerpacích staníc, elektrární a skladov približne 150 ton motorového oleja.

VODNÉ NÁDRŽE V EURÓPE

Vodná nádrž Yesa, ktorá sa nachádza v Pyrenejách, je zdrojom pitnej vody pre desaťtisíce ľudí žijúcich v španielskych regiónoch Navarra a Aragónsko. Po veľmi suchom lete v roku 2022, v ktorom južozápadnú časť Európy zasiahlo niekoľko horúčav s rekordne vysokými teplotami, nastalo v Španielsku extrémne sucho. Yesa mala vtedy len 16 % svojej pôvodnej kapacity, čo bola najnižšia úroveň zaznamenaná v letnom období od roku 1980.

Príklady rozumného hospodárenia s vodou

V súčasnosti Európa rieši nedostatok vodných zdrojov viacerými spôsobmi:

1. Prirodzeným riešením je ponechať doteraz neupravené úseky riečnych tokov v pôvodnom stave. Na Slovensku je takýmto príkladom 12 km dlhý úsek rieky Slatina (obr. 6) prameniacej na Sihlianskej planine. Nachádza sa v prirodzenom stave s bohatou brehovou vegetáciou horského lužného lesa a mŕtvymi ramenami. Zachovalé meandre s neporušenými riečnymi brehmi udržiavajú vodu v krajine, zabraňujú náhlym záplavám (mokrade) a zachovávajú biodiverzitu. Rieka a okolitá krajina s lesom nie sú oddelené, vzájomne sa ovplyvňujú v symbiotických vzťahoch.
2. V prípade upravených častí riečnych tokov je riešením ich návrat do pôvodného stavu v krajine (napr. mŕtve ramená, meandre, lužné lesy). Povrchová aj podzemná voda sa v krajine udrží dlhšie a postupne sa vytvoria podmienky pre dlhodobú vyrovnanjšiu bilanciu obehu vody. V tomto smere prebieha v EÚ tzv. „riečna revolúcia“. Do súčasnosti bolo z vodných tokov odstránených viac než 3 500 priehrad, malých vodných elektrární a ďalších bariér (napr. hate). Doposiaľ najväčší projekt tohto druhu spustili v roku 2019 vo francúzskom regióne Normandia. Odstránili dve priehrady na rieke Sélune vlievajúcej sa do zálivu Mont Saint-Michel (súčasť Lamanšského prielivu). Likvidáciou priehrad sa začal proces postupnej revitalizácie 90 km dlhého úseku rieky. Obnovuje sa nízinatá riečna krajina s meandrami a návratom lososov a úhorov do rieky.
3. Historické malé vodné nádrže (napr. rybníky v južných Čechách alebo tajchy v Štiavnických vrchoch) sú v súčasnosti „prirodzenou“ zložkou miestnej krajiny. Majú mnoho funkcií, ako zásobováciu, ochrannú, vsakovaciu, vyrovnávaciu, mikroklimatickú alebo čistiacu. Dopĺňajú aj estetický a rekreačný význam krajiny. Využívajú sa k chovu a lovu rýb, chránia obývané oblasti a poľnohospodársku pôdu pre záplavami a ničivými účinkami vodnej erózie. Ich ekologická výstavba a prevádzkovanie na horných úsekoch našich tokov môže prispieť k udržiavaniu vody v krajine.
4. Ďalšie riešenia majú technologický charakter. Naša planéta svoju vodu prirodzene recykluje v rámci kolobehu vody. S využitím znalostí a technológií môže aj ľudská spoločnosť prispievať k recyklácii už použitej vody. Pitná voda sa používa v domácnostiach, komerčných budovách (aj na splachovanie toaliet), na zavlažovanie záhrad alebo do bazénov. Zber dažďovej vody a recyklácia odpadových vôd z čističiek môžu teoreticky nahradiť najmenej 70 % pitnej vody. V súčasnosti najväčšie zastúpenie využívanej recyklovanej vody má Švajčiarsko (30 %) a Rakúsko (30 %). Svetový líder v recyklácii vody je Izrael (76 %).
5. Do priemyselnej výroby (napr. celulózky, pivovary, elektrárne a i.) sa zavádzajú vyspelejšie technológie zamerané na znižovanie množstva vody a zvyšovanie využívania recyklovanej vody. Dánsky pivovar Carlsberg znižuje spotrebu vody

využívanú pri varení piva tak, že používa recyklovanú vodu z vlastnej čističky odpadových vôd. Do roku 2030 chce znížiť spotrebu pitnej vody o 50 %. Najväčšie perspektívy využitia má recyklovaná voda v stavebníctve (betonárne, doprava betónu).

6. V prípade poľnohospodárskej výroby sa zavádzajú moderné technológie zavlažovania. Jedna z nich je kvapková závlaha, ktorá dokáže ušetriť až 70 % vody v porovnaní s konvenčnými postrekovacími systémami. Pestovatelia tak môžu kontrolovať množstvo dodávanej vody (aj s hnojivom) optimalizáciou prietoku v závislosti od typu počasia (slnečné, veterné, zamračené). Najviac sa kvapková závlaha využíva vo francúzskych, španielskych, talianskych, ako aj gréckych vinohradoch. Väčšinou sa však aplikuje v skleníkoch a fóliovníkoch po celej južnej Európe.
7. Odsolovanie morskej vody vo svete zabezpečuje vyše 20 000 odsolovacích zariadení, ktoré denne vyprodukujú okolo 95 mld. litrov čistej vody. Používa sa ako pitná voda, na zavlažovanie aj napájanie zvierat. Pri zavlažovaní sa voda vracia do prírody a udržiava jej prirodzený kolobeh. Kritici odsolovania poukazujú na energetickú náročnosť procesu. Moderné odsolovacie zariadenia však stále viac a viac využívajú obnoviteľné zdroje energie. Ďalší problém spočíva v slanej zmesi, ktorá zostáva po desalinizácii vody. Jej návrat do mora spôsobuje vysoké koncentrácie soli na jednom mieste. Riešenie je využívať získanú soľ na výrobu elektriny alebo vyrábať z nej prvky ako horčík či lítium. V EÚ pracuje asi 2 200 odsolovacích zariadení (Španielsko 41 %, Grécko 19 %, Taliansko 18 %, Nemecko 4 %, Francúzsko 3 % a i.). Ich najväčšia koncentrácia je na španielskom pobreží Stredozemného mora.

Úlohy

1. Uvedte konkrétne príklady najvýznamnejších vodných zdrojov v Európe.
2. Z prípadových štúdií o vodných nádržiach Ružín, Kachovska priehrada a Yesa určte príčiny problémov, ktorým čelia.
3. Ktoré sú najvýznamnejšie povrchové a podpovrchové zdroje vody vo vašom regióne? Uvedte zdroje, z ktorých ste čerpali informácie.

UBÚDANIE POĽNOHOSPODÁRSKEJ PÔDY

online verzia

Čo je to pôda?

Má využívanie pôdy svoje dejiny?

Máme dostatočnú výmeru poľnohospodárskej pôdy?

Ako sa správať k pôde, aby sme ju zanechali pre budúce generácie?

Úvod

Pôda je dynamický a rozmanitý prírodný systém, ktorý leží na rozhraní medzi geologickým podkladom, vzduchom, vodou a živými organizmami. Zabezpečuje základné ekosystémové služby pre výživu ľudstva. V súčasnosti čelíme ubúdaniu a zhoršeniu kvality pôd. Zlepšovanie ich ochrany a kvalitné obhospodarovanie predstavuje veľké výzvy a príležitosti pre Európu a svet.

Pôda ako súčasť ekosystému

Pôda patrí medzi základné zložky krajiny potrebné pre udržiavanie života. Predstavuje rozhodujúci prírodný zdroj a súčasne aj ekonomický potenciál. Po vstupe Slovenska do EÚ sa aj naša pôda stala súčasťou ekonomického, ekologického a sociálneho potenciálu celého európskeho spoločenstva. Zaviazali sme sa, že ju budeme chrániť a správne využívať.

Pôda je prirodzená vrstva na povrchu našej Zeme. Predstavuje jej najväčší ekosystém. Je zároveň prostredím, ktoré udržiava kolobeh uhlíka v krajine. Bez dostatku zdravej pôdy nám nepomôžu žiadne opatrenia proti vypúšťaniu emisií. Dostatok organickej zložky spôsobuje, že pôda je odolnejšia proti erózii, lepšie zadržiava vodu aj živiny. Pôda je zložená z pevných látok (minerály a organické zložky), živých organizmov, vody a plynov. Zaberá určitý priestor a vyznačuje sa vertikálnou vrstevnatosťou, čiže má pôdny profil. Vznikla na materskom substráte, ktorý predstavuje geologický podklad. Vlastnosti geologického substrátu, klíma, georeliéf, živé organizmy a čas určili základné vlastnosti pôdy. Rozpoznávajú sa pôdne druhy a pôdne typy.

Najstaršie pôdy na Zemi sú napr. v Austrálii, kde stabilné podmienky (vlhko, sucho, vegetácia) umožnili niektorým pôdam starnúť niekoľko miliónov rokov. V súčasnosti sa nové pôdy rodia s každým pohybom v georeliéfe (najmä zosuvmi na svahoch, sopečnou erupciou alebo ústupom ľadovcov). Pôdy sa časom menia prostredníctvom množstva biologických, chemických a fyzikálnych procesov. Do procesu kvalitatívnych a kvantitatívnych zmien pôd vstupuje ľudská činnosť a klimatická zmena.

Zamyslite sa: V ktorých častiach Európy sa začala pôda využívať na poľnohospodárske účely najskôr a prečo?

Vývoj využívania pôdy človekom

Dejiny obrábania pôdy sa vyvíjali nezávisle v rôznych geografických oblastiach v závislosti od miestnych klimatických podmienok. Najstaršie dôkazy pochádzajú z Mezopotámie. V rokoch 9 500 až 8 000 pred n. l. sa začala pestovať pšenica a ďalšie plodiny. Človek klčoval les a vytváral prvé obrábané polia. Okolo roku 5 000 pred n. l. sa začali rozvíjať agrotechnické postupy (drevené radlo na oranie pôdy, kamenný kosák na zber obilnín a i.), ciele umelé zavlažovanie (z riek Níl, Žltá rieka a i.) a využívanie špecializovanej pracovnej sily (roľník). So vznikom miest sa zdokonalilo skladovanie obilia (sýpkly), vznikli veľké stajne pre dobytok, rozšírilo sa konzervovanie potravín (sušenie, solenie, údenie, chladenie), výroba vína, ale najmä sa začalo uplatňovať súkromné vlastníctvo pôdy. Neskôr sa zdokonaľovala agrotechnika (čerpacie koleso, výkonné mlyny, nožnice na strihanie vlny, ťažký železný pluh a i.) a rozširovala sa plocha pôdy klčovaním lesných porastov (napr. v antickom Stredomorí).

ZNIČENIE PÔD V STREDOMORÍ

Ostrov a pobrežia Stredozemného mora boli v minulosti pokryté pôdami, na ktorých rástli rozsiahle subtropické lesy s prevahou dubín. Grécka a najmä rímska antická civilizácia spôsobili likvidáciu lesov. Dôvodom bolo získavanie poľnohospodárskej ornej pôdy, drevo bolo aj žiadanou surovinou pre stavby, kúrenie, remeslá, lodiarstvo a obchod. Rímsky hospodársky rast bol založený na územnej expanzii. Vďaka nej získavali novú pôdu, otrokov alebo zdroje nerastných surovín. Expanzia a otrokársky systém viedli k poľnohospodárskej veľkovýrobe, ktorá znamenala zvyšovanie produktivity hospodárstva. Rast ekonomiky potreboval viac a viac surovín, vrátane dreva. Pôvodné stredomorské dubové lesy boli takto úplne zničené. Pôda na svahoch bola vystavená vodnej erózii, zimné dažde ju splachovali do riek a následne do mora. Predlžovali sa ústia riek, rozširovali sa pobrežné močiare a morské prúdy prenášali materiál na dlhé vzdialenosti. Jedinou veľkou obilnicou antického Ríma sa postupne stal dolný tok Nílu so svojou deltou. Neskôr sa na svahoch obnažoval geologický podklad, v prípade pobrežia a ostrovov Egejského mora sa na povrch dostali vápence a dolomity. Erózia pôdy postupovala ďalej do vnútrozemia. Rieky prenášali čoraz viac materiálu. Pobrežné antické prístavy boli zanášané a postupne neboli schopné plniť svoju obchodnú a vojenskú funkciu. Podmáčané pobrežné pôdy boli odvodňované, ale časom aj tieto kanály zanikali. Pôda sa stala neúrodnou, v zime bola močiarna, v lete zasa zasolená. Byzantská, neskôr arabská a osmanská spoločnosť sa snažili zadržiavať vodu na svahoch budovaním terás, výstavbou nádrží a presunom vody do zavlažovacích kanálov vedených po vrstevniciach. Počas vojenských konfliktov bol aj tento „systém vodného inžinierstva“ neustále ničený. K tomu napomohol aj klesajúci počet obyvateľov starajúcich sa o fungovanie vodného systému a vyľudňovanie oblastí, kde už nebola poľnohospodárska pôda. Môžeme povedať, že na dne Stredozemného mora leží bývalá bohatá vrstva pôdy spred vyše 3 000 rokov. Vďaka nej dostávala morská voda výživu pre morský planktón. V súčasnosti sú vody Stredozemného mora modrasté a priezračné, ale už „neúrodné“, keďže chýba potrava pre morské živočíšstvo.

V stredoveku mal typický feudálny veľkostatok 350 – 800 hektárov (ha) ornej pôdy a rovnakú plochu lesov, pasienkov, močiarov alebo vodných plôch. Feudál vlastnil jednu alebo viac dedín, ktorých obyvatelia pracovali na jeho poliach a lesoch. Režim obrábania pôdy bol prísne daný, časť jej plochy sa obrábala a časť ležala úhorom. Postupne sa vyvinul trojpoľný systém hospodárenia, v ktorom jedna časť pôdy bola na jeseň obsiata pšenicom alebo ražou (oziminy), druhá na jar jačmeňom, ražou (jariny), fazuľou alebo hrachom a tretia časť pôdy nebola obrábaná. Rozsiahla kolonizácia sveta od 16. storočia spôsobila rozširovanie nových plodín (tabak, bavlník, cukrová trstina, zemiaky, čajovník, paradajky a i.). Európske kolónie museli produkovať oveľa viac ako len pre svoje potreby. Rozširovali sa plochy ornej pôdy na úkor subtropických a tropických lesov, odvodňovali sa prirodzené zamokrené plochy, zaviedlo sa

plantážne pestovanie plodín, využívali sa otroci ako zdroj lacnej pracovnej sily. Priemyselná revolúcia podnietila aj vedecký výskum v poľnohospodárstve. Zlepšili sa pestovateľské technológie (napr. siatie do riadkov a i.), v živočíšnej výrobe boli vyvinuté nové plemená hovädzieho dobytku a oviec, nové stroje (sejačky, mláťačky a i.), rozvinulo sa šľachtiteľstvo kultúrnych plodín. Nastali aj zmeny v súkromnom vlastníctve. Majitelia veľkých plôch začali dávať svoje pozemky do prenájmu malým nezávislým farmárom. Od 18. storočia sa začali pozemky ohradzovať, majitelia a nájomcovia vedeli presne lokalizovať svoje polia a pasienky. Krajinu postupne charakterizovala mozaika poľnohospodárskych pozemkov, vodných a lesných plôch, ako aj ľudských sídiel. Človek začal pôdu čoraz intenzívnejšie využívať a meniť jej vlastnosti.

Zamyslite sa: Prečo je v Holandsku pôda veľmi cenná?

ZÍSKAVANIE A VYUŽÍVANIE PÔD V HOLANDSKU

Získavanie úrodnej pôdy má v Holandsku svoje špecifické dejiny. Celé generácie získavali súš z morského dna a zúrodňovali ju. Na odvodňovanie využívali veternú energiu (veterné mlyny). Získané plochy pôdy mali vysokú hodnotu. Kvôli tomu vynakladali maximálne úsilie na zlepšenie úrodnosti a efektívnosti využívania pôdy. Od druhej polovice 20. storočia zvyšovali intenzifikáciu pomocou chemických hnojív a prípravkov na ničenie buriny a škodlivého hmyzu. Šľachtili odrody s vyššou výnosnosťou. Využívali vodu z riek a podzemných vrtov. Rozsiahla chemizácia však spôsobila negatívne zmeny v kvalite pôd. Postupne boli chemické prípravky nahradzované prirodzenými hnojivami (maštalný hnoj, biomas) alebo prirodzenou ochranou rastlín. V súčasnosti je holandské poľnohospodárstvo naďalej známe svojou intenzifikáciou a modernizáciou výroby. Krajina je druhý najväčší exportér poľnohospodárskych produktov v prepočte na hodnotu potravín po USA, pričom má 270-krát menšiu rozlohu poľnohospodárskej pôdy. Viac ako polovica rozlohy štátu (55,1 %) sa používa na poľnohospodárstvo a záhradníctvo. Skoro 18 % holandského exportu tvoria poľnohospodárske produkty (pšenica, krmoviny, osivá, zemiaky, zelenina, kvety a i.). Priemerná produkcia zemiakov vo svete na jeden ha sa pohybuje okolo 20 ton. V Holandsku dokážu farmy vypestovať na rovnakej ploche až 35 ton. Od roku 2000 začali farmári pre zavlažovanie používať len dažďovú vodu, pre rastliny v skleníkoch takmer prestali využívať chemické pesticídy. Od roku 2009 chovatelia hydiny a hovädzieho dobytku znížili počet používaných antibiotík o 60 %. V súčasnosti zápasia holandskí poľnohospodári s nariadeniami EÚ týkajúcich sa znižovania emisií z poľnohospodárskej produkcie. Vláda vypracovala mapu oblastí, v ktorých musia farmy splniť príslušné usmernenia.

V súčasnosti v Európe prevláda zmiešané hospodárenie so zameraním na pestovanie obilia a chov hospodárskych zvierat. **Okolo Stredozemného mora** je typická poľnohospodárska výroba zameraná najmä na pestovanie olivovníkov a viniča.

V oblastiach s černozemnými pôdami (južná Ukrajina, Rumunská nížina, Veľká dunajská kotlina, Podunajská nížina a i.) je významné pestovanie obilnín.

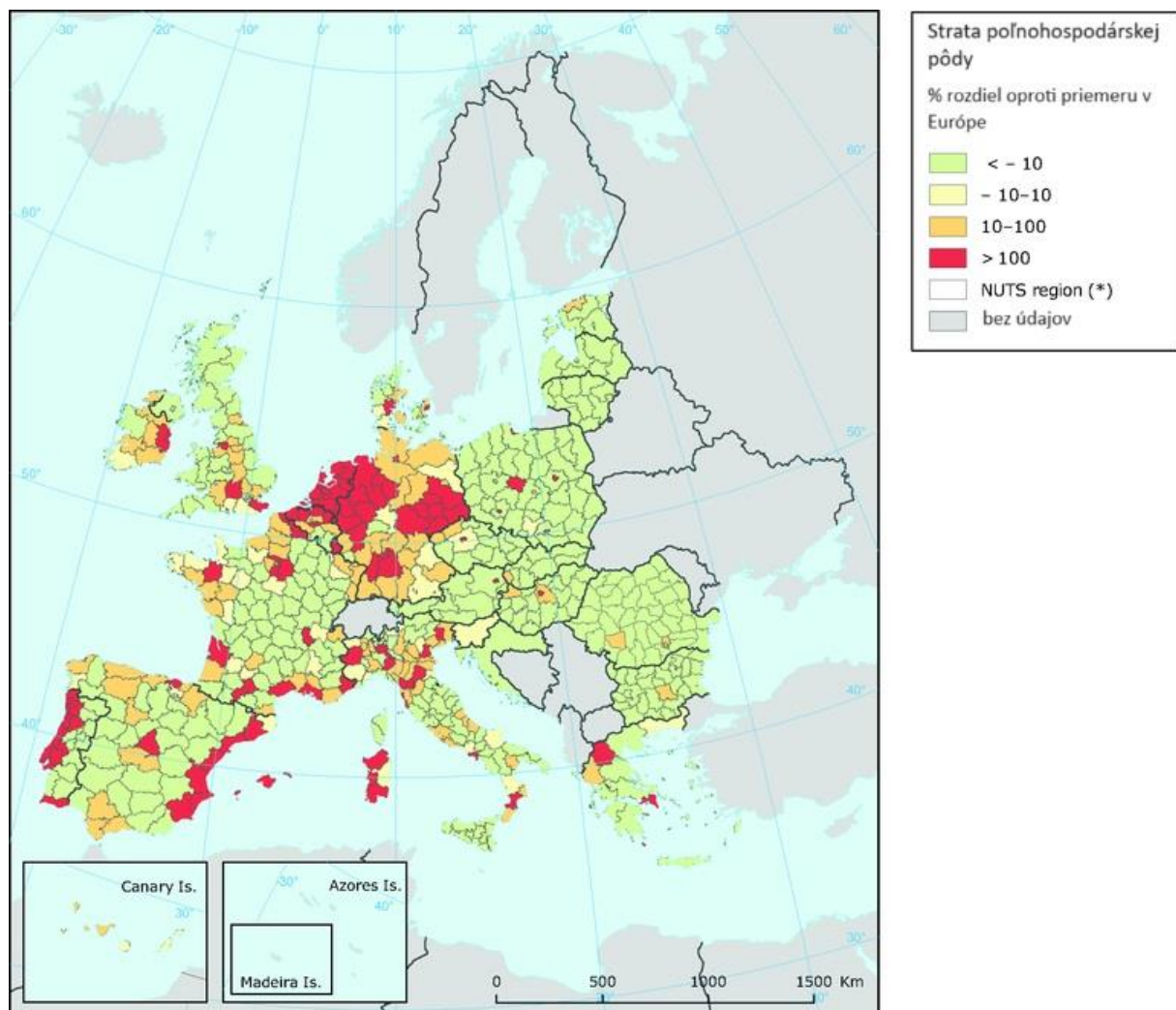
V európskych horských oblastiach (pohoria Pyrenejského polostrova, Apeniny, Karpaty, balkánske pohoria a i.) je rozvinutý chov oviec. Podobne sa chovajú na pasienkoch v severných prímorských oblastiach (napr. Britské ostrovy, Island). *Mar de plástico* je pomenovaná oblasť v španielskej Almerii (región Andalúzia) kvôli početným skleníkum zabierajúcim plochu skoro 900 km². Pestujú sa najmä uhorky, melóny, baklažány, cukety, broskyne, paprika a paradajky.

Zamyslite sa: Prečo v Európe ubúda poľnohospodárska pôda?

Ubúdanie plochy poľnohospodárskej pôdy v Európe

Produkujeme viac potravín ako kedykoľvek predtým, ale plocha využívanej pôdy pre poľnohospodárske účely v Európe klesá. Rozloha pôdy využívanej v EÚ na

poľnohospodársku výrobu bola v roku 2020 o 1,5 milióna ha (približne rozloha Banskobystrického a Žilinského kraja spolu) menšia ako v roku 2010. Poľnohospodárska pôda predstavuje takmer polovicu územia EÚ. Približne dve tretiny z nej predstavuje orná pôda, jednu tretinu trvalé trávne porasty a lúky, zvyšok tvoria sady a vinice. Okrem poľnohospodárskej plochy pokrývajú lesy približne 40 % územia Európy (viac v kap. *Životné prostredie*). Oproti roku 1990 vzrástla rozloha lesov o 10 %. Dôvodom je cielené zalesňovanie území (napr. ostrovy Stredozemného mora, Pyrenejský polostrov) a spontánne zarastanie nevyužívaných poľnohospodárskych plôch (najmä vo východných štátoch EÚ). Podiel poľnohospodárskej pôdy sa znižuje aj v dôsledku rastu sídiel, rozširovania prímestských štvrtí, dopravnej infraštruktúry (obchvaty miest, parkoviská, letiská a i.), skladov, obchodov, priemyselných a zábavných parkov. Z tohto dôvodu ubudne v EÚ každý rok plocha poľnohospodárskej pôdy veľká ako mesto Berlín (najviac v Holandsku, Nemecku, Belgicku, západnom Portugalsku, na východnom pobreží Španielska a na Sardínii).

Mapa 9: Strata poľnohospodárskej pôdy v dôsledku rozširovania sídiel a dopravnej infraštruktúry v Európe v rokoch 1990 až 2000. Zdroj: Upravené podľa European Environment Agency (EEA) Vysvetlivky: (*) NUTS 2: Rakúsko, Belgicko, Nemecko, Grécko, Holandsko, Spojené kráľovstvo; NUTS 3: Bulharsko, Česko, Dánsko, Estónsko, Francúzsko, Maďarsko, Írsko, Taliansko, Lotyšsko, Litva, Poľsko, Portugalsko, Rumunsko, Slovensko, Španielsko; NUTS 0: Chorvátsko, Luxembursko, Slovinsko.

Zamyslite sa: Ako sa správať k pôde, aby sme ju zanechali pre budúce generácie?

Poľnohospodárska pôda je vystavená mnohým tlakom. Produkčný potenciál pôd sa znižuje degradáciou vplyvom vodnej a veternej erózie, ubúdaním organickej zložky (chemizácia pôdy, používanie ťažkých mechanizmov a i.), vysúšaním a zasoľovaním pôdy. Kvalita poľnohospodárskej aj lesnej pôdy podlieha klimatickej zmene (viac kap. *Klíma sa mení, meníme sa tiež?*).

Zamyslite sa: Prečo sa na Slovensku znižuje výmera poľnohospodárskej pôdy?

Pôdy na Slovensku

Napriek snahám o udržanie plôch poľnohospodárskej pôdy v roku 2023 dosiahla poľnohospodárska pôda na Slovensku výmeru 2 372 341 ha, z toho orná pôda 1 403 864 ha. Z celkovej výmery poľnohospodárskej pôdy je v súčasnosti v zanedbanom stave alebo z iných dôvodov nevyužívaných približne 300 000 ha. Na jedného obyvateľa pripadalo 0,2586 ha ornej a 0,4370 ha ostatnej poľnohospodárskej pôdy. Preto sa zaraďujeme medzi štáty s nízkou výmerou pôdy zabezpečujúcou produkciu potravín.

Špecifikom Slovenska je, že nová výstavba často zaberá najkvalitnejšie pôdy (napr. černoze Podunajskej nížiny, Košická kotlina). V období rokov 1993 – 2020 podiel zastavaných plôch vzrástol o viac ako 110 000 ha. Najviac poľnohospodárskej pôdy (skoro 20 000 ha) za posledných dvadsať rokov zabrali nové byty, rekreačné objekty. V rovnakom čase na takmer 6 000 ha poľnohospodárskej pôdy vznikli priemyselné parky a logistické centrá (napr. v okolí Bratislavy, Nitry alebo Košíc).

Dlhodobu sa nám nedarí efektívne usmerňovať výstavbu na plochy s menej kvalitnými pôdami. Ďalší problém predstavujú opustené pôdy, ktoré sa prestali poľnohospodársky využívať (v roku 2023 zaberali plochu asi 300 000 ha).

Kvalita pôdy reprezentovaná bodovým hodnotením (najvyššia hodnota je 100) predstavuje priemerne na Slovensku hodnotu 53,9, čo je menej ako napríklad v Holandsku, Nemecku, Anglicku, Dánsku a Belgicku, ale viac ako v Poľsku, Maďarsku, Bulharsku, Španielsku a Portugalsku. Výrazné rozdiely v bodovom hodnotení pôd sú v rámci jednotlivých krajov Slovenska, pričom najvyššiu bodovú hodnotu pôd má Trnavský kraj (69,6), nasledujú Nitriansky (68,6), Bratislavský (62,2), Košický (37,5), Trenčiansky (35,2), Banskobystrický kraj (32,9) a Prešovský kraj (26,7). Najnižšiu bodovú hodnotu má Žilinský kraj (25,7). Z uvedeného vyplýva, že hospodárenie na viac ako polovici výmery poľnohospodárskej pôdy nie je ekonomicky rentabilné, pričom viac ako 1 200 ha svahov nad 12° je využívaných ako orné pôdy, ktoré sú ohrozené vodnou eróziou. Napriek tomu, Slovensko má stále dostatočný produkčný potenciál na zabezpečenie výživy obyvateľstva.

Z uvedených čísiel vyplýva, že u nás je značná heterogenita vo vlastnostiach pôd, ktorá sa zákonite prejavuje aj v disparite jednotlivých regiónov. Poznanie pôd je základným predpokladom prosperity poľnohospodárstva a je na vlastníkoch, užívateľoch, manažéroch, stratégoch, ale aj politikoch, ako s daným „pedopotenciálom“ naložia.

Jednou z najvýznamnejších funkcií pôdy ako prírodného zdroja je jej produkčná schopnosť. O jej využití rozhodujú okrem pôdno-ekologických parametrov danej lokality aj faktory ekonomické. Poľnohospodárska pôda by mala okrem produkčných

a ekologických funkcií plniť aj funkciu ekonomickú. Podkladom pre určenie ekonomickej rentability pestovania plodín je databáza potenciálnych ekonomických parametrov bonitovaných pôdno-ekologických jednotiek vypracovaných na základe korelačných závislostí medzi produkčným potenciálom pôd a reálnymi ekonomickými ukazovateľmi.

Spôsoby obrábania pôdy a prístupy k nim závisia od množstva rôznych faktorov. Niektoré sú spojené s prírodnými podmienkami, ekonomickou úrovňou alebo miestnymi tradíciami. V Európe je prevládajúca forma obrábania pôdy orba. Pestovanie plodín na ornej pôde zabezpečuje drvivú väčšinu výživy obyvateľov. Ubúdanie plôch s ornou pôdou znamená nižšiu produkciu domácich plodín, ich zvýšený dovoz zo zahraničia, znižovanie počtu poľnohospodárov a znižovanie životnej úrovne vidieckych oblastí (viac v kap. *Vyludňovanie periférnych oblastí*). Kvalita vidieckeho prostredia závisí od spôsobu obhospodarovania poľnohospodárskych a lesných plôch. Dôležité je, aby poľnohospodárstvo a lesníctvo boli zdroj zamestnania a prispievali k pozitívnemu charakteru sociálneho a ekonomického života vidieka. Znamená to, že sa musí dosiahnuť viacej za menej, pokiaľ ide o klesajúcu výmeru poľnohospodárskych pôd a zvyšovanie produkcie potravín.

Úlohy

1. Vymenujte plodiny, ktoré sa do Európy dostali vďaka zámorským objavom v novoveku. Ktoré z nich sa dostali do bežných slovenských jedál? Ktoré z nich máte najradšej?
2. Ktoré sú najdôležitejšie príčiny ubúdania poľnohospodárskej pôdy a v ktorých regiónoch Európy sa najviac prejavujú? Využite Mapu 9.
3. Akým spôsobom znižuje klimatická zmena kvalitu poľnohospodárskej pôdy?

Ako človek zmenil prírodnú krajinu Európy?

Ktoré sú najzávažnejšie environmentálne problémy Európy?

Ktoré aktivity človeka najviac zaťažujú životné prostredie?

Aké sú možnosti riešenia environmentálnych problémov Európy?

Úvod

Žijeme v komplikovanom a rýchlo sa meniacom svete s rastúcimi lokálnymi a globálnymi environmentálnymi problémami. Úzko súvisia s ekonomickým rozvojom a rastúcim blahobytom obyvateľov. V posledných desaťročiach sa výrazne zmenil životný štýl Európanov (napr. závislosť od osobných automobilov, nárast jednočlenných domácností, konzumný spôsob života). Naša spotreba neustále rastie a významne prispieva k zhoršovaniu životného prostredia. Dôsledky tohto trendu do blízkej budúcnosti poznáme (viac kap. *Klíma sa mení, meníme sa tiež?*) a s najväčšou pravdepodobnosťou budú tieto dosahy ešte vážnejšie pre ďalšie generácie. Jedna z podstatných otázok, ktoré riešime je, ako možno dosiahnuť rovnováhu medzi ekonomickým rozvojom a zabezpečením kvalitného životného prostredia (trvalá udržateľnosť)?

Počas historického vývoja človek využíval a prispôboval krajinu svojim potrebám. Prírodná krajina sa postupne menila na prírodno-kultúrnu a kultúrnu. K zmenám najviac prispelo odlesňovanie, ťažba nerastných surovín, využívanie vody a regulácia vodných tokov. Dôsledkom bolo znečistenie zložiek životného prostredia, ako napr. vody, vzduchu a pôdy. Dlhodobý vplyv človeka na krajinu sa veľkou mierou podieľa na problémoch, ako sú povodne, globálne otepľovanie, zhoršenie zdravia obyvateľov, vymieranie druhov rastlín a živočíchov a i. Poďme sa pozrieť na niektoré z najzávažnejších environmentálnych problémov Európy, na ich príčiny ale aj dôsledky a možnosti ich riešenia.

Zamyslite sa: Ako človek zmenil pôvodnú krajinu Európy a aké to má dôsledky?

Odlesňovanie

Európa je jednou z najintenzívnejšie využívaných a zmenených oblastí sveta (približne 80 % jej povrchu je výrazne ovplyvnených ľudskou činnosťou). Pôvodne bola takmer celá Európa pokrytá lesmi. Odlesňovanie patrí k najstarším spôsobom, ako človek menil krajinu okolo seba. Dôvodom bola najmä potreba poľnohospodárskej pôdy a dreva. Intenzívne odlesňovanie začalo v staroveku v stredomorskej oblasti. Vzrastal počet obyvateľov a ľudia potrebovali pôdu na pestovanie plodín, chov dobytka, drevo na stavbu obydlí a priemyselnú výrobu.

ODLESŇOVANIE V STREDOMORÍ

Staroveké civilizácie stredomorskej oblasti využívali členité pobrežie. Pobrežné nížiny poskytovali bohatú úrodu poľnohospodárskych plodín. Prístavy a rybárske sídla žili čulým obchodným životom. Svahy pohorí boli porastené hustými lesmi (napr. vavrínové porasty, dubové a borovicové lesy). Počas

8000 rokov využívania krajiny človekom sa však celá oblasť zmenila na nepoznanie. Lesy boli takmer úplne vyrúbané. Prudké zimné dažde postupne zmyli pôdu do riek a mora (viac v kap. *Ubúdanie poľnohospodárskej pôdy*), až sa obnažil skalný vápencový podklad (napr. na ostrovoch v Egejskom mori). Stromy sa tam už nikdy viac neuchytili, nahradili ich rôzne kroviny (napr. na Sicílii, Korzike, Sardínii). Počas sucha sú v nich časté požiare. Tam, kde je pôdy viac, ľudia vysadili olivové háje a vinice. Pôvodnú prírodnú krajinu v Stredomorí už takmer nenájdete.

Obr. 2: Druhý krovinatý porast stredomoria – macchia. Na extrémne erodovaných miestach bez vegetačného krytu vzniká mediteránna pustatina.

Obr. 3: Rizikám lesných požiarov čelí čoraz viac európskych štátov. Podľa analýzy satelitných dát sa územie s vysokým rizikom požiarov za posledné polstoročie zdvojnásobilo. Najviac postihnuté sú stredomorské krajiny, ale požiare sa vyskytujú aj inde (napr. v roku 2022 v Národnom parku České Švajčiarsko).

Zdroj: PickPik.

V súčasnosti je lesnatosť Európy približne 40 %. Na rozdiel od mnohých oblastí sveta, v ktorých odlesňovanie predstavuje veľmi vážny problém, v Európe dokonca rozloha lesov v niektorých oblastiach rastie (napr. zníženie plôch na pasienie, zalesňovanie). K odlesňovaniu dochádza v posledných desaťročiach najmä v Škandinávii. Lesy majú veľký význam najmä v ich schopnosti poskytovať rôzne ekosystémové služby. Väčšina z nich však nemá prirodzené druhové zloženie. Ohrozuje ich sucha, požiare, škodcovia, kyslé dažde a veterné kalamity.

Zbytky prírodnej krajiny Európy sa zachovali v najmenej zaľudnených lokalitách (napr. severské a vysokohorské lesy, močiarne územia). Nachádzajú sa v nich biotopy, ako aj rastlinné a živočíšne druhy, ktoré sú v Európe vzácne alebo ohrozené. V krajinách EÚ je takmer 25 % celkovej plochy lesov súčasťou lokalít sústavy chránených území Natura 2000.

Zamyslite sa: Sú lesy najviac ohrozeným ekosystémom v Európe?

Ohrozenie biodiverzity

Ekosystém lesov ako celok však nepatrí medzi človekom najviac ohrozený. Pod väčším tlakom sú tie ekosystémy, ktoré človek nepovažoval za produktívne a snažil sa ich zlikvidovať. Sú to najmä mokrade, biotopy na prirodzených pieskových dunách alebo slaniskách. Ani ostatné biotopy nie sú v dobrom stave. Podľa hodnotenia Európskej environmentálnej agentúry z roku 2020 je v dobrom stave iba 15 % biotopov a 27 % chránených druhov v Európe. Najväčším problémom je ich degradácia až devastácia a znižovanie biodiverzity. Je dôležité si uvedomiť, že každý druh má svoje opodstatnenie a jeho strata môže ohroziť stabilitu celého ekosystému.

PROBLÉM S OPEĽOVAČMI

Prírodné prostredie je nevyhnutné pre výrobu potravín. S hmyzími opeľovačmi možno priamo spojiť ročnú poľnohospodársku produkciu EÚ v hodnote takmer 5 miliárd EUR. Medzi najčastejšie opeľovače patria včely a motýle, ktorých počty stále klesajú. Odhaduje sa, že od roku 1991 sa počet motýľov žijúcich v trávnatých porastoch znížil takmer o tretinu. Približne polovica plochy ovocných sádov, závislých od opeľovačov, má problém s prirodzeným opeľovaním. Najhoršia situácia je v Grécku, Maďarsku a Taliansku.

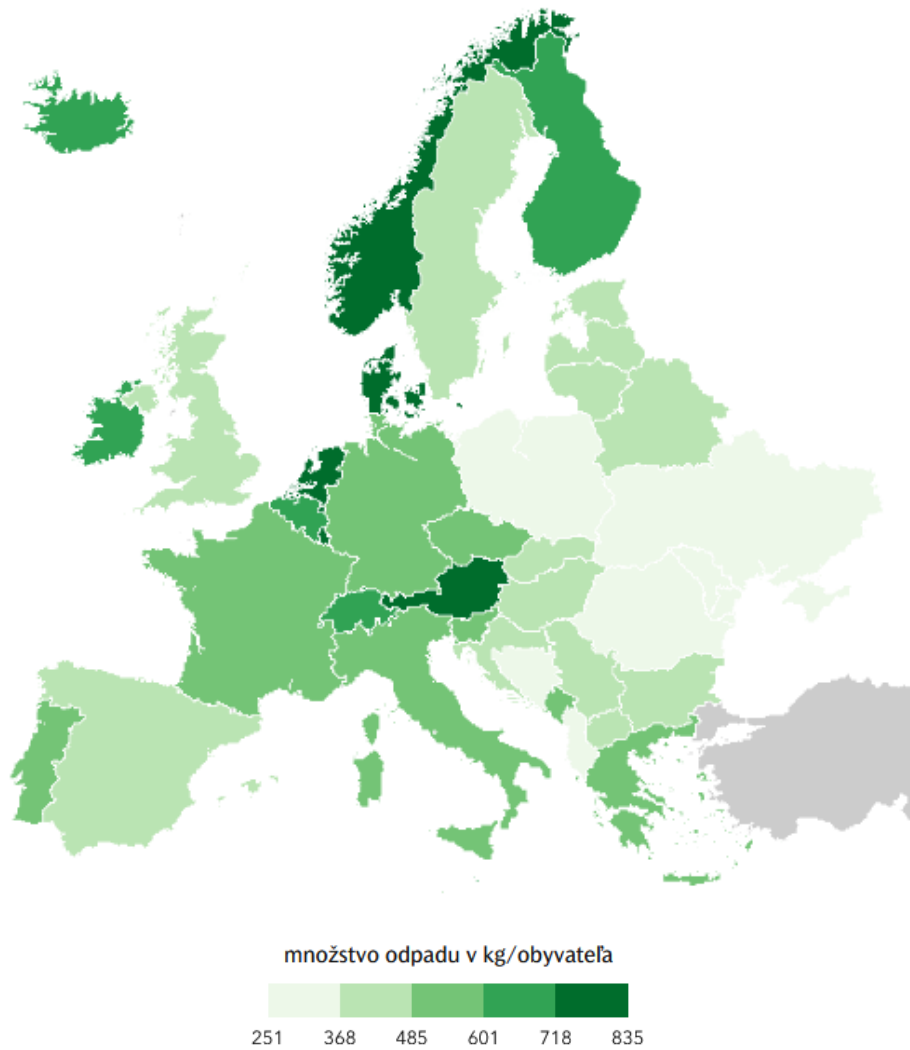
Hlavnou záťažou pre biodiverzitu sú zmeny vo využívaní pôdy (napr. upustenie od extenzívneho hospodárenia, odlesňovanie a fragmentácia lesnej krajiny, monokultúry, urbanizácia). Ďalšie sú vyrušovanie počas rozmnožovania, znečistenie zložiek životného prostredia, regulácia vodných tokov a globálna zmena klímy. Veľkú hrozbu pre biodiverzitu predstavujú invázne nepôvodné druhy, ktoré sa dostávajú do prírody vplyvom človeka. V neprítomnosti svojich prirodzených predátorov sa ich populácie môžu rýchlo rozšíriť na úkor miestnych druhov a môžu spôsobiť nenapraviteľné škody (napr. rebrovka dravá v Čiernom mori, nutria riečna, pohánkovec japonský či netýkavka veľkokvetá).

Členské štáty EÚ sa zaviazali, že do roku 2030 vytvoria podmienky pre obnovu biodiverzity. Cieľom je vytvorenie chránených území na aspoň 30 % súše a vôd, čím sa rozšíria existujúce oblasti sústavy Natura 2000.

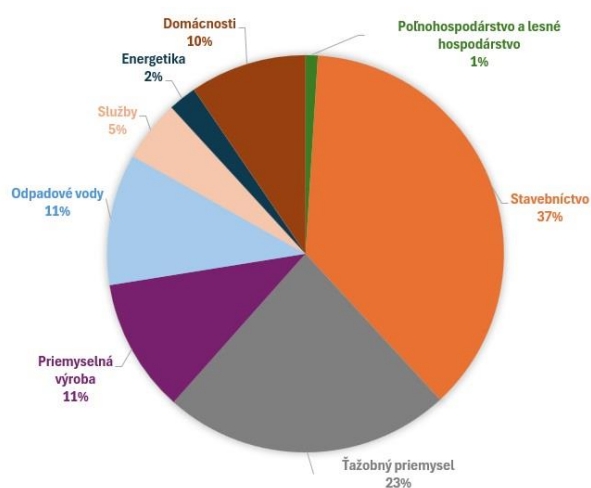
Zamyslite sa: Z ktorých činností produkujeme najviac odpadu?

Produkcia odpadov

Priemerný Európan vyprodukuje 1,5 kg komunálneho odpadu denne a toto množstvo každým rokom rastie. Rozdiely medzi jednotlivými krajinami odrážajú rozdiely v modeloch spotreby a ekonomickom bohatstve, ako aj rozdiely v zbere a nakladaní s odpadom. Štáty s vyššou spotrebou majú vyššiu produkciu komunálneho odpadu. Takmer polovica z tohto odpadu sa recykluje, ale ani to nedokáže riešiť nepriaznivú situáciu. Komunálny odpad v rôznych podobách znečisťuje všetky zložky životného prostredia.

Mapa 10: Množstvo komunálneho odpadu v štátoch Európy v roku 2022. Zdroj: Upravené podľa Eurostatu, Poznámka: Niektoré údaje sú za rok 2021 alebo 2020.

Graf 4: Štruktúra odpadu z ekonomických činností a domácností v EÚ v roku 2020. Zdroj: Upravené podľa Eurostatu.

PROBLÉM PLASTOVÝCH ODPADOV

Veľkým problémom je zvyšujúce sa množstvo plastového odpadu. Napriek tomu, že sa ho recykluje stále viac (približne tretina), ešte rýchlejšie rastie počet tovarov s plastovým obalom. Prispieva k tomu aj online nakupovanie a rast ponuky donáškového jedla. Citeľne sa to zmenilo po epidémii Covidu-19, ktorá ovplyvnila nakupovacie a stravovacie návyky. Obyvateľ EÚ v priemere ročne vyprodukuje takmer 35 kg odpadu z plastových obalov. Časť z neho rieši Európa vývozom do Turecka, Číny a juhovýchodnej Ázie, väčšina sa však spaľuje doma. Spaľovne odpadu produkujú skleníkové plyny a poškodzujú životné prostredie, no napriek tomu jeho množstvo rastie. Štáty hľadajú riešenie v znížení produkcie a spotreby plastov, ako aj v zlepšení procesu recyklácie a zhodnotenia plastového odpadu.

Zamyslite sa: Ktoré zložky životného prostredia v Európe sú najviac znečistené?

Znečistenie pôd

Dalo by sa povedať, že všetky zložky životného prostredia sú vo veľkej miere znečisťované. Navyše sú úzko prepojené a kontaminácia jednej zložky životného prostredia spôsobuje narušenie ďalších. Začnime napríklad pôdou, ktorá je dôležitá nielen z hľadiska hospodárstva, ale tiež zohráva kľúčovú úlohu v kolobehu vody a živín. K problémom pôd v Európe patrí ich kontaminácia, degradácia a ubúdanie plôch ornej pôdy (viac v kap. *Ubúdanie poľnohospodárskej pôdy*). Niektoré druhy odpadu (napr. priemyselné odpady), pesticídy a umelé hnojivá používané v poľnohospodárstve pôdu znečisťujú. Z nej sa môžu dostať do podzemných vôd a tak kontaminovať veľké územia. Ohrozené sú aj mnohé zdroje pitnej vody.

Znečistenie vôd

Znečisťovanie vôd sa prejavuje zmenou fyzikálnych vlastností vody (zmena teploty, farby, zápachu a priehľadnosti), zmenou jej chemického zloženia (zmena pH, mineralizácie, tvrdosti), ale i zmenou jej ekologického stavu (druhovú zloženie a koncentrácia osídlenia vody živými organizmami). Na mnohých miestach sa do vôd stále vypúšťajú neupravené kanalizačné splašky a rôzne priemyselné odpady. Tie spolu s dusíkatými hnojivami často podporujú premnožovanie rôznych druhov vodných rastlín, rias a baktérii (eutrofizácia vody), ktoré spotrebujú veľké množstvo kyslíka. Dôsledkom toho sa udusia ryby a iné vodné organizmy. V posledných rokoch sa vo vode čoraz častejšie objavuje znečistenie farmaceutickými výrobkami, ktoré majú vplyv na hormóny a správanie sa vodných druhov. Okrem znečistenia vody spôsobuje tlak na vodné ekosystémy aj jej nadmerný odber, napriamovanie tokov a stavba priehrad.

Napriek tomu, že sa v posledných rokoch odráža pozitívny vplyv environmentálnej politiky EÚ a zlepšovania technológií čistenia odpadových vôd, stále je znečistením ovplyvnených až 60 % európskych riek a jazier. Najhoršie sú na tom rieky v oblastiach ťažby a spracovania surovín, priemyselných a poľnohospodárskych regiónoch alebo metropolitných oblastiach. Príkladom sú rieky Rio Tinto v španielskej Andalúzii, Clyde v Škótsku, Sarno v talianskej Kampánii, ukrajinský Dneper alebo delta Rýnu. Na Slovensku patrí medzi najviac znečistené rieky Nitra.

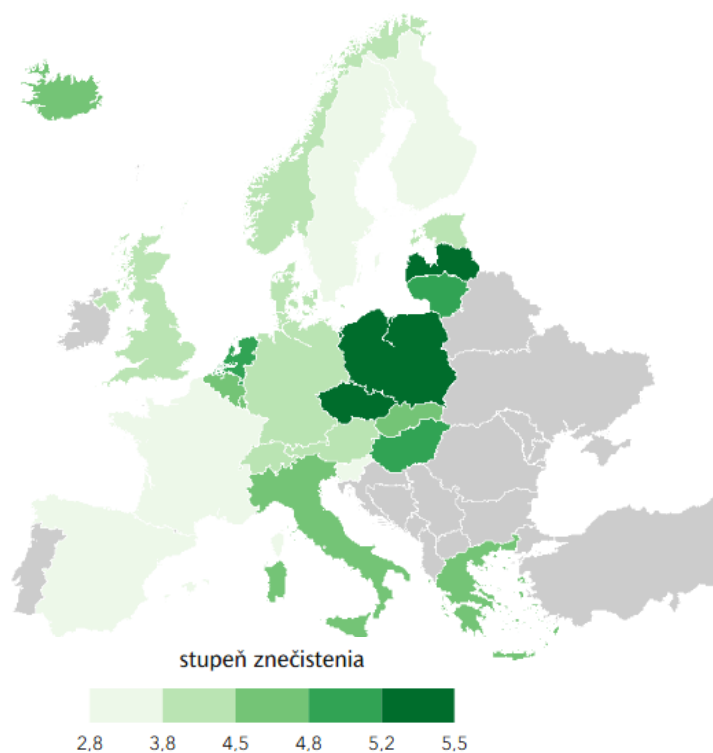
Aj morské vody Európy čelia viacerým ekologickým problémom. Sú to najmä nadmerný rybolov, dôsledky klimatickej zmeny (oteplovanie a okysľovanie morí a oceánov) a znečistenie (napr. z ťažby fosílnych palív a nerastných surovín, z havárií a únikov ropy a ropných produktov z lodí a tankerov). Veľkým problémom je aj znečistenie morí komunálnym odpadom, najmä plastami.

ZNEČISTENÉ STREDOZEMNÉ MORE

Stredozemné more patrí medzi najznečistenejšie moria na svete. Okrem iných znečisťujúcich látok sa v ňom, podľa správy IUCN, nachádza už viac ako milión ton plastov (každoročne pribúda 229 tisíc ton). Krajiny, ktoré sú najviac zodpovedné za znečisťovanie Stredozemného mora plastmi sú Egypt, Taliansko a Turecko. Je tomu tak najmä pre ich husto obývané pobrežné oblasti a neefektívne odpadové hospodárstvo. Z údajov prepočítaných na obyvateľa však vyplýva, že najviac plastov do mora vypúšťajú Albánsko, Bosna a Hercegovina, Čierna Hora a Severné Macedónsko. Plastový odpad a mikroplasty bránia prenikaniu svetla pod morskú hladinu, stávajú sa súčasťou potravy morských živočíchov (napr. až 90 % morských vtákov a 52 % morských korytnačiek plasty jedia) a ovplyvňujú ich rast a reprodukciu. Pre mnohé cicavce, napr. tulene mnišské alebo vorvane tuponosé, predstavuje znečistenie plastmi ďalší stresový faktor, ktorý tlačí ich populácie k vyhynutiu.

Znečistenie ovzdušia

V Európe sa za posledné desaťročia podstatne znížilo množstvo znečisťujúcich látok v ovzduší. Napriek tomu problémy s kvalitou ovzdušia pretrvávajú a sú veľkou hrozbou pre zdravie obyvateľov, najmä tých, ktorí žijú vo veľkomestách (viac v kap. *Mestá v minulosti a v súčasnosti*) a priemyselných oblastiach. K primárnym znečisťujúcim látkam patria najmä aerosóly, oxidy uhlíka a dusíka, amoniak, zlúčeniny síry, prchavé organické látky, ďalej halogény, ťažké kovy a syntetické chemikálie. Ich vzájomnými reakciami vzniká v ovzduší množstvo ďalších zdraviu škodlivých zlúčenín (napr. tuhé PM častice, ktoré sa po vdýchnutí ľahko dostávajú do pľúc a krvného obehu, čo vedie k respiračným a srdcovocievnyim chorobám). Kvôli znečistenému vzduchu v Európe predčasne zomrie každý rok takmer pol milióna obyvateľov. Predstavuje to viac ako desaťnásobok obetí dopravných nehôd. Zdrojmi znečistenia ovzdušia sú najmä doprava, tepelné elektrárne, priemyselná výroba, živočíšna výroba, spaľovanie odpadu a lesné požiare. Z prírodných faktorov je to najmä sopečná činnosť a cirkulácia vzduchu. V niektorých prípadoch sú zdroje znečistenia ovzdušia vzdialené tisíce kilometrov od miesta ich negatívnych dôsledkov. Tými sú napr. poškodenie zdravia a vitality živých organizmov (napr.

Mapa 11: Najviac a najmenej znečistené európske krajiny. Z hodnotených krajín je najviac znečistené Poľsko a Lotyšsko.

Najmenej je znečistené Švédsko, Fínsko a Francúzsko.

Slovensko je mierne pod priemerom EÚ.

Zdroj: Upravené podľa GreenMatch. Poznámka: Do úvahy sa brali faktory ako emisie CO₂ zo spaľovania paliva, koncentrácie PM_{2,5} v mestských oblastiach, úmrtia spôsobené znečistením ovzdušia, kvalita zdrojov pitnej vody, množstvo odpadu, rozloha lesov a chránených oblastí.

reakciami vzniká v ovzduší množstvo ďalších zdraviu škodlivých zlúčenín (napr. tuhé PM častice, ktoré sa po vdýchnutí ľahko dostávajú do pľúc a krvného obehu, čo vedie k respiračným a srdcovocievnyim chorobám). Kvôli znečistenému vzduchu v Európe predčasne zomrie každý rok takmer pol milióna obyvateľov. Predstavuje to viac ako desaťnásobok obetí dopravných nehôd. Zdrojmi znečistenia ovzdušia sú najmä doprava, tepelné elektrárne, priemyselná výroba, živočíšna výroba, spaľovanie odpadu a lesné požiare. Z prírodných faktorov je to najmä sopečná činnosť a cirkulácia vzduchu. V niektorých prípadoch sú zdroje znečistenia ovzdušia vzdialené tisíce kilometrov od miesta ich negatívnych dôsledkov. Tými sú napr. poškodenie zdravia a vitality živých organizmov (napr.

vysychanie lesov), okysľovanie pôdy a vodných zdrojov ako aj dôsledky spojené s globálnym otepľovaním (viac v kap. *Klíma sa mení, meníme sa tiež?*).

Regiónmi Európy s najviac znečisteným ovzduším sú napr. Horné Sliezsko v Poľsku, Ostravsko v Česku, oblasť Sofie v Bulharsku, oblasť Belehradu v Srbsku, Pádska nížina a Kampánia v Taliansku, Andalúzia a Baskicko v Španielsku. Na Slovensku je najhoršia situácia v okolí Žiliny, Ružomberka či Jelšavy (veľké množstvo PM častíc) a v okolí Košíc (smog).

Zamyslite sa: Aké sú možnosti riešenia environmentálnych problémov Európy?

Jednotlivé zložky životného prostredia nepoznajú hranice štátov. Napríklad znečistený vzduch, voda alebo požiar sa môžu veľmi rýchlo dostať do ďalších krajín. To je jeden z dôvodov, prečo štáty EÚ na ochrane prírody a životného prostredia spolupracujú. Potrebná je tiež spolupráca všetkých aktérov od lokálnej, cez regionálnu a národnú až po globálnu úroveň. V uplynulých rokoch EÚ prijala sériu strategických rámcových politík (napr. Európsky ekologický dohovor). Ich cieľom je zníženie emisie CO₂, znečisťovania životného prostredia a ochrana biodiverzity. Zameriavajú sa na transformáciu hospodárstva (napr. v energetike, doprave, poľnohospodárstve, odpadovom hospodárstve a i.) spôsobom, ktorý chráni životné prostredie a zároveň prináša prosperitu v dlhodobom horizonte. Ide o náročný proces, každá zmena v zabehnutých systémoch výroby a spotreby je veľmi citlivá. Transformácia môže spôsobiť finančné straty a odpor zo strany zasiahnutých odvetví a regiónov. Príkladov môžeme nájsť niekoľko. Výroba biopalív (napr. z repky olejnej) môže byť na úkor iných plodín, čo môže viesť k zvyšovaniu cien domácich potravín. Európski poľnohospodári protestujú proti dovozu lacných potravín z krajín, ktoré neprechádzajú transformáciou na „zelenú ekonomiku“ tak rýchlo, ako Európa. Ďalší príklad predstavuje priemyselná výroba. Mnohé európske výrobky nedokážu cenou konkurovať lacnejším zahraničným výrobkom, napr. textil alebo oceľ z Číny, ktorá pri výrobe nerieši environmentálne dopady v takej miere ako Európa. Riešenie problémov životného prostredia si však vyžaduje uvedomenie, pochopenie a aktívny prístup nielen zo strany výrobcov, ale najmä zo strany spotrebiteľov.

ÚROVNE ZÁUJMU O ŽIVOTNÉ PROSTREDIE

Obyvatelia Európy vnímajú a riešia problémy životného prostredia rôzne. Rozlišujeme tri úrovne záujmu o životné prostredie, ktoré na seba nadväzujú:

- 1. úroveň (kognitívna) – ľudia získavajú povedomie o environmentálnych problémoch a zmenách kvality životného prostredia.*
- 2. úroveň (afektívna) – prejavuje sa v ochote podporiť snahy o riešenie environmentálnych problémov, napr. cez dane, rôzne poplatky, regulácie na komunálnej aj štátnej úrovni.*
- 3. úroveň (behaviorálna) – človek vyjadruje záujem o životné prostredie svojím aktívnym konaním a správaním (napr. separovanie odpadu, recyklovanie, znižovanie spotreby, zmena nákupného správania, využívanie verejnej dopravy, aktivity v rámci environmentálnych združení a i.).*

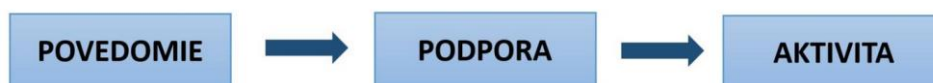

Schéma 1: Úrovne záujmu o životné prostredie.

Úlohy

1. V kapitole Znečistenie vôd sú uvedené najviac znečistené európske rieky ako Rio Tinto, Clyde, Sarno, Dneper, delta Rýnu alebo Nitra. Nájdite tieto rieky v mape a diskutujte o príčinách ich znečistenia.
2. Vyberte si jeden environmentálny problém Európy, ktorý vás najviac zaujal. Na základe relevantných informácií z internetu vytvorte schému príčin, dôsledkov a riešení tohto problému vo forme stromu (príčiny – korene, dôsledky – konáre, riešenia – listy). Presentujte túto schému pred spolužiakmi.
3. S pomocou [mapy č. 11](#) alebo programu [Copernicus](#) zistite, ktoré oblasti Európy majú najviac a najmenej kvalitné životné prostredie. Porovnajte vo viacerých ukazovateľoch Slovensko s ľubovoľným štátom. Diskutujte o zistených informáciách.
4. Pozrite si na [mape svetového znečistenia ovzdušia](#) aktuálnu kvalitu ovzdušia v ľubovoľných regiónoch Európy. Diskutujte o zistených rozdieloch.
5. Na stránke [dnesdycham.sk](#) nájdite región, v ktorom bývate a zistite kvalitu ovzdušia v ňom. Pozrite si informácie za vybraný kalendárny rok a diskutujte o zdrojoch znečistenia.
6. Opíšte, ako by ste zmenili vašu obec tak, aby životné prostredie v nej bolo kvalitnejšie. Využite pritom schému troch úrovní záujmu o životné prostredie (povedomie – podpora – aktivita). Diskutujte spoločne o tom, ako by to ovplyvnilo život rôznych spoločenských skupín v ňom (napr. deti, mladých ľudí, dôchodcov a pod.).

Čo znamená žiť „kvalitný/nekvalitný život“?

Podľa akých kritérií je možné hodnotiť kvalitu života?

Aká je kvalita života obyvateľov rôznych regiónov Európy?

Úvod

Európu je vo všeobecnosti možné považovať za jeden z najviac vyspelých a rozvinutých regiónov sveta. V posledných desaťročiach sa životný štandard, šanca dožiť sa v zdraví vysokého veku a získať kvalitné vzdelanie Európana, výrazne zvýšili. Niektoré výskumy ukazujú, že spokojnosť so životom, resp. šťastie ľudí, celkom nesúvisia s kvantitatívnymi mierami materiálneho blahobytu (ako je napr. HDP alebo HDI). Dôsledkom bolo hľadanie iných alternatívnych ukazovateľov kvality života. Otázkou je „Čo je to vlastne kvalitný život?“

Zamyslite sa: Čo pre teba osobne znamená žiť „kvalitný/nekvalitný život“?

Diskutujte o tom v triede. Vytvorte spoločne zoznam kritérií, podľa ktorých môže byť podľa vás hodnotená kvalita života.

Čo je to kvalita života?

Kvalitu života možno opísať ako celkové vnímanie rôznych aspektov života jednotlivca. Zo všeobecného hľadiska ide o výsledok vzájomného pôsobenia sociálnych, psychologických, kultúrnych, zdravotných, ekonomických a environmentálnych podmienok. Ide o veľmi komplexný a subjektívny pojem. Je množstvo teórií, ktoré sa pokúšajú vysvetliť a odmerať kvalitu života. Spája ich to, že kvalitu života vnímajú ako zloženú z dvoch základných dimenzií:

- z dimenzie objektívnej (vonkajšie faktory pre život),
- z dimenzie subjektívnej (vnútorné – individuálne faktory).

Vonkajšie podmienky pre dobrý život ešte automaticky neznamenia dobrý život samotný. Dvaja ľudia s veľmi podobnými podmienkami pre život ho budú vnímať ako rozdielne kvalitný, pretože môžu mať iné hodnoty, očakávania a záujmy. Nasledujúca schéma vyjadruje štyri úrovne kvality života.

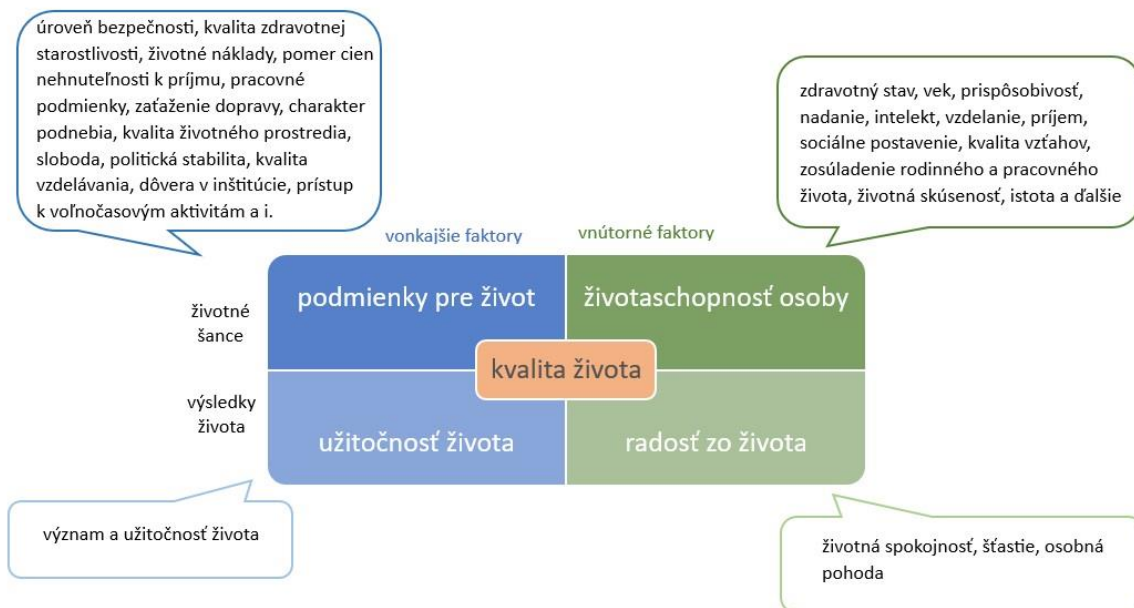
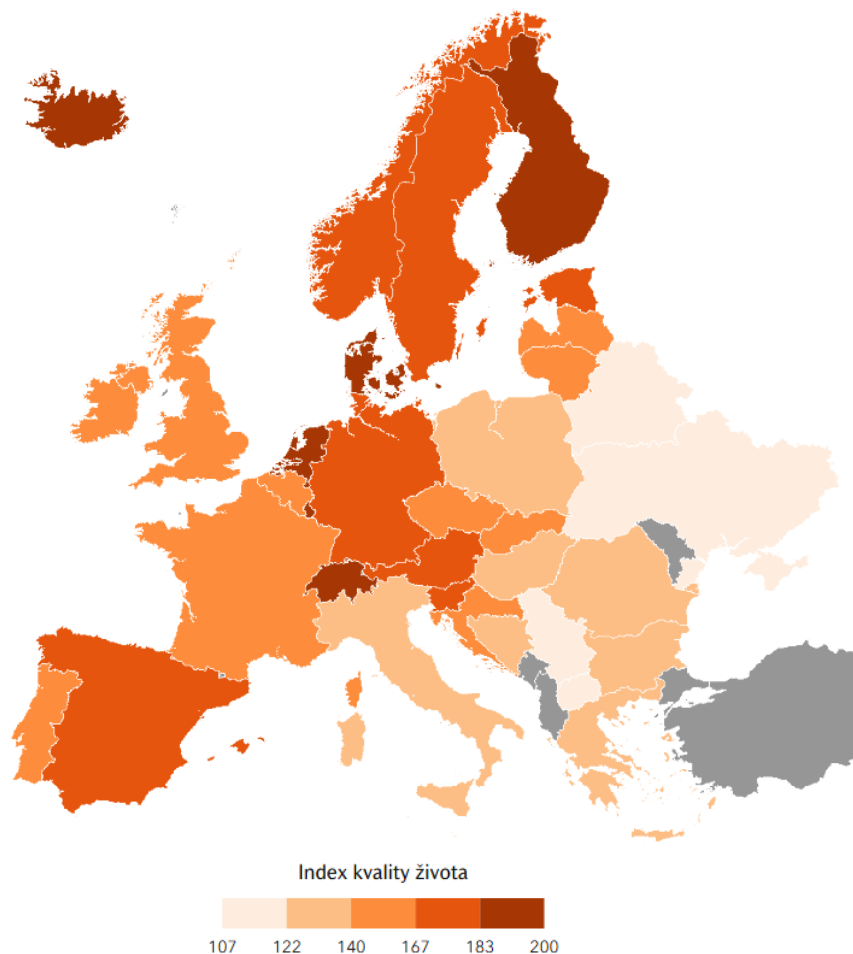

Schéma 2: Štyri úrovne kvality života.

Geografický aspekt kvality života

Veľmi dôležitou súčasťou konceptu kvality života je aj geografický aspekt. Geografický potenciál jednotlivých regiónov Európy priamo i nepriamo ovplyvňuje kvalitu života ich obyvateľov. Rôzne regióny ponúkajú rôzne vonkajšie kvality (podmienky života) a životné šance. Dôsledkom toho sú niektoré javy, ako napr. migrácia či iné reakcie obyvateľov. Treba však opäť uviesť, že ani presťahovanie sa do krajiny s lepšími podmienkami pre život nemusí automaticky znamenať lepšiu kvalitu života jednotlivca, pretože dôležitú úlohu zohrávajú aj vnútorné faktory (schéma 2).

Mapa 12: Hodnoty indexu kvality života vo vybraných štátoch Európy (rok 2023).
Zdroj: [NUMBEO](#).

Zamyslite sa: Z ktorých kritérií bol podľa vás vypočítaný index kvality života v jednotlivých štátoch? Zistite to na stránke [NUMBEO](#).

Spokojnosť so životom

Jedným z dôležitých ukazovateľov kvality života je spokojnosť so životom. Je veľmi subjektívna a ovplyvňuje ju množstvo vonkajších i vnútorných faktorov. Najjednoduchšie je opýtať sa na ňu priamo obyvateľov. Podľa takýchto prieskumov sú obyvatelia Európy so svojím životom pomerne spokojní. Pri porovnaní úrovne spokojnosti na Mape 12 je možné vidieť, že aj spokojnosť obyvateľov krajín strednej a východnej Európy v posledných desaťročiach rastie. Existujú však jasné regionálne vzorce: ľudia v severných a v západných častiach Európy sú zvyčajne spokojnejší so svojím životom ako ľudia v ostatných častiach Európy. Najmenej spokojní sú obyvatelia Ukrajiny (viac v kap. *Vojna na Ukrajine*), ale aj v niektorých regiónoch Bulharska, Srbska a Ruskej federácie. Asi neprekvapí, že spokojnosť so životom klesá s vekom. Vo všeobecnosti tiež platí že, dosiahnuté vzdelanie má pozitívny vplyv na životnú spokojnosť, rovnako ako aj viera, partnerský život a možnosť mať deti. Zistilo sa tiež, že v severných krajinách Európy sú spokojnejší ľudia žijúci na vidieku, zatiaľ čo napr. v Rumunsku a Bulharsku

sú výrazne spokojnejší ľudia žijúci v mestách (to môže súvisieť s finančnou situáciou a miestom, kde sa bohatší ľudia rozhodnú žiť).

Zamyslite sa: Prečo sú v niektorých štátoch ľudia spokojnejší na vidieku a v iných štátoch v mestách? Diskutujte, ako je to na Slovensku.

Spomínali sme, že kvalita života závisí od mnohých faktorov. Pozrime sa na najvýraznejšie pozitíva a negatíva života v troch rozdielnych európskych krajinách (Obr. 4).

Holandsko		<ul style="list-style-type: none"> efektívita fungovania štátu kvalitné vzdelávanie vyspelá zdravotná starostlivosť moderný dopravný systém nízka nezamestnanosť vysoká bezpečnosť 		<ul style="list-style-type: none"> vysoké dane vysoké životné náklady nedostatok bytov časté zmeny počasia
Bulharsko		<ul style="list-style-type: none"> nízke dane nízke životné náklady kvalitné vzdelávanie atraktívna príroda príjemná klíma 		<ul style="list-style-type: none"> nízke mzdy environmentálne problémy v mestách vidiecke regióny sú nedostatočne rozvinuté byrokracia a korupcia odliv mozgov až 16,6 % ľudí žije pod hranicou chudoby
Ukrajina		<ul style="list-style-type: none"> nízke životné náklady úrodná pôda bohatá história a kultúra atraktívne prírodné prostredie nerastné bohatstvo 		<ul style="list-style-type: none"> byrokracia a korupcia nízka životná úroveň (najmä v menších mestách a na vidieku) vysoká nezamestnanosť vysoká inflácia emigrácia aktuálny vojnový konflikt

Obr. 4: Pozitíva a negatíva života v Holandsku, Bulharsku a Ukrajine.

KVALITA ŽIVOTA NA SLOVENSKU

Nikdy v histórii sa obyvatelia Slovenska nemali materiálne tak dobre, ako v súčasnosti. Z pohľadu viacerých indexov, súvisiacich s kvalitou života, sa však naša krajina nachádza až na konci druhej tretiny krajín Európy. Objektívna kvalita života i subjektívna spokojnosť obyvateľov je o čosi menšia, ako je priemer v Európe. Na Slovensku má tento jav klesajúcu tendenciu zo západu na východ a zo severu na juh. Našou silnou stránkou je napr. príjemné podnebie, prístup ku kvalitnej vode, bezpečnosť alebo kvalifikovaná pracovná sila. Krajina však za priemerom európskych štátov zaostáva vo viacerých kritériách týkajúcich sa výšky príjmov občanov, kvality vzdelávania, podpory vedy a výskumu, starostlivosti o životné prostredie alebo nízkej tolerancie voči minoritám.

KVALITA ŽIVOTA PODĽA EXPAT INSIDER

Keďže práca na diaľku je stále populárna a desiatky krajín zavádzajú cieľené víza „digitálnych nomádov“, premiestnenie do zahraničia nebolo nikdy jednoduchšie. Je však dôležité vybrať si krajinu, ktorá poskytuje to najlepšie pre vašu kariéru a vyhovuje vášmu životnému štýlu. Správa Expat Insider 2023 analyzovala 53 destinácií pre cudzincov po celom svete a zoradila ich podľa kvality života. Prieskum požiadal expatov, aby zhodnotili jednoduchosť usadiť sa, digitálne služby, byrokraciu, bývanie, jazyk a voľnočasové aktivity v krajine, kde žili. V ktorých európskych krajinách sa im momentálne žije najlepšie? Na prvom mieste v Európe a druhom na svete sa umiestnilo Španielsko (najmä mestá Malaga, Alicante a Valencia). Dôvodom je najmä príjemné podnebie, nízke životné náklady a možnosť rovnováhy medzi pracovným a súkromným životom.

Úlohy

1. Porovnajete hodnoty ľubovoľných kritérií kvality života Slovenska s ďalšími dvoma krajinami (Informácie nájdete na webe [NUMBEO](#). Svoje zistenia znázorníte vhodným spôsobom (napr. tabuľka, graf alebo schéma).
2. V ktorej krajine by si chcel žiť, ak by si bral do úvahy kvalitu života? Zohľadni rôzne, aj subjektívne kritériá a odôvodni ich.
3. Analyzujte vnímanie životnej spokojnosti alebo osobného šťastia v jednotlivých krajinách Európy s pomocou mapového portálu [EVALUE](#). Rôzne si nastavíte filtre a zistíte, ktoré faktory ovplyvňujú spokojnosť a šťastie Európanov najviac. V ktorých častiach Európy žijú najspokojnejší a v ktorých najnespokojnejší ľudia a prečo?
4. Podľa vzoru štátov (Obr. 4) si vyberte štát a uveďte rozhodujúce faktory, ktoré ovplyvňujú kvalitu života jeho obyvateľov v pozitívnom a negatívnom zmysle.
5. Opíš, ako by si zmenil svoju obec, resp. jej časť v ktorej žiješ tak, aby život v nej bol kvalitnejší. Pozri si video [Inteligentný svet: Aké sú možnosti inteligentných miest?](#) Ktoré ďalšie možnosti využitia inteligentných technológií by si uvítal v tvojej obci? Tento koncept má svoje výhody aj riziká, diskutujte o nich.
6. Vytvorte v triede spoločný zoznam rôznych kritérií kvality školského života a zrealizujte prieskum u spolužiakov. Urobte jednoduchú anketu s možnosťou hodnotenia jednotlivých kritérií na škále: veľmi spokojný (3b), skôr spokojný (2b), skôr nespokojný (1b), nespokojný (0b). Interpretujte výsledky prieskumu za celú triedu v názornej forme a diskutujte o nich.

STARNÚCA EURÓPA

online verzia

Ako sa v minulosti vyvíjal počet obyvateľov Európy?

Čo ovplyvňuje počet obyvateľov Európy v súčasnosti?

Prečo obyvateľstvo Európy „starne“?

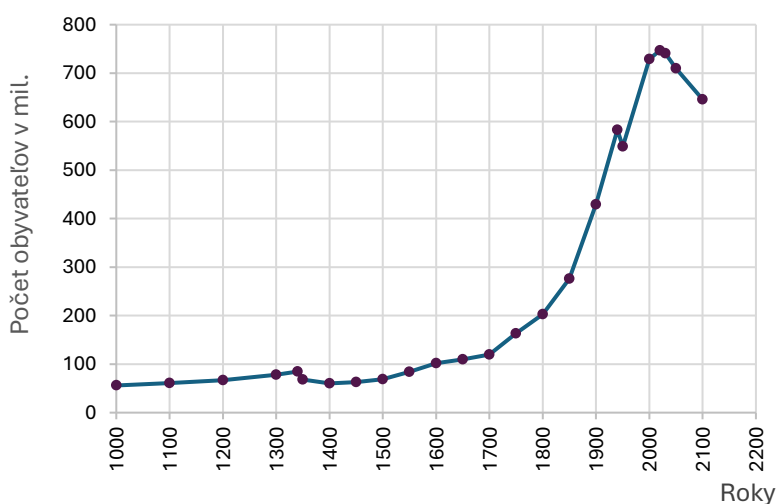
Aké sú aktuálne trendy vo vývoji obyvateľstva Európy a ich dôsledky?

Úvod

Aktuálne výzvy, ktorým Európa v poslednom období čelí, sú pokles počtu jej obyvateľov a zároveň nárast podielu starších ľudí. V praxi to znamená, že je potrebné ekonomicky zabezpečiť zvyšujúci sa počet seniorov. Riešenie týchto výziev si vyžaduje hľadanie nových prístupov a koncepcií.

Historický vývoj

Súčasná demografická situácia súvisí s dlhodobým a zložitým historickým a socioekonomickým vývojom Európy, ktorý mal vplyv aj na vývoj obyvateľstva. Ak by sme sa pozreli na dynamiku vývoja počtu obyvateľov (Graf 5), zistili by sme, že do polovice 18. storočia stúpala ich počet len pozvoľne. Príčinou bola najmä veľká úmrtnosť vo všetkých vekových skupinách obyvateľstva (nedostatočná zdravotná starostlivosť, vojny, epidémie, hladomory a i.). Ťažisko ekonomickej aktivity bolo v málo produktívnom poľnohospodárstve. Vývoj počtu obyvateľstva sa výrazne zmenil až v 18. a 19. storočí vplyvom priemyselnej revolúcie, ktorá sa z Anglicka postupne rozšírila do celej Európy a sveta.

Graf 5: Vývoj počtu obyvateľov v Európe v rokoch 1000 až 2100.

Obdobie	Udalosť
1223 – 1242	Mongolský vpád do Európy
1347 – 1351	Najväčšia morová epidémia v Európe
1492	Začiatok kolonializmu
1618 – 1648	Tridsaťročná vojna
1750	Začiatok priemyselnej revolúcie
1914 – 1918	1. svetová vojna
1918 – 1920	Španielska chrípka
1939 – 1945	2. svetová vojna
od 2026	Pokles počtu obyvateľov?

Tabuľka 1: Niektoré významné udalosti, ktoré ovplyvnili vývoj obyvateľstva v Európe.

INDUSTRIÁLNA SPOLOČNOSŤ

V polovici 18. storočia začalo v Anglicku nové štádium vývoja spoločnosti. Manuálna práca v manufaktúrach začala byť postupne nahrádzaná prvými zložitejšími strojmi – vznikali továrne. Prečo tento pokrok vo výrobe začal práve v Anglicku? Dôvodov je viacero. Bol tu dostatok surovín (uhlie, rudy, vlna a i.) a pracovných síl. Vhodné legislatívne prostredie vytvorilo podmienky pre rozvoj nových ekonomických aktivít. Obchodné podnikanie, koloniálna expanzia, výnosný obchod s otrokmi, bavlnou a nerastnými surovinami priniesli kapitál potrebný na investície do nových spôsobov výroby. Koloniálna expanzia zabezpečovala otrockú pracovnú silu a odbytištia tovarov vyrobených v Anglicku. Prvé stroje využívali najmä energiu vody, neskôr pary. Parný stroj znamenal veľký prelom vo výrobe, práca v továrňach sa zefektívnila a produkcia výrazne narástla. Parníky a parné lokomotívy dokázali prepravovať ľudí a tovar na veľké vzdialenosti (predtým existovali len plachetnice a konské železnice). Zmeny nastali i v energetike, zdokonalila sa výroba železa a ocele. Vzrástla ťažba i spracovanie nerastných surovín. Parné stroje boli zavádzané aj do baní.

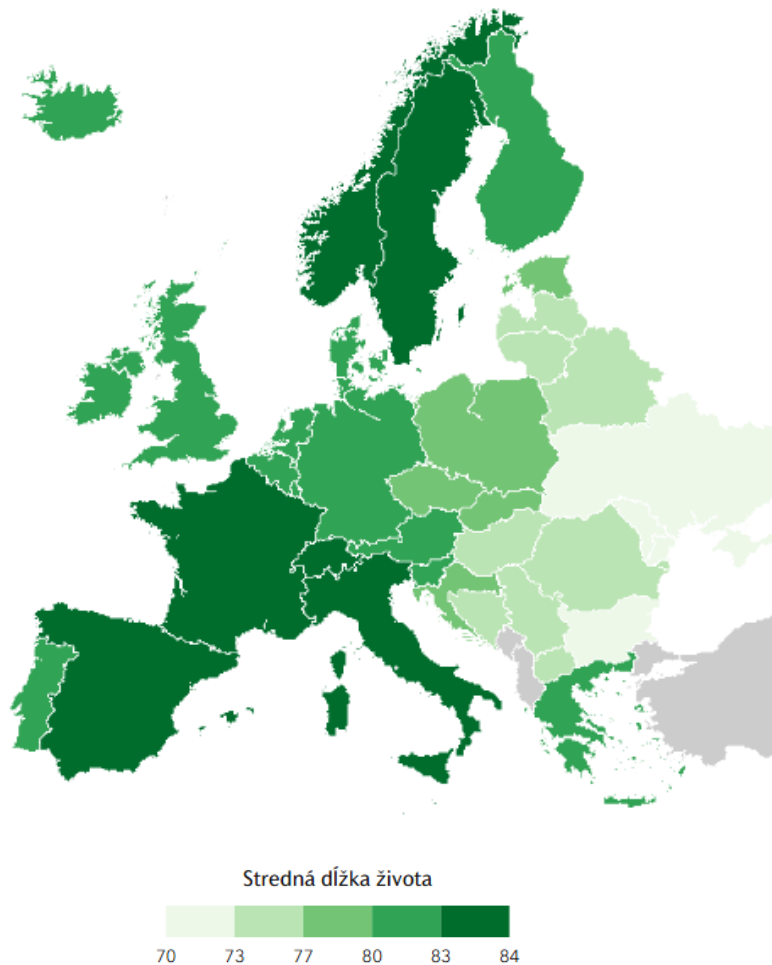
Priemyselná revolúcia ovplyvnila demografiu mnohých krajín v Európe i mimo nej. Okrem významných technologicko-hospodárskych zmien priniesla aj dovtedy nevídané spoločenské zmeny, ktoré zasiahli všetky oblasti života ľudí. Počet obyvateľov od polovice 18. storočia do roku 1830 narástol zo 150 na 300 miliónov. Ich obživu zaisťovali nové plodiny (napr. zemiaky, kukurica a i.) a v niektorých oblastiach aj výkonnejšie poľnohospodárstvo. V dôsledku nových poznatkov došlo k zdokonaleniu hygieny a zlepšeniu lekárskej starostlivosti, ktoré priniesli zníženie úmrtnosti a postupné predlžovanie strednej dĺžky života. Ľudia sa sťahovali za prácou do miest, čím dokázali užiť viac detí a počet obyvateľov prudko rástol. V mestách vznikali nové obytné štvrte a priemyselné areály.

Nárast počtu obyvateľstva však nebol vo všetkých oblastiach Európy rovnomerný. Ich počet rástol najmä v priemyselných oblastiach, oblastiach s najlepšimi prírodnými podmienkami pre poľnohospodárstvo a dobrou dopravnou polohou. Tieto oblasti sú najhustejšie osídlené aj v súčasnosti. Ide o územie tzv. Modrého banánu, ktoré sa rozprestiera od severozápadného Anglicka po severné Taliansko.

Zamyslite sa: Čo ovplyvňuje počet obyvateľov a štruktúru populácie Európy v súčasnosti?

Demografické procesy

Veľkosť populácie a jej vekovú štruktúru ovplyvňuje najmä súbor troch základných demografických procesov: pôrodnosť, úmrtnosť a migrácia. Každý z nich formuje štruktúru populácie v čase a je ovplyvňovaný ďalšími faktormi, ako napr. prírodné podmienky (klíma, reliéf, pôda a prírodné zdroje), ekonomická a politická situácia, zdravotná a sociálna starostlivosť, kultúrne tradície a pod. Počet obyvateľov Európy sa rýchlo zvyšoval až na viac ako 742 miliónov v roku 2023 a podľa prognóz by mal, aj vďaka migrácii, ešte niekoľko rokov mierne rásť. Potom sa očakáva zastavenie rastu a postupný úbytok obyvateľstva na 703 miliónov v roku 2050 a na 587 miliónov v roku 2100 (stredný variant prognózy). Očakávaný pokles počtu obyvateľstva Európy by nebol sám o sebe problémom. Závažnejšou výzvou bude starnutie obyvateľstva, ktorému čelí väčšina krajín už v súčasnosti a v budúcnosti bude tento jav ešte výraznejší (Graf 6). Príčinou je najmä pokles pôrodnosti, úmrtnosti a výrazné predĺženie strednej dĺžky života. Dôsledkom je zvyšujúci sa podiel seniorov a klesajúci počet obyvateľov v produktívnom veku. Tento historický proces zmeny demografických vlastností spoločnosti sa označuje aj ako demografická revolúcia alebo tiež demografický prechod.

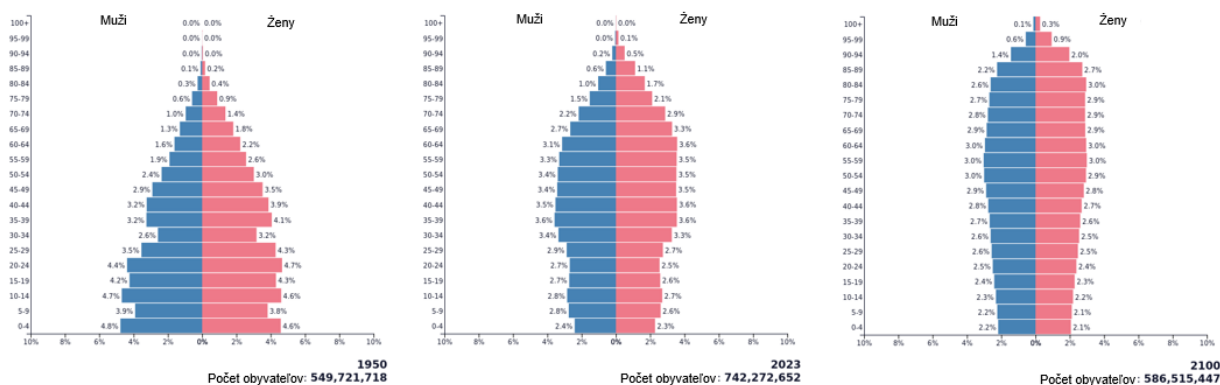
Mapa 13: Stredná dĺžka života (predpokladaná dĺžka života pri narodení) v štátoch Európy v roku 2023.
Zdroj: [UNICEF Data](#), 2023.

STREDNÁ DĹŽKA ŽIVOTA

Stredná dĺžka života bola v Európe do 10. storočia len 30-35 rokov, v 19. storočí 33-43 rokov (ľudia sa bežne dožívali aj vyššieho veku, ale veľmi vysoká bola dočasná úmrtnosť). V roku 1950 sa stredná dĺžka života zvýšila na 62,8 rokov, v súčasnosti je to takmer 80 rokov a v roku 2100 to bude pravdepodobne až 89 rokov (očakáva sa, že do roku 2100 sa počet seniorov nad 80 rokov v celkovej populácii Európy viac ako zdvojnásobí). Zreteľný je však rozdiel medzi krajinami západnej, severnej a južnej Európy (v súčasnosti nad 80 rokov) a východnej Európy (v súčasnosti pod 76 rokov). Na predpokladanú dĺžku života majú vplyv nielen kvalita zdravotnej starostlivosti, životná úroveň a pod., ale aj náhle udalosti ako sú pandémie, prírodné katastrofy a vojny.

STREDNÁ DĹŽKA ŽIVOTA NA SLOVENSKU

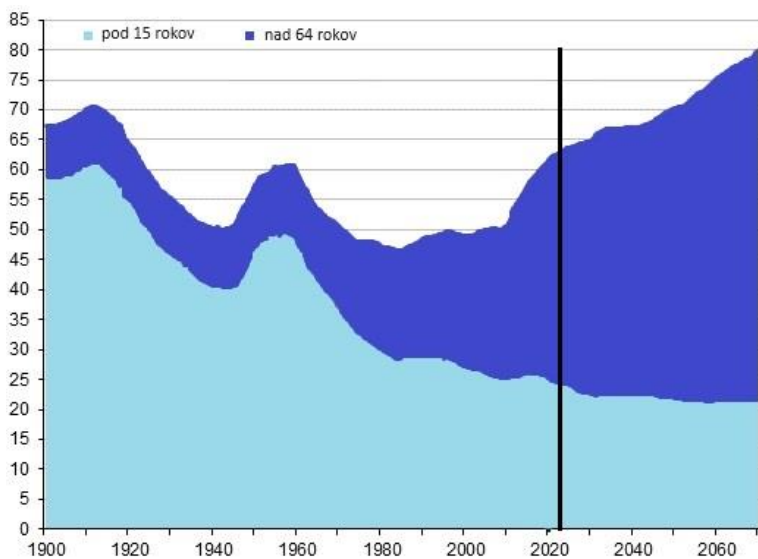
Vďaka vede, technológiám a modernej medicíne žije každá generácia na Slovensku o niekoľko rokov dlhšie. Ešte v druhej polovici 19. storočia bola odhadovaná stredná dĺžka života iba tesne nad hodnotou 30 rokov, v roku 1980 to bolo 70,4 rokov a v súčasnosti je to 78 rokov. Odhaduje sa, že v roku 2040 presiahne priemerný vek dožitia na Slovensku hranicu 80 rokov. Tento trend je možné vyjadriť aj jednoduchým príkladom. Dnešní školáci sa v priemere dožijú o 20 rokov viac ako ich starí rodičia.

Graf 6: Vývoj vekovej štruktúry obyvateľstva v Európe. V súčasnosti je v Európe vo veku do 14 rokov 15,5 % obyvateľov. Prevláda obyvateľstvo 15-64 ročné (64,5 %) a starších ako 65 rokov je 20 % obyvateľov. Do roku 2100 sa podiel seniorov zvýši až na 33 %. Táto nepriaznivá veková štruktúra obyvateľstva (najmenší je podiel detskej zložky) je dôsledkom dlhodobo nízkej pôrodnosti a zvyšujúcej sa strednej dĺžky života Európanov. Zdroj: Upravené podľa [PopulationPyramid.net](https://www.populationpyramid.net/), 2023.

Zamyslite sa: Týka sa „starnutie“ populácie celej Európy rovnako?

Starnutie populácie sa však netýka všetkých oblastí Európy rovnako. Okrem prirodzeného pohybu (pôrodnosť, úmrtnosť) má čoraz väčší vplyv mechanický pohyb (migrácia v rámci Európy a predovšetkým imigrácia z mimoeurópskych regiónov). Pristáhalovcov lákajú najmä ekonomicky vyspelé oblasti. Vďaka tomu je ich demografická štruktúra obyvateľstva priaznivejšia. Naopak, z menej ekonomicky vyspelých, najmä vidieckych regiónov (viac v kap. *Vyludňovanie periférnych regiónov*), obyvatelia odchádzajú (v súvislosti s nedostatkom pracovných a vzdelávacích príležitostí).

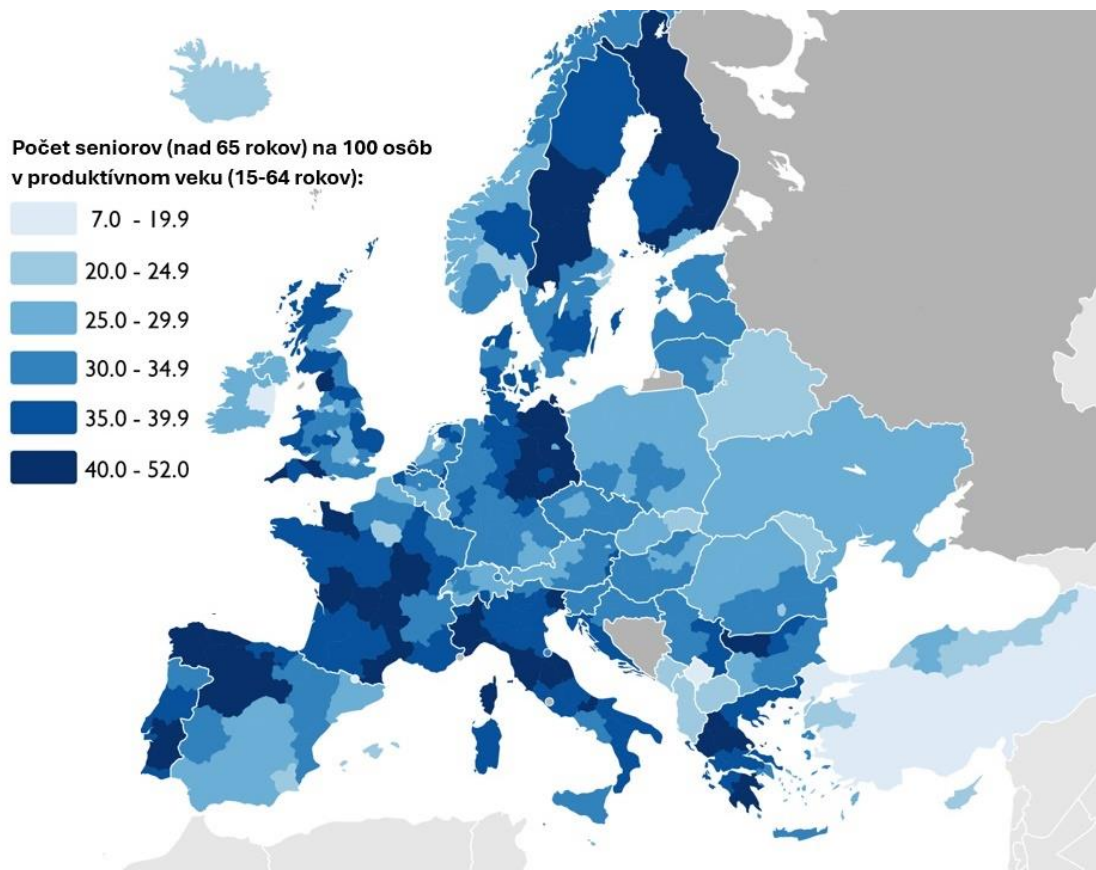
Graf 7: Vývoj pomeru počtu detí a seniorov vo Fínsku. Problémom Fínska je dlhodobo nízka pôrodnosť (v súčasnosti 1,4 dieťaťa na ženu). V kombinácii s rastúcou strednou dĺžkou života (v súčasnosti 82,5 roka) je prognóza budúcej vekovej štruktúry obyvateľstva veľmi nepriaznivá. Poznámka: Počet osôb vo veku pod 15 a nad 65 rokov je prerátaný na 100 osôb v produktívnom veku. Zdroj: Upravené podľa Statistics Finland, 2024.

(v súvislosti s nedostatkom pracovných a vzdelávacích príležitostí). S odchodom najmä mladých ľudí klesá aj pôrodnosť. Tieto rozdiely sú výrazné aj v rámci jedného štátu. Príkladom sú Nemecko (kde je rozdiel medzi regiónmi na východe a západe), Francúzsko (severovýchod a juhozápad), Taliansko (sever a juh) alebo Španielsko (sever a juh). V 16 členských štátoch EÚ (vrátane Slovenska) má 82 regiónov pokles podielu obyvateľov v produktívnom veku. Zvýrazňujúce sa rozdiely v starnutí a vyludňovaní medzi jednotlivými regiónmi Európy môžu v budúcnosti ešte zvýrazniť existujúce ekonomické rozdiely, polarizáciu postojov k prisťahovalectvu a k nárastu populizmu.

Index ekonomickej závislosti seniorov

V kontexte starnutia populácie je zaujímavým ukazovateľom Index ekonomickej závislosti seniorov. Meria vzťah medzi počtom ľudí v postproduktívnom a produktívnom veku. K 1. januáru 2022 bol za krajiny EÚ na úrovni 33,7 %. Podľa nedávnych zistení stratila EÚ v rokoch 2015 až 2020 3,5 milióna obyvateľov v produktívnom veku a do roku 2050 sa očakáva strata až 38 miliónov obyvateľov v produktívnom veku. Súvisí to s pokračujúcim odchodom silných povojnových ročníkov do dôchodku. Znižujúci sa počet osôb v produktívnom veku a rastúci počet seniorov znamená, že na jedného seniora pripadne čoraz menej ľudí v produktívnom veku (v súčasnosti sú to traja ľudia).

Seniori tvoria takmer jednu štvrtinu obyvateľstva v Taliansku, Fínsku, Grécku, v Nemecku, Portugalsku, Bulharsku a Francúzsku. Spomedzi regiónov EÚ zaznamenali najvyššiu mieru závislosti seniorov napr. Galícia (severozápadné Španielsko), Normandia (severné Francúzsko), Piemont a Ligúria (severozápadné Taliansko), Epirus (stredné Grécko) a i. (Mapa 14). Na jedného seniora v nich pripadá len približne 1,5 osoby v produktívnom veku.

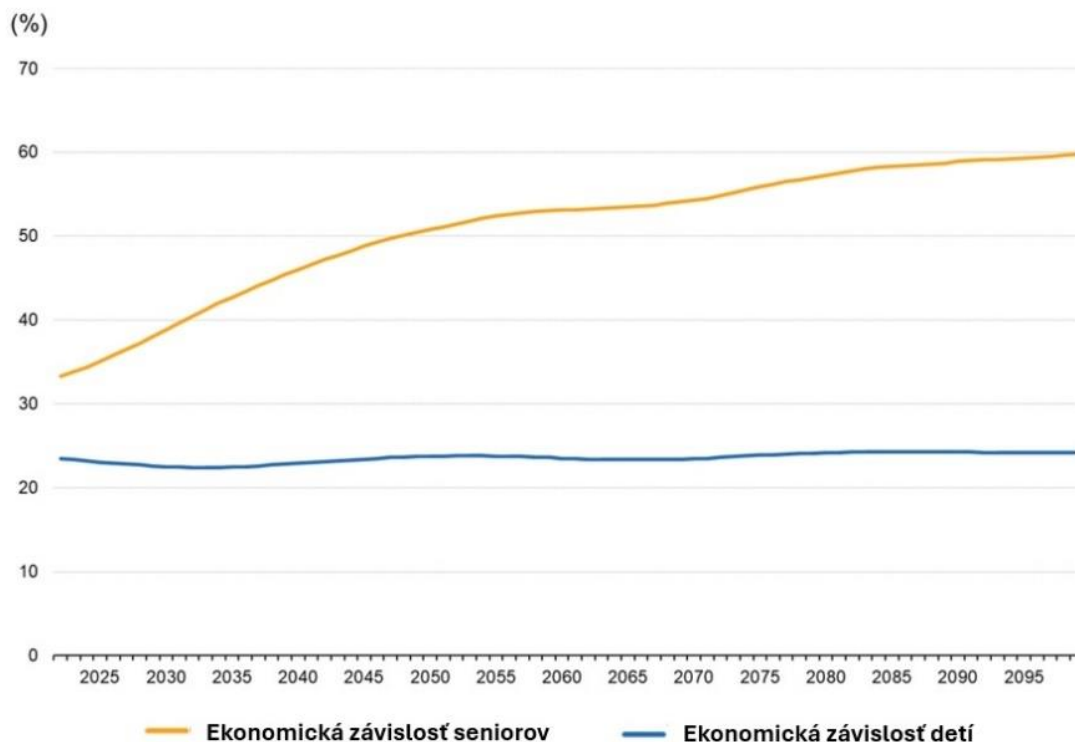

Mapa 14: Index ekonomickej závislosti seniorov v regiónoch Európy v roku 2021.

Zdroj: Upravené podľa [Landgeist.com](https://landgeist.com).

DÔCHODKOVÉ DESTINÁCIE

Podiel seniorov nemusí súvisieť len s ekonomickou zaostalosťou regiónu či sídla. Príťahujú ich aj tzv. dôchodkové destinácie, príjemné svojou klímou a službami. Prvým takýmto mestom bol Benidorm na Costa Blanca v Španielsku. Ďalšie sú napr. mestečká na južnom pobreží Anglicka (Dorset CC, Isle of Wight alebo Torbay), Francúzska (Fréjus, Nice) alebo kúpeľné mestečko Baden-Baden v Nemecku.

Graf 8: Vývoj ekonomickej závislosti seniorov a detí v EÚ.
 Od pracujúcich osôb sú závislí nielen dôchodcovia, ale aj deti a študenti.
 Zdroj: Upravené podľa Eurostat, 2022.

Zamyslite sa: Aké bude mať starnutie populácie Európy dôsledky?

Dôsledky a riešenia

Sociálno-ekonomické javy, súvisiace so starnutím populácie, budú mať v blízkej budúcnosti vážne dôsledky. Na zdravotnú starostlivosť, sociálne služby a dôchodky pre zväčšujúci sa podiel seniorov bude pracovať čoraz menej osôb v produktívnom veku. Môže to mať vplyv na schopnosť vlád zaistiť dostatok zdrojov na primerané dôchodky, financovanie zdravotníckych služieb, vzdelávanie a sociálnu starostlivosť. Napriek tomu, že pri dynamike populácie zohráva dôležitú úlohu aj migrácia, ona samotná nedokáže zvrátiť tento trend. V krajinách, ktoré sa vyznačujú pozitívnou čistou migráciou (napr. Španielsko, Švédsko, Rakúsko alebo Nemecko), je možné, že sa proces starnutia populácie spomalí. Pristahovalecká populácia má často vysoký podiel osôb v produktívnom veku. Výsledkom riešenia problémov spojených so starnutím populácie môže byť napr. podpora rodičovstva, nahradenie časti pracovnej sily robotizáciou či liberálnejšia imigračná politika.

STARNE AJ SLOVENSKO?

Správa Európskej komisie (2020) tvrdí, že Slovensko bude jednou z najrýchlejšie starnúcich krajín EÚ. Kým v roku 2023 na jedného seniora pripadalo takmer päť ľudí v produktívnom veku, v roku 2070 to bude už len 1,6. Dôvodom je, že v roku 2050 v dôchodkovom veku sa ocitnú silné populačné ročníky (narodené v rokoch 1970 až 1990) a pôrodnosť v ďalších desaťročiach bola relatívne nízka. Pri riešení tohto problému nastane veľký tlak na verejné financie. Odborníci odporúčajú prijať súbor reformných opatrení. Najdôležitejšia z nich je dôchodková reforma, ktorá by mala stabilizovať dôchodkový systém a zvýšiť jeho dlhodobú finančnú udržateľnosť. Mali by sa prijať aj opatrenia na podporu väčšej účasti vybraných skupín obyvateľstva na trhu práce a na zníženie emigrácie mladých ľudí do zahraničia.

Úlohy

1. Ako sa v priebehu posledných 1000 rokov menil počet obyvateľov Európy? Čo najviac ovplyvnilo vývoj počtu obyvateľov? Na tieto otázky nájdete odpovede, ak porovnáte graf vývoja počtu obyvateľov (Graf 5) s najvýznamnejšími udalosťami v Európe (Tabuľka 1).
2. Porovnajzte vekovú pyramídu obyvateľstva EÚ v roku 2022 s prognózou demografického vývoja v roku 2100 (Graf 6). Rozdiely stručne opíšte a uveďte ich príčiny.
3. Opíšte graf vývoja pomeru počtu detí a seniorov vo Fínsku (Graf 7) a s pomocou internetu zistite príčiny tohto vývoja.
4. Zistite z Mapy 14 regióny Európy, ktorých sa najviac týka problém „starnutia“ populácie.
5. Očakávaná dĺžka života na Slovensku (78,3 rokov) je takmer tri roky pod priemerom EÚ (81 rokov). Porovnajzte ju s ďalšími krajinami Európy (s pomocou Mapy 13) alebo podľa [dostupných dát](#). Diskutujte o príčinách zistených rozdielov.
6. Navrhните možné riešenia problémov spojených so starnutím obyvateľstva Európy.

MESTÁ V MINULOSTI A SÚČASNOSTI

online verzia

www

Čo spôsobilo rast európskych miest v minulosti?

Ako sa menia európske mestá v súčasnosti?

Aké environmentálne problémy majú mestá v Európe?

Kde je lepší život, v meste alebo na vidieku?

Úvod

Mestský rast znamená nárast rozlohy mesta alebo rast veľkosti populácie mesta. Urbanizácia vyjadruje relatívny podiel ľudí žijúcich v mestách štátu, regiónu alebo svetadielu v porovnaní s jeho vidieckymi oblasťami. V širšom ponímaní zahŕňa aj obyvateľov žijúcich mestským spôsobom života, ktorí nebývajú v mestách, ale prímestských územiach. Rast miest sa podieľa na zvyšovaní miery urbanizácie. Najvyššiu mieru urbanizácie v Európe (100 %) majú v súčasnosti územia mestského typu (napr. Monako, Gibraltár, Vatikán). Obyvateľstvo prichádza do miest presťahovaním v rámci štátu alebo prisťahovalectvom zo zahraničia.

Modely urbanizácie

- **Západoeurópsky model** bol typický rýchlym tempom urbanizácie približne medzi rokmi 1850 a 1950 v dôsledku priemyselnej (industriálnej) revolúcie. Po tomto období tempo prudko pokleslo z dôvodu prechodu na postindustriálnu ekonomiku s dominanciou nevýrobného sektora. V súčasnosti sa objavuje aj opätovný návrat obyvateľstva z miest na vidiek. Napriek tomu, najsilnejšie migračné prúdy sú medzi mestami navzájom.
- **Stredo-východoeurópsky model** znamenal najvyššie tempo urbanizácie v druhej polovici 20. storočia. Dôvodom bola silnejúca socialistická industrializácia. Zabrzdenie tempa urbanizácie nastalo v 90. rokoch 20. storočia po politicko-spoločenských zmenách a po prechode na trhové hospodárstvo. V súčasnosti sú mestá ovplyvnené procesom suburbanizácie.

Mestá

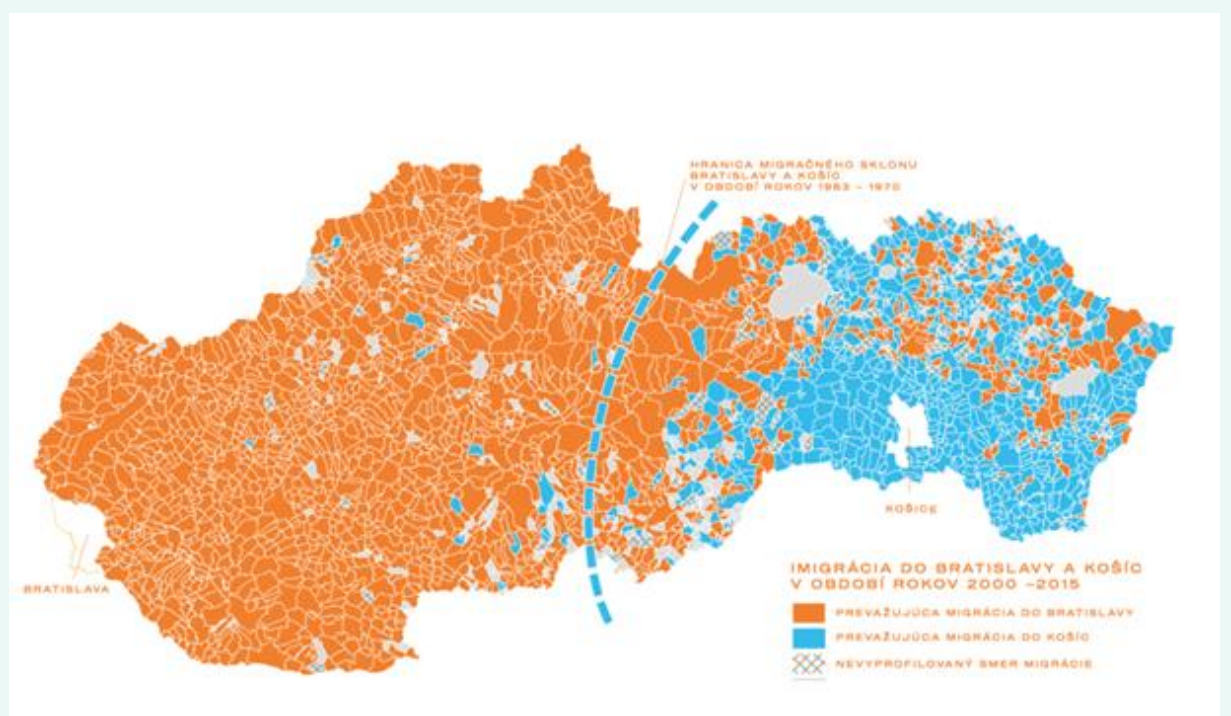
Mesto je sídlo (obec) alebo zoskupenie sídiel, ktoré sa od vidieckych obcí líši koncentráciou výrobných aktivít a služieb, výškovou zástavbou, hustotou zaľudnenia, komplexnou vybavenosťou a sociálnymi vzťahmi. V súčasnosti žije vo veľkých mestách približne polovica svetovej populácie. Na základe rýchleho a dlhotrvajúceho nárastu mestského obyvateľstva sa predpokladá, že do roku 2030 bude žiť vo veľkomeste skoro sedem z desiatich ľudí. V Európe (ako inde vo svete) sa intenzívne rozvíja mestská výstavba smerom do výšky (výstavba vysokých budov), ako aj rozlohou (zväčšovanie mestských plôch). Pre náš svetadiel je charakteristický vyšší podiel miest do 500 000 obyvateľov, v ktorých žije asi 67 % obyvateľov miest. V mestách nad päť miliónov je to len 8 %.

V našich podmienkach sa mesto s viac ako 100 000 obyvateľmi nazýva **veľkomesto** (Bratislava, Košice). V rámci Európy sú ako veľkomestá označené sídla s počtom

obyvateľov do 1 mil. (majú pomenovanie „city“). Mestá do 10 mil. obyvateľov sú miliónové mestá. Za „megamesto“ („megacities“) je považovaný sídelný útvar s počtom obyvateľov vyšším ako 10 miliónov. Mestskú aglomeráciu predstavuje viac-menej zastavané územie, v ktorom existujú intenzívne vzťahy medzi centrom a jeho zázemím (napr. aglomerácia Paríža, Londýna, Bratislavy a i.). Mestské aglomerácie čoraz viac dominujú hospodárskemu a spoločenskému životu v štáte. Konurbácia (súmestie) je priestorovo rozľahlý súbor viacerých miest (napr. nemecké Porýnie – Porúrie, holandský Randstad Holland, poľské Horné Sliezske a i.). **Megalopolis** je vývojovo najmladší a priestorovo najväčší typ urbanizovaného útvaru. Celé jeho územie je súvisle zastavané. V Európe majú črty budúceho megalopolisu metropolitné areály Paríža a Londýna alebo mestá nemeckého Porýnia. **Metropolitný areál (územie)** je pojem vzťahujúci sa na sídelný priestor z pohľadu jeho funkčnej štruktúry (rozmiestnenie, kvalita a prepojenie výrobných a nevýrobných aktivít v priestore). Výsledkom býva aj výrazné zapojenie metropolitných areálov do svetovej ekonomiky (napr. španielska Barcelona, talianske Miláno a Turín, holandský Rotterdam a i.). **Metropola** je mesto, ktoré svojim charakterom ovplyvňuje veľké zázemie. Je sídlom centrálnych inštitúcií. Rozlišujú sa svetové metropoly (napr. Paríž, Londýn a i.), metropoly v rámci svetadielov (napr. Brusel, Moskva a i.), ďalej štátne (väčšinu tvoria hlavné mestá) a regionálne metropoly (napr. bavorský Mníchov, španielska Barcelona, fínske Tampere a i.).

SFÉRY VPLYVU SLOVENSKÝCH METROPOL

V prípade Slovenska sa za metropoly najvyššej úrovne považujú Bratislava a Košice. Bratislava svojou ekonomickou silou priťahuje práceschopné obyvateľstvo z takmer dvoch tretín územia štátu.

Mapa 15 :Mapa migračného sklonu Bratislavy a Košíc z publikácie SuburBANizácia ilustruje, že „vplyv“ hlavného mesta sa oproti 60. rokom 20. storočia rozšíril na východ. Hlavný dôvod posunu je, okrem lepšieho dopravného spojenia, aj väčšia ponuka pracovných príležitostí v Bratislave. Výhodou Košíc je síce väčšia ponuka bývania, ale vzhľadom na nižšie platové ohodnotenie je pre mnohých nedostupná. Košice však stále predstavujú metropolu pre prevažnú časť východného Slovenska. Zdroj: Šveda, Šuška (2019).

Zamyslite sa: Aké miesta v krajine boli vhodné pre vznik európskych miest?

Vznik a vývoj miest

Mestá začínali svoje existenciu ako malé sídla. Rozrastali sa preto, lebo ich poloha bola výhodnejšia než poloha iných miest.

V minulosti sa Londýn, Paríž alebo Budapešť rozvíjali do veľkých miest na prirodzených priechodoch (brodoch) cez rieky. Niektoré vyrástli na strategických obchodných (napr. Mníchov, Turín a i.) a obranných miestach (napr. Moskva, Štokholm, Benátky a i.) alebo zdrojoch surovín (napr. mestá nemeckého Porúria, Horného Sliezska v Poľsku a i.). Iné vznikli na brehoch splavných vodných ciest (napr. Rotterdam, Lyon, Bazilej a i.) alebo morskom pobreží (napr. Marseille, Barcelona, Kodaň a i.). Ďalšie sa rozrastali zoskupením menších miest okolo starého politického centra (napr. Berlín, Kyjev a Krakov), z dôvodu pôsobenia vládncich (napr. Madrid, Haag a i.) alebo cirkevných elít (Salzburg, Pasov a i.). V prípade väčšiny európskych miest pôsobilo na ich rozvoj viacero spomenutých príčin. V súčasnosti plnia dôležité finančné, obchodné, dopravné, politické a kultúrne funkcie.

RÍM

Rím sa vyvinul z osád na pahorkoch nad rozvetvenou riekou Tiber. Výborná obranná poloha pri brodoch cez rieku a vysušovanie močiarov podmienujú jeho ďalší rast. Rím bol takmer päťsto rokov najväčším, najbohatším a politicky najdôležitejším európskym mestom. Na prelome letopočtov jeho populácia prekročila jeden milión obyvateľov. Ich počet začal klesať v 4. storočí, kedy sa hlavné mesto Rímskej ríše presunulo do Konštantínopolu. Po vzniku Západorímskej ríše sa jej hlavným mestom stala Ravenna. V 5. storočí škodili Rímu nájazdy germánskych kmeňov (napr. vyplenenie mesta Vandalmi). Počet obyvateľov Ríma počas raného stredoveku klesol na 20 000. Dovtedy plošne rozsiahle mesto sa zredukovalo na skupiny budov, roztrúsených medzi veľkými plochami ruín a náletovej vegetácie. Vďaka pozícii centra západného kresťanstva začal Rím v stredoveku opäť nadobúdať svoj význam. Stal sa hlavným mestom pápežského štátu, ktorý zahŕňal viaceré regióny stredného Talianska. Po zjednotení Talianska v druhej polovici 19. storočia sa stal jeho hlavným mestom.

LONDÝN

Londýn založili Rimania pod názvom *Londinium* pred vyše 2 000 rokmi na mieste brodu cez Temžu, kde v súčasnosti leží finančná štvrť (*City of London*). V 19. storočí sa ako centrum Britského impéria stalo najväčším mestom sveta (obdobie rokov 1825 až 1918). Bolo aj prvé na svete, ktoré dosiahlo v roku 1900 viac ako päť miliónov obyvateľov. Priemyselná revolúcia spôsobila dovtedy bezprecedentný rast urbanizácie. Preplnené obytné a priemyselné štvrte bez možnosti k prístupu k pitnej vode a kanalizácie viedli k epidémiám. V roku 1848 si epidémia cholery vyžiadala 14 000 životov a v roku 1866 spôsobila vyše 6 000 úmrtí. Rastúce dopravné zápchy viedli k vytvoreniu prvej mestskej železničnej siete na svete, ako aj vzniku podzemnej dráhy (*Underground*). Od roku 1940 sa Londýn stal domovom mnohých prisťahovalcov zo zahraničia, najmä z krajín *Commonwealthu* (India, Pakistan, Bangladéš, Jamajka a i.). Štatút najväčšieho mesta sveta si Londýn podržal až do roku 1925 (vtedy ho „predbehol“ New York). Populácia výraznejšie klesala v druhej polovici 20. storočia. Príčiny boli najmä v postupnom zániku priemyselnej výroby, znečistenom ovzduší (smog), sťahovaním obyvateľstva mimo mestskej zóny a pod. V roku 1980 žilo v meste približne 6,8 milióna obyvateľov. Koncom 20. storočia nárast počtu obyvateľov súvisel s rozmachom služieb, zánikom priemyselných štvrtí (napr. londýnske doky), skvalitnením dopravnej siete a celkovej infraštruktúry priestoru. Mesto je v súčasnosti jadrom Londýnskeho metropolitného areálu s počtom 14,8 milióna obyvateľov. Samotné mesto má približne 9,6 milióna obyvateľov. Londýn prevzal úlohu svetového finančného centra už koncom 18. storočia. Je jedným z hlavných finančných centier našej planéty.

Zamyslite sa: Aké sú špecifiká v charakteristikách obyvateľstva v mestách a na vidieku Európy?

Urbanizácia

V mestách je prirodzený pohyb obyvateľstva zvyčajne nižší ako na vidieku. Naopak, mechanické pohyby majú intenzívne stúpajúci trend. Obyvatelia miest majú tendenciu mať nižší počet detí v dôsledku lepších ekonomických vyhládok. Emancipácia žien je silnejšia v mestských ako vidieckych oblastiach. Stredná dĺžka života je vo všeobecnosti vyššia v mestských ako vidieckych oblastiach. Priemerný vek obyvateľstva je však v mestách nižší ako na vidieku (viac v kap. " *Starnúca* " Európa).

Urbanizácia bola úzko spojená s priemyselnou revolúciou. V Spojenom kráľovstve sa miera urbanizácie zvyšovala spolu s rozširovaním priemyselnej výroby a sťahovaním obyvateľov zamestnaných v poľnohospodárstve z vidieka do miest. Mestá sa najrýchlejšie rozvíjali v priemyselných regiónoch, kde vznikali mestské aglomerácie (napr. Midland v Anglicku, Porúrie v Nemecku, Horné Sliezsko v Poľsku a i.). V súčasnosti začína v niektorých regiónoch miera urbanizácie narážať na pomyselný strop a ďalej už nestúpa (napr. severovýchodné Francúzsko, belgické Valónsko). Anglicko v Spojenom kráľovstve si stále udržiava jednu z najvyšších hodnôt urbanizácie na svete (vyše 90 %).

TRANSFORMÁCIA PRIEMYSelnÉHO REGIÓNU VALÓNSKO

Belgické Valónsko zažilo prudký priemyselný rozvoj v 19. storočí. Je považované za prvé územie pevninskej Európy, kde začala priemyselná revolúcia. Bohaté zásoby čierneho uhlia, ložísk železných a zinkových rúd a sklárskych pieskov spôsobili rast hutníckeho, strojárkeho a sklárskeho priemyslu. Prvé výkonné vysoké pece na spracovanie železa pracovali už koncom 17. storočia. Využívali drevné uhlie z lesov v Ardenách. V 18. storočí sa už vyžíval koks z domáceho čierneho uhlia. V polovici 19. storočia sa Belgicko vďaka Valónsku stalo po Anglicku druhou priemyselnou mocnosťou sveta. Odvetvia ťažkého priemyslu boli zamerané na spracovanie rúd (výroba surového železa, zinku, medi, liatin) a výrobu koľajníc, parných strojov, lokomotív, vagónov, lodí, zbraní, mostov a stavebného železa a ocele. Oblasť miest Charleroi a Liège koncom 19. storočia patrili medzi najviac znečistené európske územia (priemyselný smog, haldy vyťaženej hlušiny, znečistenie vodných zdrojov a vzduchu, vysoká úmrtnosť obyvateľstva). Odvetvia ľahkého priemyslu, okrem výroby skla, spracúvali najmä vlnu a bavlnu. Na základe valónskej výroby sa rozvíjal flámsky prístav Antwerpy. Stal sa exportným prístavom aj pre Nemecko a Francúzsko. Koncom 19. storočia začal využívať svoju výhodnú obchodnú polohu a industrializoval sa. Okrem ostatných priemyselných odvetví sa rozvíjal aj moderný textilný priemysel. Stúpajúca produkcia a vývoz tovarov pritiahli bankový sektor. Belgické africké kolónie zásobovali Antwerpy surovinami, rozvinulo sa spracovanie diamantov. Postupný úpadok valónskeho ťažkého priemyslu začal v prvej polovici 20. storočia. Výdatnosť ložísk čierneho uhlia sa znížila, ťažba z hĺbky bola nerentabilná, ložiská kovových surovín boli vyčerpané. Spracovanie surovín bolo v zastaraných závodoch, ekonomicky náročných na energiu. Naopak, belgické Flámsko začalo intenzívnu modernú industrializáciu založenú na dovoze polotovarov, rozvoji vedy a techniky a využívaní kvalitnej pracovnej sily. Valónske „špinavé“ priemyselné odvetvia krachovali. Od roku 1958 sa postupne zatvárali bane a oceliarne (podobne ako v Luxembursku). Belgicko začalo využívať štrukturálne fondy EÚ na reštrukturalizáciu valónskej ekonomiky. Po roku 1990 vznikli centrá excelentnosti, moderné technológie s high-tech zameraním, prišli elektronické a elektrotechnické spoločnosti, rozvíjajú sa odvetvia leteckého priemyslu a jadrového výskumu (Viac v kap. Transformácia priemyselných regiónov). Modernizovala sa výroba ručných zbraní. Napriek tomu, Valónsko v súčasnosti ekonomicky zaostáva za Flámskom. HDP na obyvateľa (rok 2021) bol 27 246 €, vo Flámsku 38 182 €. Valónsku oproti Flámsku má slabší ekonomický rast s výnimkou sklárskeho a stavebného priemyslu.

Zamyslite sa: Aké problémy a výzvy prináša život obyvateľov v mestských oblastiach?

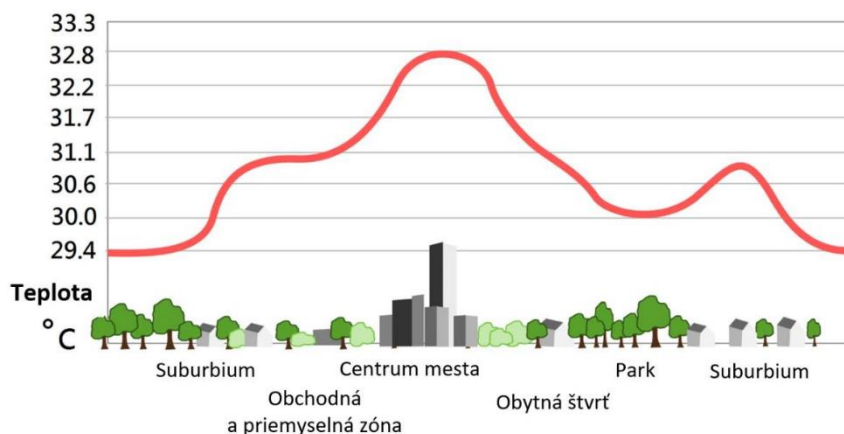
Suburbanizácia

Pokračovaním vývoja mesta v priemyselnej etape je suburbanizácia. Prejavovať sa začala už začiatkom 20. storočia v Spojenom kráľovstve. Je charakteristická rozvojom zázemí miest v rámci mestských aglomerácií. Rast sa presúva do okrajových častí mesta a do jeho najbližšieho zázemia z dôvodu zlepšenia mobility. Moderné odvetvia priemyslu (napr. elektronika, biotechnológie, odvetvia dopravného strojárstva a i.) a služby lákajú do zázemia miest bohatšie a vzdelané obyvateľstvo, unikajúce z preplnených centier za lepšou kvalitou života. Hlavnými dopravnými prostriedkami sa stali osobné automobily a hromadná doprava. Rastie množstvo dochádzajúcich za prácou, vzdelaním a kultúrou. Výrazne narastajú vzdialenosti medzi miestami bývania a zamestnania. Vznikajú mestské aglomerácie, často hviezdicového tvaru s „ramenami“ natiahnutými sa pozdĺž dopravných koridorov, ktoré lemujú aj nákupné centrá a zábavné parky. Typické sú zápchy, najmä v čase dopravných špičiek.

Suburbanizácia predstavuje aj rast mesta do šírky. Zaberajú sa veľké plochy poľnohospodárskej pôdy, na ktorých vznikajú nové obytné štvrte. Vznikajú satelitné mestské časti, nastáva prudký rozvoj vidieckych sídiel pod vplyvom novej sídelnej výstavby. V centrách dochádza k zmenšovaniu počtu obyvateľstva a ich spoločenských aktivít, čo vedie k decentralizácii mesta.

Dôsledky rastu miest

Koncentráciu obyvateľstva do mestských aglomerácií sprevádza úpadok alebo zánik malých miest vo vzdialených periférnych oblastiach. Mestský rast spôsobuje vysoké nároky na dopravný systém, dostupné bývanie, služby a technickú infraštruktúru (rozvody vody, plynu, elektriny, kanalizácie, kabeláže). Zvyšuje sa znečisťovanie životného prostredia (napr. prašnosť, hlučnosť, svetelný smog) a degradácia jeho zložiek (pôda, voda, vzduch). Rozširujú sa ekologicky nestabilné areály (asfaltové a betónové plochy, hromadná bytová výstavba a i.).

Graf 9: Ostrovy tepla v meste a jeho okolí. Poznámka: Veľké mestské aglomerácie majú vlastnú mikroklimu. V grafe je znázornený teplotný gradient pre veľkomesto v miernom podnebnom pásme. Budovy v mestskom centre vyžarujú viac tepla ako okolitá menej hustá zástavba so zelenými plochami, čím sa udržiava vyššia teplota. Ďalšie dielčie maximá teplôt majú suburbia.

Zdroj: Climateforesight.eu.

Osobitný problém predstavujú obyvatelia zamestnaní v meste, ale s trvalým bydliskom inde. Využívajú všetky služby a výhody, ktoré mesto poskytuje, ale neprispievajú na ich financovanie svojimi daňami. Príkladom sú parkovacie plochy, ktoré nepostačujú ani domácim obyvateľom, ako aj produkcia komunálneho odpadu. Na strane druhej prispievajú k rozvoju mesta svojou spotrebou.

NAJLEPŠIE MESTÁ PRE ŽIVOT

Spoločnosť *Economist Intelligence Unit* (EIU) prostredníctvom svojho *Global Liveability* indexu zostavuje rebríček miest, ktoré sú najlepšími pre život na svete. V roku 2023 sa už druhý rok po sebe na prvom mieste umiestnila Viedeň. Titul najlepšieho mesta pre život získala na základe najlepšieho hodnotenia v prípade viacerých ukazovateľov. Mesto má stabilnú a dobrú infraštruktúru, dostupnú zdravotnú starostlivosť, príležitosti kultúrneho vyžitia, dostupnosť bývania, množstvo možností na trávenie voľného času, široká ponuka vzdelávania, kvalitné životné prostredie, zelené priestranstvá a veľmi dobre vybavené verejné priestory a efektívny systém hromadnej dopravy. V prvej trojke sa spolu s Viedňou umiestnili Kodaň a Melbourne. V prvej desiatke sa ešte z európskych miest umiestnili Zürich a Ženeva.

GENTRIFIKÁCIA

Špecifickým fenoménom v súvislosti s transformáciou miest je gentrifikácia. Pojem je odvodený od anglického slova *gentry*, v minulosti označujúceho príslušníkov sociálne najvyšších vrstiev spoločnosti. V súčasnosti znamená migráciu mladšieho (najmä bohatšieho) obyvateľstva do centier a vnútorných štvrtí veľkých miest. Účastníci gentrifikácie sú pracovne vyťažení, uprednostňujú pracovnú kariéru pred rodinou, sú väčšinou slobodní a bezdetní. Sú pracovne aj štýlom trávenia voľného času viazaní na vnútorné mesto, preto nechcú dochádzať zo vzdialených predmestí. Vyžadujú však kvalitné bývanie. Obnovujú a modernizujú staré zanedbané alebo opustené budovy, ktoré sú však historicky a architektonicky hodnotné. V dôsledku tohto sa mení vlastníctvo nehnuteľností, zvyšuje sa atraktivita obytného prostredia, rastú ceny nehnuteľností aj nájmov. Pôvodné obyvateľstvo finančne nestačí udržiavať trend zvyšovania cien nájmov a služieb, preto je nútené vystahovať sa. Najznámejším príkladom v Európe sú štvrte východného Berlína, napr. Prenzlauer Berg. Rôznymi štádiami gentrifikácie prechádza napr. štvrť Erszébetváros v Budapešti, časť Praga vo Varšave v Poľsku, La Rambla v Barcelone.

Život v meste i na vidieku prináša viacero výhod i rizík. Najvýznamnejšie z nich sú tieto:

		
Život v meste	<ul style="list-style-type: none">viac pracovných príležitostívyššie mzdové ohodnotenieväčšia ponuka služiebdostupnejšia zdravotná starostlivosťmožnosti vzdelávaniakultúrne a športové vyžitiespoločenský životnákupné a obchodných centrádostupnosť dopravných uzlov (letiská, železničné stanice)väčšie možnosti súkromia	<ul style="list-style-type: none">hlukznečistené životné prostrediedrahé bývanie, tovary a službydopravné zápchyproblémy s parkovanímvyššia kriminalitabezdomovstvoanonymné prostredie
Život na dedine	<ul style="list-style-type: none">väčšie obytné plochyzáhradymožnosť domácej produkcie potravínbezproblémové parkovaniekomunitný životčistejšie ovzdušieblízkosť prírody	<ul style="list-style-type: none">dochádzka za prácounepostačujúce tovary a službyživot pod „drobnohlľadom“ susedov (sociálna kontrola)nižšie možnosti kultúrneho vyžitia

Obr. 5: Pozitíva a negatíva života v meste a na vidieku.

Úlohy

1. V texte je pri jednotlivých príčinách vzniku miest uvedených len niekoľko príkladov. K uvedeným slovenským mestám (Bratislava, Košice, Nitra, Trnava, Banská Bystrica, Komárno, Kremnica a Žilina) priradte príčiny ich vzniku a rozvoja.
2. Schéma v obrázku č. 5 uvádza výhody a nevýhody života v mestách a na vidieku. Diskutujte o tom, ktoré z uvedených položiek sú charakteristické pre život v suburbiách.
3. Na základe [dostupných štatistických údajov](#) charakterizujte vývoj počtu obyvateľov po roku 2000 v obci, v ktorej žijete. Uvedte príčiny klesajúceho alebo stúpajúceho počtu obyvateľov.

VYĽUDŇOVANIE PERIFÉRNÝCH REGIÓNOV

online verzia

www

Podľa akých kritérií vieme určiť periférny región?

Prečo ľudia odchádzajú z určitých regiónov?

Ako sa prejavuje prehlbovanie socioekonomických rozdielov medzi regiónmi?

Ktoré nástroje EÚ slúžia na zmierňovanie rozdielov medzi regiónmi?

Úvod

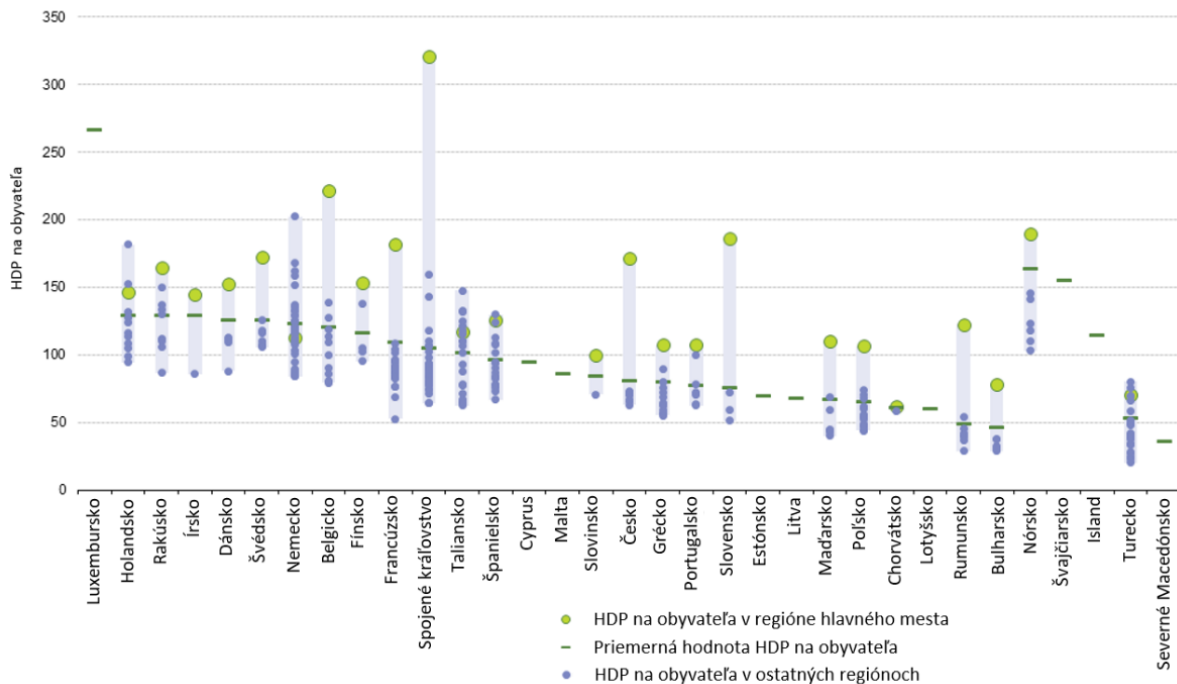
Región je ohraničený priestor vymedzený na základe stanovených kritérií. **Periférny región** určujeme na základe vzájomného pôsobenia s centrálnym (metropolitným) regiónom. Môžeme to vyjadriť aj vzdialenosťou a dostupnosťou k centru. Konkrétne príklady periférnych regiónov sú však určované aj nepriaznivými sociálnymi a ekonomickými ukazovateľmi, ako aj prírodnými bariérami. Periférie nemôžeme vnímať ako jednoliatu skupinu. Medzi nimi musíme rozlišovať mieru aj charakter periférnosti. Rozpoznávame štyri základné typy: priestorová, sociálna, ekonomická a ekologická periférnosť. Každú z nich je možné určiť pomocou typického ukazovateľa (napr. HDP na obyvateľa alebo priemerná dĺžka života) alebo súhrnu spoločných ukazovateľov (okrem HDP aj miera nezamestnanosti, životná úroveň, dochádzka za prácou a i.).

KATEGÓRIE REGIÓNOV EÚ

- menej rozvinuté (HDP na obyvateľa nedosahuje 75 % priemerného HDP na obyvateľa v EÚ, napr. španielska Andalúzia, portugalské Algarve, stredné a východné Slovensko, východné Poľsko a i.),
- prechodné (HDP na obyvateľa je v rozmedzí 75 % až 100 % priemerného HDP na obyvateľa v EÚ, napr. západ a juhozápad Francúzska, sever Nemecka, sever Fínska a i.),
- viac rozvinuté (HDP na obyvateľa presahuje 100 % priemerného HDP na obyvateľa v EÚ, napr. nemecké Bavorsko, Viedeň, Dolné a Horné Rakúsko, Bratislava a i.).

Regionálne rozdiely

Pri posudzovaní ekonomickej výkonnosti regiónov sa okrem ukazovateľa HDP na obyvateľa hodnotí aj index globálnej konkurencieschopnosti. Z tohto súhrnného pohľadu sú najbohatšie európske regióny Londýn, holandský Utrecht a anglické Berkshire, Buckinghamshire a Oxfordshire. V prvej desiatke sú ešte Štokholm, dánsky Hovedstaden, Luxemburg, Île de France a Bavorsko. Najväčší rozdiel medzi regiónmi v rámci štátov EÚ znamená Rumunsko, Grécko a Bulharsko, Slovensko je štvrté. Najrovnomernejšie rozvinuté a konkurencieschopné regióny sú v Rakúsku, Nemecku a Fínsku. Zamestnanosť v rámci EÚ rastie, ale regionálne rozdiely pretrvávajú. Spôsobila to najmä hospodárska kríza (2008 – 2011). Regionálne rozdiely sa postupne znižujú, napriek tomu naďalej existujú. Miera zamestnanosti v periférnych regiónoch výrazne zaostáva za mierou zamestnanosti v metropolitných regiónoch a veľkých mestách (viac v kap. *Mestá v minulosti a v súčasnosti*).

Graf 10: Regionálne rozdiely v Európe podľa HDP na obyvateľa v roku 2022.
Zdroj: Upravené podľa Eurostat

Zamyslite sa: Ktorým problémom čelia periférne regióny?

Problémy periférnych regiónov

Jedným z charakteristických znakov periférnych regiónov je ich vyľudňovanie. Medzi najčastejšie príčiny patria nedostatok pracovných príležitostí pre mladých ľudí, dlhodobo nízko hodnotené pracovné miesta a malé alebo žiadne možnosti profesijného rozvoja. Odchod mladých a kvalifikovaných ľudí má negatívne ekonomické a demografické dopady súvisiace s nedostatkom zdrojov na pokrytie potrieb starnúcej populácie a rozvoja regiónu. Periférne regióny, kde sa počet obyvateľov rapídne znižuje, sú postihnuté nedostatkom služieb (napr. zdravotná a sociálna starostlivosť, možnosti nakupovania a i.) alebo kultúrnych aktivít. Nemajú dostatočné dopravné a telekomunikačné spojenie či kvalitný vzdelávací systém. Vyvoláva to ďalší odchod ekonomicky aktívnych ľudí za prácou, čo má sociálne a psychologické dopady na život rodín.

Problémom je aj sťahovanie sa z periférnych oblastí do veľkých miest a metropolitných regiónov. Až 78 % populácie EÚ žije vo veľkých mestách.

Najväčší pokles populácie a znižovanie hustoty zaľudnenia majú periférne regióny južnej (napr. Sardínia, Sicília, centrálna Grécko a i.), juhozápadnej (napr. Kosovo, Albánsko, Bosna a Hercegovina a i.) a východnej časti strednej Európy (napr. východné Poľsko, východné Slovensko a i.). V týchto lokalitách vznikajú tzv. "Ghost towns".

V periférnych regiónoch sa tiež výrazne znižuje počet obyvateľov v produktívnom veku (viac v kap. *Starnúca Európa*). Zaostávajú aj v ekonomickom rozvoji. Regióny nedokážu priláhať alebo udržať mladú talentovanú pracovnú silu, potrebnú pre ich rozvoj. EÚ, v snahe zabrániť vyľudňovaniu periférnych regiónov, prijala opatrenia v rámci Programu podpory mladých talentov. Snahou je zaškoliť a udržať mladých ľudí v regiónoch, prípadne ich prilákať späť alebo získať nových. V roku 2023 sa vyhlásili výzvy na

rekvalifikáciu a zvyšovanie úrovne zručností mladých ľudí. Patrí sem aj vzdelávanie dospelých, zvyšovanie výkonnosti verejnej správy, rozvoj podnikania, zlepšovanie služieb, inovácie a i.

Zamyslite sa: Akými spôsobmi je možné vyrovnávať rozdiely medzi regiónmi?

Riešenie regionálnych rozdielov

EÚ sa snaží vyrovnávať regionálne rozdiely politikou súdržnosti. Cieľom je prispievať k znižovaniu rozdielov medzi úrovňami rozvoja regiónov a zvyšovať životnú úroveň v najviac zaostávajúcich regiónoch. Osobitná pozornosť sa venuje regiónom, ktoré trpia nepriaznivými prírodnými (napr. severské Faerské ostrovy, horské územia Pyrenejí alebo Karpát) alebo demografickými faktormi (napr. talianska Kalábria).

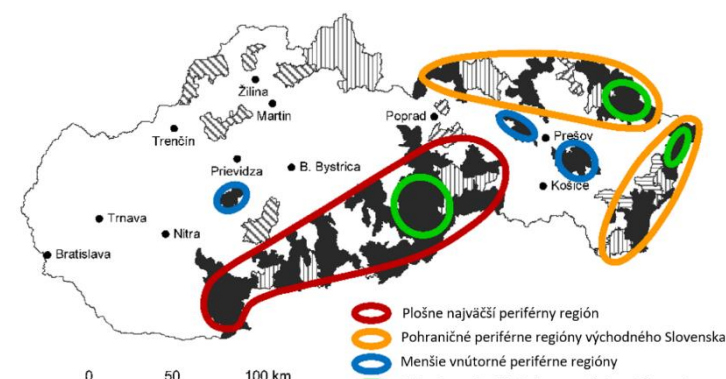
Jeden z hlavných nástrojov politiky súdržnosti je Európsky fond regionálneho rozvoja. Hlavná úloha fondu je zameraná najmä na investovanie do rastu ekonomiky a zamestnanosti so zámerom posilniť pracovný trh a regionálne ekonomiky. Druhá úloha smeruje k podpore územnej spolupráce so zámerom posilniť cezhraničnú, národnú a medziregionálnu spoluprácu.

TALIANSKA KALÁBRIA

Talianska Kalábria patrila k najchudobnejším regiónom štátu. V 60. rokoch 20. storočia štát financoval veľké investičné projekty zamerané na dopravnú infraštruktúru (vybudovanie moderných ciest, železníc, prístavov). Projekty však výrazne prekročili rozpočet a ich dokončenie sa predlžovalo (napr. diaľnica A3 zo Salerna do Reggio di Calabria sa budovala 55 rokov). Dôsledok nedal na seba dlho čakať. Zatvárali sa priemyselné závody (najmä oceliarne a chemičky), obyvatelia sa hromadne sťahovali do vyspelejších severných regiónov alebo do zahraničia, vzrástli sociálne nepokoje. Odhaduje sa, že v roku 2016 žilo 18 % ľudí narodených v Kalábrii v zahraničí. V súčasnosti ekonomickú stabilitu podporujú finančné projekty z EÚ. Zamerané sú na rozvoj cestovného ruchu, dopravnú infraštruktúru (vysokorýchlostné železnice, námorné prístavy), textilnú (napr. hodvábnictvo), potravinársku, petrochemickú a chemickú výrobu a dopravné strojárstvo. Gioia Tauro je najväčší námorný kontajnerový prístav Talianska. V roku 2023 vláda schválila výstavbu mosta cez Messinský prieliv. Ekonomika regiónu je však stále silne ovplyvňovaná 'Ndranghetou (miestny zločinecký klan).

Periférne regióny Slovenska

Mapa 16 znázorňuje rôzne typy periférnych regiónov Slovenska. Boli identifikované na základe súboru ukazovateľov periférnosti, ktorými sú dostupnosť k centru (vzdialenosť k najbližšiemu mestu s viac ako 20 000 obyvateľmi a ku krajskému mestu), ľudský potenciál (veková a vzdelanostná štruktúra), ekonomický potenciál (miera nezamestnanosti a podnikateľskej aktivity) a osobná vybavenosť (vlastníctvo auta, mobilného telefónu a počítača).

Mapa 16: Periférne regióny Slovenska, Zdroj: Upravené podľa M. Halása (2008).

Za najviac periférne regióny sú považované tie, kde sa tieto ukazovatele kumulujú. Slovensko sa na základe socioekonomickej úrovne regiónov rozdeľuje na dve časti. Najviac periférnych regiónov

sa nachádza v juhovýchodnej časti. Pre problematické oblasti sa vžil názov „hladová dolina“.

Úlohy

1. Nájdite v Grafe 10 štáty s najväčšími regionálnymi rozdielmi. V ktorých štátoch je región hlavného mesta najviac vzdialený od ostatných regiónov? Ktoré štáty nemajú hlavné mesto ako najvyspelejší región a prečo?
2. Bohatsie regióny nemajú možnosť čerpať finančnú podporu z európskych fondov určených na regionálny rozvoj. Ide o súčasť politiky súdržnosti a solidarity EÚ. Diskutujte o tom, či je tento prístup spravodlivý.
3. Podľa Mapy 16 zistite, či je možné považovať región, v ktorom bývate, za periférny. Ak áno, ktoré ukazovatele periférnosti sú pre neho typické. Ak nie, vysvetlite prečo.

TRANSFORMÁCIA PRIEMYSELNÝCH REGIÓNOV

online verzia

www

Čo sú priemyselné (industriálne) regióny?

Poznáte základné znaky postindustriálnej spoločnosti a ekonomiky?

Viete uviesť príklady transformácie priemyselných regiónov v Európe?

Aké sú príčiny a dôsledky deindustrializácie?

Úvod

Priemyselná revolúcia premenila ekonomiku založenú na poľnohospodárstve a remeslách, na ekonomiku mechanizovanej výroby a továrenského systému. Nové stroje, nové zdroje energie a nové spôsoby organizácie práce zvýšili produktivitu a efektivitu existujúcich odvetví.

Priemyselná (industriálna) výroba zmenila vzhľad krajiny (napr. zariadenia pre ťažbu surovín, spracovateľské závody, znečistenie ovzdušia, rast miest, hustota dopravnej siete a i.), aj vnútornú štruktúru spoločnosti (napr. zvýšenie životnej úrovne a vzdelanosti, migrácia za prácou, voľnočasové aktivity a i.). Materiálne industriálne dedičstvo v súčasnosti predstavujú napr. opustené priestory s bývalou priemyselnou výrobou, haldy po ťažbe a spracovaní surovín alebo mozaiky rôzne ekonomicky nevyužívaných plôch v centrách alebo na okrajoch miest. Duchovné dedičstvo predstavujú napr. útlm robotníckych profesií, nové uplatnenia sa na trhu práce alebo zníženie životnej úrovne obyvateľstva.

Zamyslite sa: Čo je typické pre priemyselné regióny?

Priemyselné regióny

Priemyselné regióny sú geografické oblasti vyznačujúce sa koncentráciou výrobných odvetví, majú špecifické ekonomické, environmentálne a sociálne charakteristiky, ktoré podporujú priemyselnú činnosť. Vznikli v priaznivých geografických a socioekonomických podmienkach (napr. dostupnosť surovinových zdrojov, dopravné uzly, dopyt po výrobkoch, kvalifikovaná pracovná sila a i.). V regiónoch mal priemysel dominantné ekonomické aj spoločenské postavenie. V dôsledku toho sa mestá s prístupom k uvedeným zdrojom stali centrami priemyselných aktivít a obchodu.

Pôsobenie človeka na území s rozvojom výrobných činností a spotreby sa prejavilo nielen v obraze krajiny (napr. továrenské komíny, ťažobné zariadenia, chladiace veže, sklady, priehrady, výrobné haly a i.), ale najmä v sociokultúrnej štruktúre spoločnosti. Rozširovali sa alebo vznikali nové mestá, prichádzali noví obyvatelia s odlišným kultúrnym pozadím, vytvárali sa nové kultúrne a spoločenské inštitúcie, narástol počet vzdelávacích a vedeckých ústavov, vznikla stredná mestská trieda, robotnícke štvrte, rozširovali sa služby a športové aktivity (napr. futbal). Vznikli nové politické organizácie (napr. politické strany

a odbory) a rozširovali sa právomoci mestských samospráv. Rástla však aj kriminalita, organizovaný zločin a šedá ekonomika.

Po strate priaznivých podmienok (napr. nerentabilnosť ťažby surovín, lacnejší dovoz výrobkov, nezáujem odberateľov, ukončenie štátnej podpory, zmena politickej situácie a i.) niektoré výrobné podniky postupne zanikli alebo sa zmenili a menia na postindustriálne.

PRIEMYSEL A FUTBAL

Príklad vplyvu industrializácie na rozvoj voľnočasových aktivít dokumentuje aj vznik futbalového klubu West Ham United. Založil ho škótsky majiteľ lodeníc Donald Currie v septembri 1892. Hráčsky tím tvorili zamestnanci lodeníc, väčšinu z nich škótski robotníci. Za svoje tréningy a hru boli platení, ale museli v továrni pracovať. Fanúšikovia boli z radov rodín hráčov a ostatných pracujúcich, ktorí za pozeraie futbalu museli platiť vstupné. Prvé domáce ihrisko klubu sa nachádzalo v Old Castle Swifts oproti policajnej stanici vo West Hame. Po spojení s ostatnými klubmi, zmenách ich majiteľov a premenovaniach, vznikol v roku 1900 súčasný West Ham United. Železiarne a lodenice na Temži sponzorovali klub najmä podľa svojej finančnej kondície. Začiatkom 20. storočia prešli na osemhodinový pracovný čas počas šesťdňového pracovného týždňa. Futbalový klub dokázal spájať svojich priaznivcov aj v obdobiach robotníckych štrajkov vedených odborármi, bol schopný vytvárať tmel medzi manažmentom a zamestnancami továrne. Športové úspechy klubu sa prenášali aj do pracovného prostredia. Napriek rôznym zmenám názvov a majiteľov si až do súčasnosti fanúšikovia aj hráči hovoria „kladivári“ alebo „oceliari“, prezývkami pochádzajúcimi z industriálneho obdobia.

Postindustriálna spoločnosť

Postindustriálna spoločnosť predstavuje štádium vývoja ľudského spoločenstva, keď odvetvie služieb (terciárny sektor) vytvára viac bohatstva ako výrobný (sekundárny) sektor. Terciárny sektor zamestnáva aj väčšinu ekonomicky činného obyvateľstva. Najväčšiu devízu už nepredstavujú suroviny a ich spracovanie, ale vedomosti. Vytváranie nápadov (inovácií) a ich realizácia (znalostná ekonomika) sa stáva hlavným nástrojom ekonomického rastu. Procesy globalizácie a automatizácie spôsobujú v EÚ pokles záujmu o manuálnu prácu v priemyselných závodoch. Naopak, postindustriálne spoločnosti uprednostňujú behaviorálne a informačné vedy a technológie (napr. kreatívny priemysel, IT technológie, umelá inteligencia, kybernetika, teória hier a i.). Firmy sa špecializujú na služby, praktické vedomosti nahrádzajú teórie a vízie. Veľká pozornosť sa venuje teoretickým a etickým dôsledkom nových technológií. Manuálna špecializovaná práca sa uplatňuje v stavebníctve, remeslách alebo vo výrobných automatizovaných zariadeniach. Vo vede a vzdelávaní je dôležitá spolupráca s praxou. Zamestnávateľia vyhľadávajú absolventov ovládajúcich nové postupy a technológie kľúčové pre postindustriálnu spoločnosť. Charakteristický znak je teda uprednostňovanie kvalifikovanej pracovnej sily pred nízkokvalifikovanou. Zamestnancom s nízkou úrovňou vzdelania a pracujúcim v bežných zamestnaniach to čoraz viac sťažuje udržanie si životnej úrovne.

Postindustriálna ekonomika

Postindustriálna ekonomika predstavuje, na jednej strane upadajúci výrobný sektor doma, na strane druhej presun tradičných výrobných odvetví do krajín s nižšími výrobnými nákladmi. Predstavuje ju obchodná prax, pri ktorej spoločnosti využívajú externých poskytovateľov služieb. Jav je typický pre vyspelé krajiny Európy (napr. Nemecko, Veľká Británia, Belgicko, Holandsko, Švédsko, Nórsko a pod). Jeho súčasťou je nárast znalostnej ekonomiky, v ktorej sú výroba tovarov a poskytovanie služieb založené na činnostiach

podporujúcich pokrok v technických a vedeckých inováciách. Dôležitý prvok znalostnej ekonomiky je vysoká závislosť od ľudského kapitálu a duševného vlastníctva (zdroje inovatívnych nápadov, informácií a kvalitnejších procesov). Typická je malá závislosť od fyzických vstupov a prírodných zdrojov. V súčasnosti narastajú priemyselné odvetvia zamerané na výrobu automobilov, leteckej techniky a aeronautiky, obranných prostriedkov, chemických tovarov, na biotechnológie, nanotechnológie, potravinárstvo a i.

Priemyselnú transformáciu dokážu efektívne podporiť inovácie. Zvyšujú kvalifikovanosť pracovnej sily, vytvárajú nové pracovné príležitosti s vyššími mzdami, čím rastie úroveň produktivity a životnej úrovne postindustriálnych regiónov. Môžu zabrániť tomu, aby sa príležitosti nesústredovali len do určitých, často metropolitných regiónov.

Rozvoj periférnych regiónov vyžaduje špecifické prístupy. Rozvojové iniciatívy kladúce veľký dôraz na výskum, vývoj a inovácie založené na technológiách, nemôžu poskytnúť dokonalé riešenia pre špecifické regióny v priemyselnej transformácii (napr. región Hornej Nitry s ukončenou ťažbou hnedého uhlia alebo spíško-gemerské regióny s ukončenou ťažbou rudných surovín). Ich osobitné rozvojové charakteristiky (napr. dlhodobé vzťahy naviazané na jedno priemyselné odvetvie) spôsobili nedostatok kvalifikovanej pracovnej sily potrebnej pre postindustriálnu ekonomiku (viac v kap. *Vyludňovanie periférnych regiónov*).

Postindustriálna krajina

Priemyselná výroba formovala krajinný obraz najmä od 18. storočia. V kultúrnej krajine sa dominantami stali objekty ťažby surovín, dopravy, priemyselnej výroby a ľudských sídiel. Technologické, sociálne, ekonomické a spoločenské zmeny od polovice 20. storočia viedli k razantným zmenám v rozložení priemyselných aktivít a ich pôsobenia na krajinu. Priemyselné stavby sa modernizovali s dôrazom na ekologizáciu priestoru. Opustené priemyselné areály boli buď zničené alebo spustnuté, alebo sa zachovali v podobe kultúrneho priemyselného dedičstva. Krajiny Európy sa snažia bývalé priemyselné regióny upraviť do stavu, ktorý prináša obyvateľom nové pracovné príležitosti, kultúru, vzdelanie, šport a voľnočasové aktivity.

TRANSFORMUJÚCI SA GLASGOW

Glasgow predstavuje príklad starého priemyselného mesta, ktoré v minulosti čelilo rozsiahlym ekonomickým a sociálnym problémom (zánik priemyselných odvetví, nezamestnanosť, chudoba časti obyvateľstva, opustené a chátrajúce budovy, nárast kriminality a pod.). Štátna a komunálna politika využili príležitosti v rámci rozvojových fondov EÚ a postupne zmenili ekonomický a sociálny priestor mesta. V súčasnosti je glasgowský región najbohatší v Škótsku. Ekonomické aktivity sa stali príkladom tzv. „aglomeračnej ekonomiky“, keď sa viaceré odvetvia zoskupili, aby využili výhody mestského centra (dostatok vysokokvalifikovanej pracovnej sily, zelená urbanizácia, sústreďovanie malých dodávateľských firiem s podobným zameraním, oddychové zóny, kultúrne a športové vyžitie a pod.). Bývalé nosné priemyselné odvetvia, ako boli stavba lodí a ťažký priemysel, nahradili high-tech technológie, vzdelávanie, bankovníctvo, obchod, dopravné a komunikačné systémy a cestovný ruch. Mesto je vyhľadávaným miestom kongresov, svetovej a domácej kultúry, festivalov a športových podujatí.

Zamyslite sa: Čo sa stane s regiónmi po ukončení dominantnej priemyselnej aktivity?

Príklady transformácie priemyselných regiónov

Priemyselné regióny boli vo všeobecnosti na začiatku transformácie významnými ekonomickými oblasťami. V súčasnosti majú niektoré z nich často nižší HDP na obyvateľa a vyššiu nezamestnanosť ako je priemer krajiny. Regionálne nerovnosti často narastajú, najmä pokiaľ ide o hospodársku produkciu a príjmy. Dlhodobý pokles výroby, zlé výsledky na trhu práce a nerovnaký prístup ku kvalitným verejným službám, prispievajú k poklesu dôvery vo verejnú a štátnu správu (napr. úroveň zdravotníctva, školstva, komunálnej politiky a i.). Súčasná priemyselná transformácia je zložitejšia ako v minulosti. V prípade jej neúspechu sa zvyšuje počet alebo rozširovanie periférnych regiónov. Geopolitické a environmentálne výzvy EÚ umožňujú efektívne využívať príležitosti na transformáciu zastaraných výrobných odvetví. Možnosti poskytujú zelená a digitálna transformácia, ktorá musí využívať silné stránky regiónov (napr. poloha, kvalifikovaná pracovná sila, univerzity a i.). Regióny, ktoré včas začali priemyselnú transformáciu, dosahujú v súčasnosti významné hospodárske a sociálne úspechy. Zaraďujeme k nim napr. nemecké Sasko, Porýnie, poľské Horné Sliezsko alebo belgické Valónsko.

Sasko

Silicon Saxony je oficiálne registrované združenie v Drážďanoch, v nemeckom spolkovom štáte Sasko. Zoskupuje vyše 555 spoločností a 1 500 firiem zaoberajúcich sa vývojom a výrobou počítačových výpočtov (softvéry), pamäťových čipov, nových materiálov v oblasti nanotechnológií, integrovaných obvodov, senzorovej techniky a elektroniky pre solárne systémy, ako aj IT služieb.

Pred zjednotením Nemecka (v roku 1990) bolo saské mesto Drážďany hlavným centrom mikroelektroniky v bývalom bloku socialistických štátov. Po rozpade Sovietskeho zväzu, ktorý bol hlavným odberateľom východonemeckých strojárskych výrobkov, zanikli mnohé strojárske odvetvia. Mikroelektronika bola jednou z prvých priemyselných odvetví, ktorá sa s veľkou podporou štátu dokázala postaviť na vlastné nohy.

Región v súčasnosti disponuje jednou z najmodernejších technických a dopravných infraštruktúr v Nemecku. Využíva medzinárodné letiská v Drážďanoch a Lipsku, rozvinutá je cestná, riečna a železničná sieť. Geografická poloha priamo v centre veľkých európskych trhov (Česko, Poľsko, Nemecko, Dánsko, Švédsko a i.) poskytuje všetky predpoklady pre kontakty v rámci verejných zákaziek a predaja. K rozvoju aktivít pomáha aj politická stabilita a spoľahlivosť nemeckého právneho systému, ako aj kvalitné vysoké školstvo a výskumné ústavy. Vedecké a univerzitné prostredie poskytuje inovácie a mladú kvalifikovanú pracovnú silu pre celé technologické centrum. Firmy v roku 2023 zamestnávali približne 43 000 pracovníkov. *Silicon Saxony* predstavuje najväčší európsky klaster pre mikroelektronický priemysel, polovodiče a elektrotechnické mikrosystémy.

Valónsko

V 19. storočí sa oblasť belgického Valónska začala industrializovať pozdĺž tzv. *Sillon industriel* na základe bohatých zdrojov čierneho uhlia a železných rúd. Bol to prvý industrializovaný región pevninskej Európy. Valónsko bolo po Veľkej Británii (oblasť tzv. *Black Country*) druhou priemyselnou oblasťou na svete v pomere počtu obyvateľov k veľkosti územia. Koncom 50. rokov 20. storočia sa situácia začala meniť. Valónske továrne (najmä výroba železa, ocele, strojov a zariadení) boli v tom čase zastarané, ťažba surovín klesala a ich náklady na ťažbu neustále rástli. Začal koniec industriálnej éry regiónu. Obnovenie hospodárskeho rozvoja bolo dlhé roky na popredných miestach politickej stratégie

belgických vlád, ale bez výsledkov. Až začiatkom 21. storočia začala podpora rozvoja špičkových technológií (napr. cyklotróny, biotechnológie, vodíkové technológie, zdravotnícke a medicínske technológie, zbrojárstvo a i.), kybernetickej bezpečnosti, medicínskych služieb, ako aj vznik obchodných parkov. Vznikli centrá excelentnosti, využívajú sa moderné technológie v leteckej, sklárskej a stavebnej výrobe (vápno, cement, stavebné materiály). Rozvinuli sa univerzitné a vedecko-výskumné pracoviská s dosahom na celú EÚ. Najbližší cieľ regiónu je prepojiť všetky výrobné subjekty do jedného odpadového hospodárstva tak, aby recyklácia technologických materiálov bola súčasťou výroby všetkých zainteresovaných strán (Recycling valley).

Dôležitou súčasťou ekonomického rozvoja Valónska je cestovný ruch (napr. kúpeľníctvo, historické miesta, pohorie Ardeny a i.). V postindustriálnom priestore sú štyri bývalé lokality ťažby čierneho uhlia na zozname kultúrneho dedičstva UNESCO. Lokality Grand-Hornu, Bois-du-Luc, Bois du Cazier a Blegny-Mine predstavujú najzachovalejšie miesta ťažby uhlia v Belgicku od začiatku 19. do druhej polovice 20. storočia.

JEDINEČNOSŤ PRIEMYSLENEHO REGIÓNU VALÓNSKO

Valónska uhoľná panva je jedna z najstarších symbolických predstaviteľiek priemyselnej revolúcie v Európe. Banské lokality zahŕňajú množstvo technických pozostatkov týkajúcich sa povrchovej a podzemnej ťažby uhlia, ďalej priemyselnej architektúry spojenej s ťažbou, robotníckeho bývania, baníckeho mestského urbanistického plánovania a sociálnych podmienok spojených s hodnotami života (napr. spomienky na katastrofu Bois du Cazier v roku 1956). Bane sú svedectvom šírenia technických, sociálnych a mestských inovácií priemyselnej revolúcie. Sú jedným z najdôležitejších miest tzv. robotníckeho multikulturalizmu (viac v kap. *Multikultúrna spoločnosť*) obyvateľov Belgicka, Európy a neskôr aj Afriky.

Horné Sliezsko

Priestor Horného Sliezska mal priaznivé podmienky pre lokalizáciu aktivít priemyselnej revolúcie. Bohaté ložiská čierneho uhlia, dostatok vody a rúd čiernych a farebných kovov podmienili rast ťažby a spracovania uhlia (koksárne, tepelná energetika), výrobu železa a ocele a ťažkého strojárstva. Výsledkom bol rast pôvodných a vznik nových miest. Vytvoril sa výrobný a obytný priestor s priemerom asi 500 km. Administratívne bol rozdelený na desiatky miest a urbanizovaných vidieckych obcí. Po roku 1960 boli sídla integrované v rámci socialistického plánovaného hospodárstva. Cieľom bolo zaistiť funkčnosť plošne rozsiahleho ťažkého priemyslu (najmä ťažbu a spracovanie čierneho uhlia, rúd farebných kovov, chemickej výroby a ťažkého strojárstva) a rýchly rozvoj nových priemyselných a banských miest. Proces ekonomickej transformácie po roku 1990 spôsobil pokles zamestnaných v priemyselnej výrobe a rast zamestnaných v službách. Celkove, zrušenie tradičnej priemyselnej výroby spôsobilo prudký rast nezamestnanosti, vyľudňovanie miest, sociálne problémy najmä v robotníckych štvrtiach (kriminalita, alkohol, drogy) a odchod mladých ľudí do zahraničia. Rozpadol sa centrálny administratívny systém riadenia miest a malých vidieckych obcí. Miestne samosprávy malých obcí (niekde aj väčších miest) nedokázali zvládnuť „transformačnú ekonomickú traumu“. Vstupom Poľska do EÚ sa situácia postupne začala meniť.

JEDINEČNOSŤ HORNÉHO SLIEZSKA V ČASOCH SOCIALIZMU

Poľské banícke mestá boli priestormi, kde sa existujúce spoločenské normy riadili spoločnými zákonitosťami, ktoré boli dedičstvom baníckej kultúry. Ich hlavný znak spočíval v špecifickom charaktere pracovnej činnosti (ťažká práca v podzemí). Vyznačoval sa vysokou religiozitou posilnenou neustálou hrozbou smrti a strachom o život baníkov v ich rodinách. V popredí boli miestne tradície a regionálna (aj národná) identita.

Dôležité boli pojmy ako vytrvalosť, rodina, pracovná solidarita alebo zmysel pre povinnosť. Komunistický režim akceptoval všetky špecifiká vrátane náboženských prejavov. Význam hornoslieskeho baníctva pre socialistické Poľsko dokazovali vysoké mzdy a väčšie sociálne výhody pre baníkov a hutníkov (napr. viac dovolenky, hmotné benefity, rekreačné pobyty v špeciálnych zariadeniach s nízkymi cenami a pod.). Výsledkom bol pocit výnimočnosti, ktorý viedol k dobrovoľnému izolacionizmu. Vznikli homogénne banícke komunity so špecifickým spôsobom trávenia voľného času bez dodržiavania spoločenských konvencií. Rýchly zánik baníckych a hutníckych profesií spôsobil spoločenský rozvrat, administratívny chaos a vyvolal dlhotrvajúce sociálne nepokoje v celej krajine.

Transformácia ťažkého priemyslu sa uskutočňovala v niekoľkých etapách. Priamo ovplyvnila sociálno-ekonomické podmienky regiónu a nepriamo celého Poľska. V regióne žilo vyše 4,5 mil. obyvateľov (rok 2019), čo predstavovalo takmer 12 % obyvateľov Poľska. Horné Sliezsko malo aj najvyšší stupeň urbanizácie (77 % v porovnaní so 60 % štátu) a bolo druhé (po varšavskom regióne) v tvorbe HDP (12,4 %). Negatívne javy sprevádzajúce transformáciu regiónu ovplyvnili nielen sociálno-demografické procesy v celom Poľsku, ale aj v Európe.

Odborníci tvrdia, že napriek sprievodným sociálnym ťažkostiam bolo začatie zmien v štruktúre sliezskej ekonomiky nevyhnutné. Malo to svoje hospodárske aj environmentálne dôvody. Ložiská surovín sa ťažili z čoraz väčšej hĺbky zastaranou technikou a ich spracovanie malo škodlivé vplyvy na prírodné prostredie a zdravie obyvateľov. Nízka produktivita ťažby surovín spolu s vysokými nákladmi na pracovnú silu neprispievali k hospodárskemu rastu krajiny.

Porúrie

Porúrie bolo od konca 18. storočia jadrom priemyselnej výroby Nemecka založenej na ťažbe a spracovaní surovín. Ložiská čierneho uhlia a železných rúd poskytovali pracovné miesta pre obyvateľstvo a prosperitu majiteľov baní a tovární produkujúcich železo a oceľ. Geografická poloha regiónu spolu s rozvinutým dopravným systémom (rieky Rýn a Ruhr, riečne prieplyvy, železnice) a dostatkom pracovných síl umožňovali obchod so surovinami aj výrobkami.

Uhoľný priemysel však od konca 50. rokov 20. storočia upadal do krízy (finančne čoraz náročnejšia ťažba, znížený dopyt po uhlí, lacnejší dovoz surovín, environmentálne problémy).

Od roku 1958 prešiel región rôznymi fázami výrobnnej krízy a priemyselnej diverzifikácie. Stále sa rozvíjal tradičný ťažký priemysel, ďalšiu fázu však tvoril postupný prechod do služieb, útlmu odvetví ťažkého priemyslu a nakoniec prechod na špičkové technológie (napr. elektronizácia a digitalizácia, biotechnológie, medicínske technológie, robotika a i.). Znečistenie ovzdušia a vody v regióne je do značnej miery minulosťou, aj keď riešenie niektorých problémov stále pretrváva. Postupne sa činnosť uhoľných baní ukončovala, posledná bola zatvorená v roku 2018.

Porúrie nezažilo sociálne nepokoje ani vysokú nezamestnanosť. Zanikanie tradičnej priemyselnej výroby sa dialo postupne, trvalo to niekoľko desaťročí. Za ten čas sa mohli zamestnanci preškoliť na iné profesie. Štát mal na ekonomickú transformáciu dostatok financií, využíval aj zdroje z fondov EÚ.

Komplexná premena oblasti Phoenix-West v blízkosti Dortmundu je viditeľná aj na satelitných snímkach. Nové jazero PHOENIX demonštruje zmenu zo starého priemyselného brownfieldu na oblasť spájajúcu aspekty krajinného a urbanistického plánovania. Aktivity mestskej obnovy na nábreží spájajú bývanie, podnikanie a rekreáciu s požiadavkami protipovodňovej ochrany a renaturácie riek.

Jeden z dôležitých hospodárskych odvetví je kreatívny priemysel. Mestá ako Essen, Dortmund a Bochum sa stali centrami umenia, kultúry a iných tvorivých aktivít. Región, kedysi charakteristický svojimi dymiacimi uhoľnými komínmi, v súčasnosti predstavuje krajinu s klimaticky neutrálnym priemyslom, mozaikou množstva vodných a zelených plôch a so silnou environmentálnou politikou. Porúrie je univerzitnou „baštou Nemecka“, na malom území je sústredených 22 univerzít. Úzke prepojenie vzdelávania, vedy a podnikania poskytuje živnú pôdu pre mnohé začínajúce podnikateľské aktivity. Územie sa stalo modelovým príkladom regiónu pre mnohé klasické priemyselné aglomerácie na celom svete.

Deindustrializácia

Deindustrializácia predstavuje postupný proces sociálnych a ekonomických zmien spôsobených odstránením alebo znížením priemyselnej výroby v regióne. V európskych krajinách upadajú a zanikajú najmä odvetvia ťažkého a ťažobného priemyslu. V rámci Slovenska prešli procesom deindustrializácie regióny, ako napr. Horná Nitra, Horehronie, Gemer alebo Horný Zemplín. V nich sa znížila životná úroveň obyvateľov, lebo ubudli pracovné príležitosti v priemyselných odvetviach a nastal ich odliv do ekonomicky príťažlivejších regiónov alebo do zahraničia.

Domáce produkty priemyselnej výroby sú nahradzované dovozom zo zahraničia, najmä z Číny. Postupne sa celá Európa stala závislou od dovozu nielen hotových priemyselných výrobkov, ale aj ich jednotlivých komponentov. Prechod na novú energetiku (ochrana klímy, zelená energia) spôsobuje čoraz väčší presun európskych výrobných podnikov do zahraničia (do „lacnejších krajín“, ako Čína, India, krajiny strednej Ázie, Vietnam a i.). Rozvojové krajiny sa rýchlo industrializujú a vysokým tempom budujú svoju technickú infraštruktúru. Ich industrializácia má však rovnaké dôsledky, aké mala kedysi industrializácia Európy. Znečisťujú sa jednotlivé zložky životného prostredia, nedodržiavajú sa ekologicky žiaduce výrobné procesy ani ochrana zdravia pri práci, časté sú priemyselné havárie alebo nútená práca detí.

Na strane druhej, deindustrializácia Európy z dôvodu presunu k znalostnej ekonomike a službám, má pozitívny vplyv na produktivitu v iných oblastiach. Spoločnosti s vysokým podielom výskumu, vývoja a plánovania poskytujú svoje služby rôznym výrobným aj nevýrobným firmám. Začínajúci podnikatelia, alebo malé a stredné firmy, využívajú ich špecializované poznatky a informácie, ktoré by inak nemali k dispozícii. Veľké firmy majú svoju výskumnú a vývojovú základňu, spolupracujú s univerzitnými pracoviskami, budujú si špecializovanú pracovnú silu. Ponuka zamestnávania sa rozširuje o nové profesie vyžadujúce technologické zručnosti v oblastiach mechanizácie, informatizácie a robotiky.

MESTO STRÁŽSKE A DEINDUSTRIALIZÁCIA

Mesto Strážske je na Slovensku príklad vplyvu socialistickej industrializácie na spoločnosť a krajinu, a po roku 1990 postupnej deindustrializácie. Najväčšia chemická spoločnosť „Chemko Strážske“ desaťročia ovplyvňovala sociálnu štruktúru obyvateľov, plánovanie a ďalšiu výstavbu mesta, menila štruktúru krajiny, ale najmä neustále zvyšovala degradáciu zložiek prírodného prostredia (voda, pôda, vzduch). Výroba polychlórovaných bifenylov (PCB) po sebe zanechala dedičstvo v podobe tisícok ton toxického odpadu. Odpad kontaminoval rozsiahle okolie. Odpadový kanál Chemka s toxickou vodou ústí do rieky Laborec a následne aj do Zemplínskej Šíravy. V rokoch 1960 – 1980 chemický závod zamestnával vyše 6 000 pracovníkov. Po ukončení hlavnej časti výroby (výroba výbušnín a PCB) klesol počet zamestnancov a tým aj

počet obyvateľov mesta. V meste zostali nevyužitú bývalé plochy s priemyselnou funkciou. Mesto aj región nemajú finančné zdroje na reštrukturalizáciu ekonomiky ani na obnovu mestského prostredia.

Na Slovensku bola priemyselná revolúcia ako všade inde v Európe. Môžeme povedať, že vo všeobecnosti s porovnateľnými technologickými problémami, ale aj ekologickými a zdravotnými dôsledkami. Každé dejinné obdobie nieslo znaky pokroku, ale aj degradácie prírody. História potvrdzuje, že priemyselná revolúcia bola pre spoločnosť pozitívnym posunom. Dnešné technológie sú však lepšie ako predošlé. Pre budúce generácie budú predmetom kritiky a pohrdania, ako tie predošlé v našich očiach. V záujme kultúrneho dedičstva treba zachovať a zakonzervovať technické diela, technológie a architektúru postindustriálnej krajiny v rámci historickej krajinnej štruktúry.

Úlohy

1. Drážďany s okolím majú v rámci Nemecka najväčší počet vývojových a výrobných spoločností na 1 km² (obr. 6). Poznáte podľa symbolov na obrázku ich vývojové a výrobné zamerania? Ak nie, využite internet.

Obr. 6: Vizualizácia Drážďaň a okolia vo svetle firiem a podnikov.

Zdroj: www.techovedas.com

2. Prečítali ste si štyri príklady transformácie priemyselných regiónov. Viete určiť čo majú spoločné a čo rozdielne?

MASOVÝ CESTOVNÝ RUCH

online verzia

Aké sú súčasné trendy v cestovnom ruchu?

Aké sú dopady masového cestovného ruchu na prírodu a spoločnosť Európy?

Ktoré zmeny podmienil masový cestovný ruch vo vybraných turistických lokalitách?

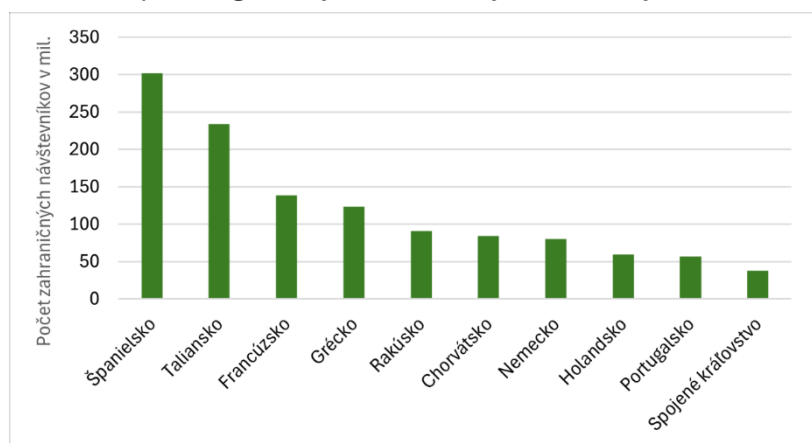
Aké sú možnosti zníženia negatívnych dopadov masového cestovného ruchu?

Úvod

Cestovanie, poznávanie zaujímavých miest, prírody či kultúr je čoraz dostupnejšie. Cestovný ruch (turizmus) predstavuje všetky formy cestovania doma aj v zahraničí za účelom oddychu, rekreácie, poznávania nového, za zábavou, kultúrou alebo športom. Predstavuje jeden z najväčších sektorov globálnej ekonomiky. Podľa Svetovej turistickej organizácie so sídlom v Madride je už dlhodobo najviac navštevovaný svetadiel Európa. V roku 2023 to bolo viac ako 700 mil. zahraničných turistov (62 % z celkového počtu zahraničných turistov na svete) a zisky z cestovného ruchu dosiahli približne 2,25 bilióna EUR.

Najnavštevovanejšie sú regióny južnej Európy, najmä Francúzsko, ktoré v roku 2023 navštívilo 100 mil. turistov (zisk 246 mld. EUR). Za ním nasleduje Španielsko s vyše 85 mil. turistov (zisk 108 mld. EUR), na treťom mieste je Taliansko s vyše 57 mil. turistov (zisk 51,6 mld. EUR). V posledných rokoch je čoraz obľúbenejšou destináciou Turecko (v roku 2023 55 mil. turistov, zisk 54,3 mld. EUR).

Vplyvom postupného zvyšovania životnej úrovne a znižovania cien leteniek prichádza do Európy čoraz väčšie množstvo turistov z celého sveta. Aj pre Európanov je cestovanie omnoho dostupnejšie, ako tomu bolo v minulosti. Najviac prostriedkov investujú do cestovania Nemci, Francúzi a Briti. Dôvody cestovania sú rôzne. Tradičnými motívmi sú rekreácia, kultúra, šport, turistika alebo náboženské púte. Novšími formami cestovného ruchu sú napr. kongresový, medicínsky, kulinársky alebo zážitkový. Pre mnohých ľudí sa cestovanie stalo životnou filozofiou či štýlom života (napr. digitálni nomádi).

Graf 11: Najnavštevovanejšie krajiny Európy v roku 2023, podľa počtu prenocovaní zahraničných turistov v ubytovacích zariadeniach.

Zdroj: Eurostat, 2023

to sa cestovanie stalo životnou filozofiou či štýlom života (napr. digitálni nomádi). Najpopulárnejšie a najnavštevovanejšie krajiny a lokality Európy je možné zistiť podľa počtu prenocovaní v ubytovacích zariadeniach (Graf 11), ale aj podľa počtu ich vyhľadávaní na Google a Booking-u, heštegov na Instagrame alebo videní na TikToku.

Cestovný ruch, ako faktor rozvoja štátu či regiónu je vnímaný skôr pozitívne. V niektorých miestach Európy i sveta však nadobúda počet turistov také rozmery, že spôsobuje množstvo problémov a následných výziev.

Zamyslite sa: Prečo začína byť masový cestovný ruch problém?

Dopady cestovného ruchu

Dopady cestovného ruchu je možné rozdeliť na ekonomické, ekologické alebo sociokultúrne. Vzájomne sú úzko prepojené a je potrebné ich posudzovať komplexne.

Cestovný ruch je jeden z najväčších a najrýchlejšie rastúcich sektorov svetového hospodárstva. V ekonomike viacerých krajín a regiónov Európy má kľúčový význam. Výraznou mierou sa podieľa na tvorbe hrubého domáceho produktu (HDP) štátu. V rámci Európy mal v roku 2023 najvyšší podiel na HDP v Chorvátsku (26 %), Portugalsku (20 %), Grécku (19 %) a Španielsku (15 %). Cestovný ruch prináša aj rozvoj infraštruktúry a zvyšovanie zamestnanosti. Obyvatelia turistických oblastí majú možnosť zamestnať sa v odvetviach, ktoré s cestovným ruchom priamo alebo nepriamo súvisia (napr. gastro, hotelierstvo, služby, obchod, doprava, zábavný priemysel). Zamestnanosť v cestovnom ruchu však býva často sezónna, viazaná len na letné či zimné obdobie. Miestni obyvatelia bývajú mimo hlavnej sezóny často bez stálej práce. Počas hlavnej sezóny môžu prenajímať svoje nehnuteľnosti turistom.

Ekologické dopady cestovného ruchu sú väčšinou negatívne. Cestovný ruch významne prispieva k zvyšovaniu emisie CO₂ (viac v kap. *Klíma sa mení, meníme sa tiež?*). V dovolenkových destináciách (napr. v prímorských alebo horských rekreačných strediskách) často dochádza k znečisteniu ovzdušia a vody. Zdrojom znečistenia je najmä doprava, ale i vykurovanie a rôzne druhy odpadu. Veľkým problémom je aj nadmerný hluk, svetelný smog a nadmerná spotreba vody (napr. na zasnežovanie lyžiarskych svahov, na hygienu, do bazénov a aquaparkov). Negatívnym dopadom je tiež zber ohrozených druhov rastlín, vyrušovanie a ilegálny lov živočíchov. V horských oblastiach je z dôvodu budovania lyžiarskych stredísk problémom nadmerné odlesňovanie. Vplyvom turistiky sa zvyšuje erózia pôdy. Na strane druhej, záujem o jedinečné prírodné a kultúrne lokality vytvára tlak na nevyhnutnosť ich ochrany. Pozitívnym dopadom je rekultivácia nevyužitých plôch či chátrajúcich stavieb s cieľom zvýšiť možnosti využitia a atraktivitu krajiny.

Cestovný ruch tiež prináša aj sociokultúrne dopady. Vďaka nemu sú financované rôzne kultúrne a sociálne projekty a propagovaná kultúra miestnych komunít (viac v kap. *Multi-kultúrna spoločnosť*). Na strane druhej, komerčné predvádzanie zvykov a tradícií v inom období, ako je tradičné, spôsobuje stratu ich autenticity. Prítomnosť veľkého počtu turistov ochotných míňať svoje financie spôsobuje rast cien tovarov a služieb pre miestnych obyvateľov. Cestovný ruch často vytláča pôvodné obytné a obchodné funkcie z miest. Ich historické centrá sa menia na miesta slúžiace len turistom – napr. obchody s každodennými vecami a potravinami sa menia na bary, reštaurácie a obchody so suvenírmi. Často dochádza k procesu gentrifikácie (viac v kap. *Mestá v minulosti a súčasnosti*), kedy sú miestni obyvatelia z dôvodu rastu cien nehnuteľností a služieb vytláčaní do okrajových častí miest. Oblečenie a správanie turistov nemusí vyhovovať miestnym zvyklostiam. V niektorých turistických oblastiach je problémom aj zvýšený vandalizmus a kriminalita.

Masový cestovný ruch

Súčasní turisti si vyberajú destinácie podľa odporúčania svojich známych či na základe rôznych rebríčkov „najlepších destinácií“. Sociálne médiá motivujú ľudí navštevovať miesta, ktoré sa považujú za hodné Instagramu alebo TikToku.

Vplyv internetu a sociálnych sietí spôsobujú koncentráciu turistov počas hlavných sezón. Viaceré turistické lokality a pamiatky v Európe tento tlak nezvládajú. Ide najmä o negatívny vplyv na kvalitu života miestneho obyvateľstva (rezidentov), ale aj na stav pamiatok alebo prírody. Medzi lokality ohrozené masovým turizmom patria napr. Benátky (Taliansko), Barcelona (Španielsko) či Amsterdam (Holandsko). Najzraniteľnejšími lokalitami však nie sú len veľké mestá, ale aj pobrežné oblasti, ostrovy a vidiecke oblasti. Masový cestovný ruch tam spôsobuje výrazné zmeny bežného spôsobu života ich obyvateľov. Kompromis medzi kvalitou života a príjmom z cestovného ruchu je zložitý. Medzi návštevníkmi a miestnymi sa vytvárajú pozitívne aj negatívne vzťahy. Najskôr sú turisti väčšinou vítaní. Neskôr, pri náraste ich počtu, sa postoj miestnych mení. Negatívny postoj zvyšuje nerešpektovanie nariadení, kultúry, tradícií a zvykov, ničenie prírody a pamiatok, nevhodné alebo nadradené správanie. Po čase sa môže u miestnych obyvateľov prejavíť frustrácia až odpor k turistom (*Tourism phobia*).

Eufória

Apatia

Znechutenie

Odpor

Obr. 7: Štyri fázy vzťahu medzi miestnymi obyvateľmi a turistami.
Zdroj: Gregorová in Csachová a kol., 2020.

Zamyslite sa: Čo spôsobuje masový cestovný ruch v turistických destináciách?

HALLSTATT

Za posledných približne 15 rokov sa malé alpské mestečko Hallstatt v Hornom Rakúsku stalo špičkovou turistickou destináciou s 3 mil. návštevníkov ročne. Sídlo s 800 obyvateľmi, ležiace na brehu Halštatského jazera pod príkrými severnými svahmi horského masívu Dachstein (2 995 m n. m.), navštívi počas hlavnej sezóny okolo 10 000 turistov denne. Najviac je ich z Ázie. Príťahujú ich krásne scenérie – zimná krajina bola napr. inšpiráciou pre kráľovstvo Arendelle v Disneyho rozprávke Frozen a juhokórejskú televíznu drámu Spring Waltz, uvedenú na Netflixe v roku 2006. Na TikToku dnes majú videá Hallstattu takmer 7 mil. videní. Explózia návštevníkov v Hallstatte bola spočiatku prínosom, pretože podporila rast miestnych podnikov a zamestnanosti (85 % miestnych žije z turizmu). Na strane druhej, miestni obyvatelia začali byť frustrovaní z upchaných ulíc, hluku, zvýšenej premávky áut a turistických autobusov, ako aj z množstva zanechaných odpadkov. Turisti narúšajú súkromie domácich obyvateľov dronmi a snahou vojsť do ich príbytkov o ktorých si myslia, že sú súčasťou múzea. Prudko stúpili ceny tovarov, služieb a nehnuteľností. Miestnym obyvateľom nevadí, že turisti navštevujú ich mesto. Kriticky vnímajú najmä jednodňových turistov, ktorí sa odfotia pri jazere a ponáhľajú sa preč. Väčšina z nich nepozná historickú a geografickú jedinečnosť miesta, v ktorom sa nachádzajú a vnímajú ho len cez krajinnú scenériu. Zúfalosť domácich obyvateľov ich v máji 2023 priviedla k rozhodnutiu postaviť plot, ktorý mal blokovať prístup k výhľadu na Alpy a zabrániť návštevníkom fotiť selfie. Negatívna reakcia sociálnych médií ich však donútila tento plot zrušiť. Diskutuje sa o možnosti predávať návštevníkom časové vstupenky a po dosiahnutí ich maximálneho počtu uzavrieť rezervácie. Vzorom sa stal režim vstupu na aténsku Akropolu alebo neapolský Vezuv.

MALORKA

Desaťročia o maličkaj pláži s bielym pieskom a krištáľovo čistou vodou Caló d'es Moro vedeli len Malorčania z obce Santañi. S rozvojom sociálnych sietí sa informácia o tomto unikátnom mieste rozšírila po celom svete. Na pláž začali prichádzať davy turistov, ktoré z nej postupne vytlačili domácich obyvateľov. Situácia dospela až do stavu, že návštevníci sú ochotní stáť aj tri hodiny v rade, aby si urobili selfie alebo video na TikTok. Turisti objavili Malorku v 50. rokoch 20. storočia. Sústreďovali sa najmä v rezortoch a kempingoch na okrajoch obcí. Situácia sa začala meniť začiatkom 90. rokov, kedy sa turisti v štýle „Cestuj ako miestny“ začali presúvať do centier sídiel, v ktorých žila miestna populácia. Počet turistov zároveň rýchlo narastal, v súčasnosti vytvára cestovný ruch takmer polovicu HDP Malorky. Na Malorke žije menej ako milión ľudí, v roku 2024 ju však navštívilo viac ako 20 mil. turistov. Miestni obyvatelia sú vytláčaní nielen z pláží, ale pre vysoké ceny aj z obchodov a centier obcí. Problém je, že Malorka je ostrov a miestni sa nemajú kam presťahovať za pokojným životom. V súvislosti s masovým turizmom im škodia aj investori, ktorí skupujú a prenájmajú nehnuteľnosti. Za uplynulé desaťročia sa ceny bývania na Malorke strojnásobili. Mnohé tradičné obchody zanikli v prospech predajní so suvenírmi a tovarom pre turistov. Zarábajú aj leteckí a lodní dopravcovia. Veľké výletné lode, plaviace sa po Stredozemnom mori, privezú tisíce turistov do mesta Palma de Mallorca na deň alebo len pol dňa. Masa návštevníkov zaplní ulice, prezrie si mesto ale často nevyužije ponuku reštauračných a iných služieb. Stravovanie a ubytovanie majú zabezpečené na lodiach. Podobné problémy majú aj Benátky, Dubrovnik alebo grécky ostrov Santorini. Malorčania sa zorganizovali a začali proti masovému turizmu protestovať. Aktivisti napr. zablokovali cestu, po ktorej prechádzala skupina turistov na hlučných buginách alebo demonštrovali priamo na pláži Caló d'es Moro. Keď dovolenkári začali prichádzať po svoje selfies, domáci na nich kričali „Tourists, go home!“.

BENÁTKY

Talianske Benátky lákajú návštevníkov už od stredoveku. Ich počet však posledné roky narástol na takú úroveň, že turizmus sa pre domácich obyvateľov stal nezvládnuteľným. Vyháňa ich z predraženého mesta preplneného turistami. V 50. rokoch 20. stor. žilo v Benátkach 150 tisíc obyvateľov. Predajne s mäsom, ovocím, zeleninou a pekárne z veľkej časti nahradili obchody so suvenírmi a bary pre turistov. Zvýšili sa ceny nehnuteľností a nájmov. Majiteľom bytov sa neoplatí hľadať dlhodobých podnájomníkov, keď krátkodobým prenájmom (napr. cez Airbnb) zarobia omnoho viac. V súčasnosti už žije v Benátkach menej ako 50 tisíc obyvateľov. Miestni aktivisti začali výraznejšie protestovať vtedy, keď počet lôžok pre turistov presiahol počet obyvateľov Benátok. V roku 2023 prišlo do mesta až 20 mil. návštevníkov s priemernou dennou návštevnosťou až 55 tisíc turistov. Problémom je, že mnohí z nich nevyužijú žiadnu ponuku služieb, čím by podporili miestnu ekonomiku. Prídu na jednodňový výlet vlakom, autobusom, príp. loďou, z lacnejších okolitých destinácií. Prejdú sa po meste, spravajú si fotky a idú preč. Veľké výletné lode mali aj výrazne negatívny environmentálny dosah. Znečisťovali ovzdušie a vodu, spôsobovali rýchle kolísanie vodnej hladiny, čím ohrozovali životné prostredie a stabilitu mestských budov postavených na drevených pilieroch. Turisti významne ovplyvňujú aj zaužívané tradície a kultúrny život mesta. Slávny benátsky karneval, najznámejšie podujatie mesta, sa stal atrakciou najmä pre návštevníkov. Úrady preto rozhodli rozložiť podujatia na viaceré miesta, nie len na Námestí svätého Marka. Po rokoch protestov a obáv, že Benátky by mohli byť zaradené na zoznam ohrozeného svetového dedičstva UNESCO, v roku 2021 zakázali kotvenie veľkých výletných lodí v Benátskej lagúne a v roku 2024 zaviedli povinnú registráciu a päťeurový poplatok pre jednodňových turistov počas víkendov v hlavnej sezóne. Benátky obmedzili aj počet ľudí v turistickej skupine na 25 a sprievodcom zakázali používať hlasné reproduktory.

Opatrenia na zníženie negatívnych dopadov masového cestovného ruchu

V celej Európe sa miestni obyvatelia, v destináciách ovplyvnených masovým cestovným ruchom, začali búriť. Výsledkom ich protestov sú viaceré obmedzenia.

- LISABON – portugalský Lisabon v posledných rokoch zakázal krátkodobé Airbnb prenájmy v historickom centre. Majiteľom bytov, ktorí sa rozhodnú prejsť z Airbnb na dlhodobý prenájom, ponúkli daňovú úľavu.

- SEVILLE – pravidlá v španielskej Seville nariaďujú, že krátkodobé nájmy môžu byť len na prízemí alebo prvom poschodí budov, aby turisti čo najmenej rušili ostatných nájomníkov. Nelegálne prenajímaným bytom začalo mesto odpájať vodu.
- BARCELONA – Barcelona bola medzi prvými európskymi mestami, ktoré zakázali nové hotely v centre mesta a obmedzili krátkodobé prenájmy izieb. V roku 2023 tiež obmedzila kapacity terminálov pre výletné lode.
- MARSEILLE – od leta 2022 si turisti v Marseille, ktorí chcú navštíviť národný park Calanques, musia urobiť rezerváciu.
- PARÍŽ – v júni 2022 múzeum Louvre v Paríži oznámilo, že obmedzí denný počet návštevníkov na 30 000. Vďaka veľkej popularite hitu Netflixu „Emily in Paris“ prilákalo za posledných pár rokov ďalšiu vlnu návštevníkov. Ďalší tlak súvisel s organizáciou letných olympijských hier v roku 2024.
- AMSTERDAM – Amsterdam spustil reklamy „drž sa ďalej“ zamerané na neslušne sa správajúcich mladých Britov. Online vyhľadávania výrazov ako „pub crawl Amsterdam“, „stag party Amsterdam“ alebo „cheap hotel Amsterdam“ v Spojenom kráľovstve vygenerovali videoreklamu upozorňujúcu na následky nadmerného pitia, užívania drog alebo príliš hlučného správania. Mesto výrazne zvýšilo denné poplatky za ubytovanie turistov.
- CORENNO PLINIO – stredoveká talianska dedina Corenno Plinio pri jazere Como účtuje od roku 2020 návštevníkom vstupné 4 EUR, čím sa v podstate zmenila na skanzen.
- FLORENCIA – talianska Florencia v posledných rokoch zakázala krátkodobé Airbnb prenájmy v historickom centre. Majiteľom bytov, ktorí sa rozhodnú prejsť z Airbnb na dlhodobý prenájom, ponúkli daňovú úľavu.
- AMALFI – na talianskom pobreží Amalfi môžu návštevníci počas dopravných špičiek jazdiť po pobrežnej ceste iba v určitých dňoch.
- CHORVÁTSKO – v Chorvátsku v roku 2024 vstúpil do platnosti nový zákon o cestovnom ruchu, ktorý dáva samosprávam rozsiahle právomoci na reguláciu turizmu, vrátane možnosti obmedzovať ponuku ubytovacích kapacít. Jeho cieľom je zabrániť preľudneniu turisticky vyťažovaných lokalít.
- ATÉNY – akropola v Aténach, najnavštevovanejšie archeologické nálezisko v Grécku, je v hlavnej sezóne tak preplnená, že bolo nevyhnutné prostredníctvom rezervačného systému obmedziť počet návštevníkov na 20 000 denne.

Rada EÚ zverejnila v roku 2022 Európsky program pre cestovný ruch 2030. Poukázala v ňom na dôležitosť udržateľnosti v cestovaní a vyzvala členské štáty, aby sa do roku 2025 podelili o osvedčené postupy a príklady komplexných stratégií cestovného ruchu. Považuje za nevyhnutné nájsť spôsoby, ako rozvíjať cestovný ruch bez veľkých negatívnych dopadov na miestnu populáciu. Cestovný ruch by mal byť organizovaný spôsobom, ktorý lepšie rozdeľuje jeho výhody pre všetkých zainteresovaných.

Úlohy

1. Ktoré mestá a oblasti Európy so znakmi masového cestovného ruchu ste už navštívili? Opíšte jeho prejavy, ktoré ste si všimli a navrhňte možné riešenia.
2. V skupinách diskutujte a zostavte rebríček desiatich top turistických destinácií Európy. Svoj výber zdôvodnite.
3. Prečítajte si prípadové štúdie o Hallstatte, Malorke a Benátkach. Ktoré problémy s masovým cestovným ruchom majú spoločné a ktoré rozdielne?

4. Vytvorte poradie negatívnych dopadov masového cestovného ruchu od najmenej závažných po najzávažnejšie. Ktoré z nich sa prejavujú okamžite a ktoré až po určitom časovom období? Ktoré zo spomínaných problémov je možné pozorovať aj na Slovensku? V ktorých lokalitách?
5. Informácie o slovenských pamiatkach ohrozených turizmom možno získať aj v archíve RTVS v cykle reportáží s názvom „[Ničivý turizmus](#)“. Vypočujte si jednotlivé reportáže a diskutujte o problémoch, ktoré ste sa z nich dozvedeli.

Kde možno hľadať príčiny ruskej agresie voči Ukrajine?

Ako prebiehala anexia Krymu a aké mala dôsledky?

Ako sa Rusko snaží zdôvodniť a ospravedlniť vojenskú inváziu na Ukrajinu?

Aký bol priebeh vojny na Ukrajine a jej kľúčové udalosti? Kto a ako podporuje bojujúce strany?

Úvod

Vojnový konflikt je vo všeobecnosti možné považovať za jednu z najväčších kríz, aké si ľudia vôbec vedia predstaviť. Okrem veľkého ľudského utrpenia spôsobuje aj obrovské škody na majetku, infraštruktúre, kultúrnom dedičstve či životnom prostredí. Krajina zasiahnutá vojnou sa s jej dôsledkami vyrovnáva často celé generácie. Hrôzy vojny zostávajú veľmi hlboko v mysli jednotlivcov i v kolektívnej pamäti spoločnosti.

Ešte pred niekoľkými rokmi považovali ľudia na Slovensku vojnový konflikt v bezprostrednom okolí za niečo nepredstaviteľné. Bombardovanie miest, vraždenie civilistov, boje v zákopoch či dobýjanie území a posúvanie frontových línií boli v našom geografickom priestore spájané s prvou a druhou svetovou vojnou, resp. s učebnicami histórie či vojnovými filmami.

24. 2. 2022 sme sa zobudili do novej reality. Rusko vojensky napadlo Ukrajinu a rozpútal jeden z najväčších ozbrojených konfliktov v Európe od skončenia druhej svetovej vojny. Agresia Ruska voči svojmu susedovi však začala už v roku 2014 okupáciou Krymu a vojenskou podporou separatistov v regióne Donbas. Ukrajina odvtedy bráni svoju slobodu, nezávislosť a územnú celistvosť.

Zamyslite sa: Prečo bolo napadnutie Ukrajiny Ruskom v rozpore s medzinárodným právom?

Nezávislosť, suverenita a územná celistvosť Ukrajiny

Ukrajina vznikla ako suverénny štát v roku 1991 v súvislosti s rozpadom Sovietskeho zväzu. Za nezávislosť sa v referende vyslovilo 90,3 % voličov, pričom účasť dosiahla 84 %. Kladne hlasovali obyvatelia všetkých administratívnych oblastí Ukrajiny, vrátane Krymu. Následne bola Ukrajina uznaná ostatnými štátmi sveta, vrátane novovzniknutej Ruskej federácie. Koncom roku 1991 podpísali Ukrajina, Rusko a Bielorusko tzv. Bielovežské dohody, v ktorých sa zaviazali uznať a rešpektovať územnú celistvosť a nedotknuteľnosť vzájomných hraníc. Závazok bol potvrdený aj v ďalších zmluvách medzi Ruskom a Ukrajinou (1997, 2003). Veľmi dôležitým dokumentom bolo tzv. Budapeštianske memorandum (1994). Riešilo situáciu, že po rozpade Sovietskeho zväzu sa veľká časť jeho jadrových zbraní nachádzala na území Ukrajiny. Ukrajina ich po rokovaní odovzdala Rusku, za čo sa Rusko zaviazalo rešpektovať jej nezávislosť, zvrchovanosť a existujúce hranice.

Napadnutím Ukrajiny porušilo Rusko všetky tieto medzinárodné dohody. Totálnu vojenskú inváziu Ruska odsúdilo medzinárodné spoločenstvo prijatím rezolúcie OSN, ktorou 141 štátov vyzvalo na okamžité stiahnutie ruských vojsk z Ukrajiny. Proti tejto rezolúcii

hlasovalo len 5 štátov, okrem samotného Ruska išlo väčšinou o jeho najbližších spojencov (Bielorusko, Severná Kórea, Sýria a Eritrea). Hrubé pošliapanie medzinárodného práva konštatoval vo svojom vyhlásení aj slovenský parlament, ktorý výraznou väčšinou dôrazne odsúdil „nevyprovokovanú, neodôvodnenú a neoprávnenú vojenskú agresiu Ruskej federácie proti Ukrajine.“

Geopolitické príčiny konfliktu

„Rozpad Sovietskeho zväzu bol najväčšou geopolitickou katastrofou 20. storočia“.
Vladimir Putin

Rusko a jeho mocenské elity boli zvyknuté, že Sovietsky zväz bol viac ako štyri desaťročia jednou z dvoch svetových superveľmocí s rozsiahlou sférou vplyvu. Rozpad Sovietskeho zväzu a s tým spojené veľké ekonomické a sociálne problémy v 90. rokoch 20. storočia vnímali Rusi veľmi citlivo. Prezident Putin vládnucci od roku 1999 si uvedomoval, že v Rusku sú za úspešných vládcov považovaní len tí, ktorí svoje impérium zväčšovali územnou expanziou (Ivan Hrozný, Peter Veľký, Katarína Veľká, Stalin). Základnou geopolitickou otázkou sa stalo, ako vrátiť Rusku postavenie svetovej superveľmoci. Rusko stále považuje štáty bývalého Sovietskeho zväzu a postkomunistické štáty strednej a juhovýchodnej Európy za sféru svojho vplyvu.

Vstup Estónska, Lotyšska, Litvy, Poľska, Česka, Slovenska, Maďarska, Rumunska a Bulharska do NATO a EÚ považuje Rusko za hrozbu. Snahy Ukrajiny, Moldavska či Gruzínska o užšie vzťahy s EÚ a NATO zásadne odmieta. Autoritatívny Putinov režim sa s nevôľou pozeral na demokratizačné hnutia v týchto krajinách. Revolúcie v Gruzínsku (2003) a na Ukrajine (2004), nazývané aj „farebné revolúcie“, viedli k odstaveniu proruských autokratických lídrov. Putin ich vnímal aj ako veľké ohrozenie svojho autokratického režimu. Obával sa, že námestia v Tbilisi a Kyjeve plné demonštrantov žiadajúcich demokratické voľby sa stanú príkladom aj pre obyvateľov Ruska.

Ukrajina poskytla praktický návod, ako vymeniť prezidenta a vládu. Po „oranžovej revolúcii“ zvolili prozápadného prezidenta Juščenka. Nespokojnosť s vládou postupne čoraz viac rozhádaných lídrov oranžovej revolúcie viedla k víťazstvu proruského prezidenta Janukoviča v roku 2010. Volebné mapy zobrazovali pomerne stabilné rozdelenie Ukrajiny na dve časti.

Čo spôsobil „Majdan“?

Kritická situácia v rusko-ukrajinských vzťahoch nastala koncom roka 2013. Prezident Janukovič odmietol (na nátlak Ruska) podpísať dlhodobu pripravovanú asociačnú dohodu Ukrajiny s EÚ. Proeurópsky naladeným Ukrajincom sa to nepáčilo. Na hlavnom kyjevskom námestí ľudovo nazývanom „Majdan“ sa začali demonštrácie s účasťou státisícov ľudí. Trvali niekoľko týždňov. Zlomovým momentom bola streľba bezpečnostných zložiek do demonštrantov. Situácia sa stala pre prezidenta Janukoviča neudržateľná, vo februári 2014 utiekol do Ruska. Nestabilnú politickú situáciu v Kyjeve využil Putin na vyriešenie dlhodobu spornej otázky Krymu a podporou separatistov v regióne Donbasu narušil územnú celistvosť Ukrajiny.

Regióny Krymu a východnej Ukrajiny vo veľkej miere podliehali ruskej propagande, ktorá interpretovala v Kyjeve ako ohrozenie ruskojazyčných obyvateľov Ukrajiny. Novú vládu v Kyjeve prezentoval Kremľ ako fašistickú. Strach na východnej Ukrajine a Kryme vyvolávali šírením rôznych hoaxov, napr. o deťoch zaživa ukrižovaných ukrajinskými fašistami. V tomto kontexte sa odohrali udalosti, ktoré viedli k anexii Krymu Ruskom a k vzniku separatistických republík v regióne Donbas.

KRYM V RUSKO-UKRAJINSKÝCH VZŤAHOCH

Krym zohráva v ruskej geopolitike významnú úlohu. Spolu s južnou Ukrajinou sa stal súčasťou Ruska koncom 18. storočia, keď Katarína Veľká ovládla Krymský chanát, bývalého vazala Osmanskej ríše. V Sevastopole bol vybudovaný najvýznamnejší ruský vojenský prístav v Čiernom mori. V časoch cárskeho Ruska aj Sovietskeho zväzu v ňom sídlila Čiernomorská flotila. Na Krym sa postupne sťahovali Rusi, ktorí prevládli nad pôvodnými krymskými Tatármi. V roku 1939 žilo na Kryme 50 % Rusov, 14 % Ukrajincov, 20 % Tatárov a 6 % Židov. Židov počas vojny vyvraždili nemeckí nacisti. Stalin účelovo obvinil krymských Tatárov z kolaborácie s Nemeckom a v roku 1944 ich násilne vysťahoval do rôznych častí Sovietskeho zväzu. Deportácie a prvé týždne po presídlení neprežila takmer polovica z nich. Namiesto Tatárov boli na Krym presídlení ďalší Rusi, v menšej miere Ukrajinci. V roku 1954 sa stal Krym súčasťou Ukrajiny. Dovtedy patril v rámci Sovietskeho zväzu administratívne pod Rusko, s ktorým ho nespájali žiadne dopravné siete. Polostrov bol infraštruktúrne (napr. doprava, energetika, vodovody, zavlažovacie kanály) spojený s ukrajinským územím. Po rozpade Sovietskeho zväzu sa stal Krym autonómnou republikou v rámci nezávislej Ukrajiny. Osobitný štatút malo mesto Sevastopol. Na Krym sa mohli vrátiť aj potomkovia vysídlených Tatárov. Čiernomorská flotila bola rozdelená medzi Rusko a Ukrajinu v pomere 81,7 % ku 18,3 %. Vojenský prístav si Rusko od Ukrajiny prenajímalo. Medzištátna zmluva o prenájme mala pôvodne platiť do roku 2017. Kým prozápadný prezident Juščenko ju ďalej predlžovať nechcel, proruský prezident Janukovič predĺžil v roku 2010 jej platnosť o ďalších 25 rokov (do roku 2042). Základnou podmienkou zmluvy bolo, že ruská vojenská základňa neohrozí zvrchovanosť a územnú celistvosť Ukrajiny.

Zamyslite sa: Kto boli "zelení mužíci"?

Anexia Krymu

V noci z 26. na 27. 2. 2014 obsadili strategické objekty na Kryme (napr. letiská, prístavy, vládne budovy) tisíce ozbrojených, ale neoznačených vojakov v zelených uniformách. Ukrajinské jednotky ostali prekvapené a zaskočené, nekládli im odpor. Nebolo pochybností, že sú to príslušníci ruských špeciálnych jednotiek, ale prezident Putin opakovane verejne klamal, že nejde o ruských vojakov. Ukrajinci ich preto nazvali „zelení mužíci“. Medzinárodný trestný súd v Haagu neskôr rozhodol, že túto vojenskú operáciu je možné považovať za začiatok medzinárodného ozbrojeného konfliktu medzi Ruskom a Ukrajinou. Dôvodom bola skutočnosť, že Rusko bez súhlasu ukrajinskej vlády vyslalo na Ukrajinu vojakov s cieľom okupovať časť jej teritória.

Časť ruskojazyčného obyvateľstva na Kryme okupáciu vítala, na strane druhej proti nej protestovali miestni Ukrajinci a krymskí Tatári. Nová proruská vláda vyhlásila a narýchlo zorganizovala referendum o pripojení Krymu k Rusku. Ukrajinská ústava také referendum nedovoľovala, keďže jeho cieľom bolo narušenie územnej integrity krajiny. Konalo sa 16. 3. 2014, deklarovaná účasť dosiahla 83 %, pričom za pripojenie k Rusku sa vyslovilo 96,7 % hlasujúcich. Číslo nebolo možné overiť, keďže referendum sa odohrávalo pod „dohľadom“ ozbrojených „zelených mužíkov“. 21. 3. 2014 bol Krym oficiálne anektovaný Ruskom. Všetky tieto udalosti sa odohrali veľmi rýchlo počas troch týždňov. Významný ruský historik A. Zubov prirovnal tento proces k tzv. anšlusu Rakúska nacistickým Nemeckom v roku 1938.

Anexia Krymu bola z hľadiska medzinárodného práva nelegálna a väčšina krajín ju neuznáva. Krym ako súčasť Ruska oficiálne uznáva (okrem samotného Ruska) len päť štátov (Afganistan, Kuba, Venezuela a Sýria). Západné krajiny uvalili na Rusko sankcie, o ktorých sa v nasledujúcich rokoch veľa diskutovalo. Niektorí argumentovali, že sankcie sú neúčinné a je potrebné sa zmieriť s tým, že Krym je fakticky súčasťou Ruska.

KRYM PO ANEXII

Ruská anexia Krymu mala pre obyvateľov politické, sociálne a ekonomické dôsledky. Na polostrove začali platiť zákony Ruskej federácie, väčšina obyvateľov dostala ruské občianstvo. Ľudia, ktorí ho odmietli, čelili diskriminácii (napr. sťažený prístup k zamestnaniu, zdravotnej starostlivosti či sociálnym dávkam). Nesúhlas s anexiou vyjadrili predovšetkým krymskí Tatári a Ukrajinci. Mnohí z nich z Krymu utiekli. Ich lídri, ale aj nezávislí aktivisti a novinári boli zastrašovaní, väznení alebo vyhostení. Známy je prípad režiséra Olega Senčova, ktorý na Kryme organizoval protesty proti okupácii. Bol odsúdený na 20 rokov pre údajnú prípravu teroristických činov. V ruskom väzení strávil 5 rokov. Po tom, čo držal 145 dní hladovku, bol vďaka medzinárodnému tlaku prepustený. K ekonomickým dôsledkom anexie patrí izolácia a medzinárodné sankcie, ktoré obmedzili obchod a investície. Kľúčové odvetvie cestovného ruchu prišlo o turistov z Ukrajiny a Európy. Krym sa stal ekonomicky plne závislý od Ruska. Odtrhnutie od Ukrajiny spôsobilo aj problémy s dodávkami vody a elektriny. Rusko muselo problém izolácie Krymu riešiť napr. výstavbou mosta cez Kerčský prieliv.

DONBAS

Donbas je priemyselný región na východe Ukrajiny. Jeho názov predstavuje skratku odvodenú od Doneckej uhoľnej panvy („Doneckij basejn“). Administratívne je vymedzený Doneckou a Luhanskou oblasťou. Vďaka bohatým ložiskám čierneho uhlia sa v 19. storočí stal významným centrom ťažkého priemyslu. Do rastúcich priemyselných miest sa sťahovali ľudia z celého cárskeho Ruska. Najvýznamnejšími centrami urbanizovaného priemyselného regiónu sa stali Doneck, Luhansk, Makijivka, Horlivka, prístavné mesto Mariupol a i. Masívna industrializácia pokračovala aj v ére Sovietskeho zväzu, v rámci ktorého bol región považovaný za výkladnú skriňu budovania komunizmu. Po rozpade Sovietskeho zväzu sa región stal súčasťou Ukrajiny. Zachoval si ekonomické, spoločenské a kultúrne väzby na Rusko, ako aj nostalgiiu za sovietskymi časmi. Miestny oligarcha Viktor Janukovič sa v roku 2010 stal prezidentom Ukrajiny. Jeho proruskú vládu ukončili revolučné udalosti na Majdane v roku 2014. Ruská propaganda prezentovala revolučné udalosti v Kyjeve ako uchopenie moci fašistami. V ľuďoch na Donbase tak vyvolávala strach a pripravila pôdu pre proruských separatistov.

Vojna na Donbase

Krymský scenár mal byť podľa ruských plánov použitý aj v regiónoch južnej a východnej Ukrajiny, v ktorých žila značná časť rusky hovoriacich obyvateľov. Nie všetci z nich boli etnickí Rusi. Obyvatelia Ukrajiny boli za cárskeho a sovietskeho čias pod tlakom silnej rusifikácie. Niektorí ju okrem oficiálneho styku začali používať aj v bežnej komunikácii. Nezámená to, že sa stali Rusmi (podobne ako sa anglicky hovoriaci Íri alebo Škóti nepovažujú za Angličanov). Ruskí politici a propaganda začali v roku 2014 čoraz častejšie hovoriť o tzv. Novorusku, ktoré sa malo odtrhnúť od Ukrajiny. Rusko začalo aktivizovať proruské skupiny v cieľových regiónoch od Charkiva až po Odesu. Cieľom bolo vyvolať „povstanie“ ruskojazyčných obyvateľov „Novoruska“ proti „nezákonnej vláde v Kyjeve“. Plán Ruska na vytvorenie "Novoruska od Charkova po Odesu" však uspel len v obmedzenej miere. V regióne Donbas sa podarilo iniciovať vznik dvoch separatistických republík. Proruskí separatisti obsadili pod velením členov ruských tajných služieb vládne budovy v Donecku a 7. 4. 2014 vyhlásili tzv. Doneckú ľudovú republiku. Podobný proces sa o niekoľko dní zopakoval aj v Luhansku. Podľa krymského scenára sa konali referendá, v ktorých sa obyvatelia oblastí pod kontrolou separatistov vyslovili za odtrhnutie od Ukrajiny. Podobne ako pri Kryme, aj tento proces bol v rozpore s ústavou Ukrajiny a medzinárodným právom.

Na rozdiel od Krymu sa vláda v Kyjeve rozhodla proruským silám na Donbase vojensky postaviť. V auguste 2014 hrozilo, že separatisti padnú. Rusko bolo nútené vyslať na ich podporu vlastnú armádu. Napriek priamemu vojenskému zasahovaniu prezentovala Moskva vojnu na Donbase ako vnútorný konflikt v rámci Ukrajiny.

Ruská propaganda obviňovala Ukrajinu z genocídy rusky hovoriacich obyvateľov a rôznych vojnových zločinov. Pozorovateľské misie OBSE, ktoré v rokoch 2014 až 2022 pôsobili na Donbase, obvinenia nepotvrdili. Rusko si tak pripravovalo dôvody pre ďalšiu vojenskú agresiu voči Ukrajine. V nasledujúcich rokoch začal prezident Putin spochybňovať samotnú existenciu ukrajinského národa či právo Ukrajincov na vlastný štát.

Zamyslite sa: Prečo Rusko hovorí o „demilitarizácii a denacifikácii“ Ukrajiny?

„Demilitarizácia a denacifikácia“ Ukrajiny

Kľúčovými pojmami ruskej propagandy, ako aj oficiálnymi dôvodmi ruského útoku v roku 2022 sa stali "demilitarizácia" a „denacifikácia“ Ukrajiny. Demilitarizácia znamená zničenie vojenského potenciálu Ukrajiny, ktorý Rusko prezentuje ako hrozbu. Rusko napr. obviňovalo Ukrajinu z tajných laboratórií, v ktorých sú s pomocou USA vyrábané biologické zbrane. Medzinárodné organizácie vrátane OSN a WHO tieto obvinenia odmietli.

Pojem denacifikácia má širší historický kontext.

Ruská propaganda používa stereotyp, podľa ktorého sú Ukrajinci nacionalisti a fašisti, pričom sa odvoláva na tzv. banderovcov. Bolo to ukrajinské nacionalistické hnutie pomenované podľa lídra S. Banderu, ktoré najmä počas 2. svetovej vojny a krátko po nej bojovalo za nezávislosť Ukrajiny od Ruska a Poľska. Hnutie sa stalo kontroverzným aj pre spoluprácu s nacistickým Nemeckom. Časť Ukrajincov videla v Nemcoch osloboditeľov po hrôzach, ktoré im spôsobil sovietsky vodca J. Stalin genocídnou politikou počas hladomoru v rokoch 1932-1933 (holodomor). S. Bandera však prežil väčšinu 2. svetovej vojny v nemeckom koncentračnom tábore. Sovietska moc neskôr zneužívala nálepku "banderovci" na diskreditáciu myšlienky nezávislej Ukrajiny. Argumenty súčasnej ruskej propagandy týkajúce sa "denacifikácie" Ukrajiny sú účelovo vytrhnuté z historického a politického kontextu a využívané s cieľom ospravedlniť vojenskú agresiu.

ZNEUŽÍVANIE HISTORICKÝCH UDALOSTÍ NA PROPAGANDU

Je nesprávne dávať celým národom hanlivé nálepky odvodené od zložitých historických udalostí vytrhnutých z kontextu. Spojitosť s nacizmom nemala len Ukrajina. S nacistickým Nemeckom spolupracovali viaceré európske krajiny, vrátane Slovenska (1939-1945) a Sovietskeho zväzu (1939-1941). Obdobou "banderovcov" boli napr. "vlasovci" vedení sovietskym generálom A. Vlasovom, ktorý mal ruský pôvod. V súčasnosti pôsobia v mnohých krajinách Európy rôzne extrémistické a krajne pravicové politické strany podporované alebo sympatizujúce s Ruskom (napr. Strana slobodných v Rakúsku, Národné združenie na čele s Marine Le Pen vo Francúzsku). Na rozdiel od iných európskych krajín získali na Ukrajine krajne pravicové strany v posledných parlamentných voľbách (2019) len 2 % hlasov. Samotný prezident V. Zelenský vôbec nezapadá do stereotypu ukrajinského nacionalistu. Má židovský pôvod, pochádza z východnej Ukrajiny (Krivij Rih) a jeho rodným jazykom bola ruština.

Zamyslite sa: Prečo sa prezident Putin rozhodol zaútočiť na Ukrajinu práve začiatkom roku 2022?

Začiatok ruskej invázie

Na prelome rokov 2021/2022 sa Európa vyrovnávala s ekonomickými a politickými dôsledkami pandémie Covidu-19 (napr. vysoká inflácia, nárast podpory populistických a extrémistických politických strán, politická nestabilita a i.). Veľká Británia riešila dôsledky brexitu, Francúzsko čakali prezidentské voľby, Nemecko malo novú vládu. Po odstavení jadrových elektrární v Nemecku sa Európa stala ešte viac závislá od dovozu energetických

surovín. Závislosť od Ruska sa mala posilniť pripravovaným spustením plynovodu Nord Stream 2 po dne Baltského mora. Zložitá ekonomická a politická situácia v Európe bola priaznivá pre plán V. Putina pokračovať v územnej expanzii na Ukrajinu.

Západné tajné služby hlásili začiatkom roku 2022 sústreďovanie ruských vojsk na hraniciach s Ukrajinou. Západní lídri sa snažili odradiť prezidenta Putina od vojenskej invázie. Pri vyjednávaníach vzniesol požiadavky, ktoré sa netýkali len Ukrajiny, ale aj krajín, ktoré vstúpili do NATO po roku 1989. Prezident Putin vystúpil 24. 2. 2022 s prejavom, v ktorom oznámil spustenie invázie na Ukrajinu, ktorú nazval „špeciálna vojenská operácia“. Krajínám, ktoré by chceli napadnutej Ukrajine pomôcť, adresoval tvrdé vyhrážky o tom, že *„...odpoveď Ruska bude okamžitá a privedie vás k takým dôsledkom, s akými ste sa ešte nikdy v svojej histórii nestretli.“* Bezprostredne po prejave vpadli na územie Ukrajiny ruské vojská z juhu (Krym a Čierne more), z východu (Rusko a separatistické územia na Donbase) a zo severu (Bielorusko). Jedným z hlavných cieľov útoku bolo obklúčiť a obsadiť hlavné mesto Kyjev a odstrániť ukrajinského prezidenta a vládu. Rusko predpokladalo, že „špeciálna vojenská operácia“ bude trvať len niekoľko dní. Nerátalo s takým silným odporom Ukrajincov, ktorí začali brániť svoju krajinu. Kľúčovú úlohu pri obrane krajiny voči okupantom zohral prezident V. Zelenskyj, ktorý odmietol opustiť Kyjev. Svojimi prejavmi povzbudzoval vojakov aj civilistov, ktorí začali naplno prežívať všetky možné hrôzy vojny. Ich morálku sa Rusi pokúšali zlomiť dennodenným masívnym bombardovaním naprieč celou krajinou. Bomby dopadali na obytné budovy, nemocnice či školy. Útoky na civilné objekty či energetickú infraštruktúru mali za cieľ zlomiť odhodlanie Ukrajincov brániť sa.

V prvých dňoch vojny boli milióny ľudí nútené opustiť svoje domovy. Časť z nich hľadala útočisko v zahraničí, časť utiekla do bezpečnejších regiónov na západnej Ukrajine.

Priebeh vojny

Prvú fázu vojny (február až apríl 2022) predstavovala masívna ruská ofenzíva a snaha Ukrajincov ju zastaviť. Časť ruských vojsk postupovala zo severu popri rieke Dneper cez Černobyľ na Kyjev. Obsadili predmestia hlavného mesta (napr. Buča, Irpiň a Boroďanka), ale samotný Kyjev nedobýli. Ukrajinci ubránili strategicky dôležité letiská (napr. Hostomeľ, Vasyľkiv a Boryspiľ), ako aj druhé najväčšie mesto krajiny Charkiv. Napriek tomu, že v ňom žije prevažne rusky hovoriace obyvateľstvo, čelilo masívnemu bombardovaniu.

Rusko si uvedomilo, že predstavy o rýchlom dobytí Ukrajiny a jej hlavného mesta boli nereálne. Rozhodlo sa sústrediť aspoň na ovládnutie regiónov na juhu a východe Ukrajiny. Ruské vojská sa stiahli zo severu krajiny. Po ich odchode z miest Irpiň, Buča a Boroďanka v okolí Kyjeva Ukrajina a svet spoznali hrôzy ruskej okupácie. Správy o masovom mučení a vraždení miestnych civilistov ruskými vojakmi potvrdilo aj vyšetrovanie misiou OSN. Rusko tieto obvinenia odmietlo a okupační vojaci boli vyznamenaní. Odhalenie masakrov znamenalo koniec mierových rokovaní, ktoré v prvej fáze konfliktu prebiehali najskôr v Bielorusku a potom v Turecku. Po preskupení síl sa Rusko sústredilo na dobýjanie území na juhu a východe Ukrajiny. Veľká bitka sa viedla o významné (takmer polmiliónové) prístavné mesto Mariupol (Mapa 17). Rusi ho obklúčili a viac ako dva mesiace obliehali. Mesto bolo takmer úplne zničené, padlo v ňom viac ako 20 000 civilistov.

Ovládnutím Mariupola získali Rusi celé pobrežie Azovského mora a sústredili sa na ďalšie časti Donbasu, ktoré boli pod kontrolou Ukrajiny. Postupne dobýjali jedno mesto za druhým. Najväčšia bitka sa viedla o mesto Bachmut, trvala takmer rok (júl 2022 – máj 2023). Na ruskej strane bojovali predovšetkým žoldnieri z tzv. Wagnerovej skupiny.

Mapa 17: Vývoj ruskej invázie na Ukrajine v rokoch 2022-2023

Zdroj: www.pravda.sk

WAGNEROVCI

Wagnerovci alebo Wagnerova skupina je ruská súkromná vojenská spoločnosť, resp. žoldnierska armáda. Riadil ju ruský oligarcha J. Prigožin vlastníaci sieť reštaurácií (nazývaný aj „Putinov kuchár“). K zakladateľom a hlavným vojenským veliteľom skupiny patril aj dôstojník ruskej tajnej služby D. Utkin s prezývkou „Wagner“. Žoldnierska skupina sa neriadí medzinárodnými pravidlami pre vedenie vojenských konfliktov a je často obviňovaná z páchania vojnových zločinov. Rusko využíva wagnerovcov v konfliktoch, do ktorých v diplomatických alebo propagandistických dôvodoch nechce poslať svoju oficiálnu armádu. Angažovali sa v občianskej vojne v Sýrii, Líbyi, Stredoafrickej republike a ďalších štátoch Afriky. Po roku 2014 pomáhali aj separatistom na Donbase. Vo vojne na Ukrajine zohrávali kľúčovú úlohu, napr. v bitke o Bachmut. Početné straty, ktoré utrpeli v bojoch, boli nahrádzané väzňami z ruských väznic. Prigožin do nich so súhlasom ruského štátu chodil robiť nábor, pričom väzňom bola za pol roka služby v bojoch na Ukrajine prisľúbená sloboda. Vplyv Prigožina rástol a pre Putinov režim sa stával problémom. Jeho nezhody s oficiálnou ruskou armádou vyvrcholili v júni 2023 pochodom na Moskvu, pričom obsadili napr. mesto Voronež. Napokon sa Prigožin s Putinom dohodol. O dva mesiace zahynul spolu s Utkinom pri páde lietadla. Wagnerovci naďalej pôsobia predovšetkým v Afrike.

Ukrajinci zaznamenali úspechy na južnej Ukrajine, kde sa im podarilo oslobodiť mesto Cherson na brehu rieky Dneper. Rusi pri ústupe zničili strategicky dôležitý Antonivský most. Pre oslobodenie ďalších území na juhu sa stal Dneper veľkou prekážkou. Situáciu ďalej skomplikovalo zničenie najväčšej a strategicky veľmi dôležitej Kachovskej priehrady v júni 2023. Ovládla ju ruská armáda, zo zničenia sa navzájom obviňujú obidve bojujúce strany.

V druhej polovici roka 2023 prebiehala neúspešná ukrajinská ofenzíva. Jej cieľom bolo urobiť prielom v smere k Azovskému moru a prerušiť pozemný prístup Ruska na Krym a okupované oblasti južnej Ukrajiny. Konflikt sa následne dostal do opotrebovacej fázy. Bojujúce strany znášajú vysoké ľudské, materiálne a finančné náklady. Z tohto pohľadu má výhodu oveľa väčšie a ľudnatejšie Rusko.

Kým Rusko pomaly a postupne posúvalo front na Donbase, Ukrajine sa v lete 2024 podarilo niečo, čo nikto nečakal. Ukrajinské pozemné jednotky prvýkrát vstúpili priamo na územie Ruska a ovládli približne 1000 km² ruského pohraničného územia v Kurskej oblasti. Pre Rusko to bola situácia, ktorú si pri spustení invázie na Ukrajinu nevedelo ani predstaviť. Pri znovuzískaní územia pomáhajú ruskej armáde severokórejskí vojaci.

Zahraničná podpora pre bojujúce strany

Spojenci Ruska, ktorí mu bezprostredne pomáhajú pri agresii na Ukrajine, sú Bielorusko, Irán a Severná Kórea. Bieloruský diktátor Alexander Lukašenko je pri svojom úsilí udržať sa pri moci čoraz viac závislý od podpory V. Putina (viac v kap. *Demokracia alebo autokracia?*). Bielorusko dovolilo Rusku zaútočiť na Ukrajinu zo svojho územia. Išlo predovšetkým o útok na hlavné mesto Kyjev, ktorý bol v prvých dňoch kľúčovým cieľom ruskej invázie. Irán zásobuje Rusko dronmi Šáhid, ktoré spôsobujú Ukrajine veľké škody. Severná Kórea poskytuje Rusku nielen výzbroj (napr. balistické rakety), ale aj tisíce vojakov, ktorí bojujú na ruskej strane od jesene 2024. Rozširovaním spolupráce so Severnou Kóreou porušuje Rusko medzinárodné sankcie, ktoré sú voči nej zavedené.

Geopoliticky dôležitými veľmocami, ktoré Rusko za jeho agresiu na Ukrajine oficiálne nikdy neodsúdili, sú Čína a India. Oficiálne síce vyzývajú na mier, ale v praxi pomáhajú Rusku nákupom jeho nerastných surovín, predovšetkým ropy a zemného plynu. Z ich hľadiska ide o výhodný obchod, keďže Rusko po strate odberateľov na Západe predáva suroviny za znížené ceny.

Na strane Ukrajiny stoja predovšetkým krajiny Západu, ktoré vidia v ruskej agresii porušenie medzinárodného práva a hrozbu pre ďalšie štáty Európy. Najviac ohrozené sa cítia Poľsko a pobaltské štáty, ktoré poskytujú najväčšiu pomoc v prepočte na obyvateľa. Najväčší objem vojenskej pomoci dostáva Ukrajina od USA, Nemecka a Spojeného kráľovstva (napr. poskytnutie systémov protivzdušnej obrany pomohlo ochrániť množstvo životov civilného obyvateľstva ukrajinských miest). Dodávky zbraní pomáhajú aspoň čiastočne vyrovnať nepomer medzi vojenskými kapacitami bojujúcich strán. Finančná pomoc pomáha zabezpečiť chod štátu, ktorý má kvôli vojne obrovské ekonomické straty. Veľmi dôležitá je aj humanitárna a diplomatická pomoc.

Západné krajiny na čele s USA a EÚ sa snažia pomôcť Ukrajine aj sankciami voči Rusku. Ich cieľom je oslabovať ruskú ekonomiku, znížiť schopnosť financovať vojenské operácie a vyrábať zbrane, ako aj vyvíjať tlak na ruské vedenie, aby ukončilo vojnu. Sankcie sa týkajú napr. oblasti finančnictva, obchodu, technológií, investícií, energetiky, cestovania, kultúry, športu či diplomacie.

V súvislosti s poskytovaním pomoci Ukrajine prebiehajú diskusie, či je dostatočne veľká, rýchla a účinná. Na strane druhej existujú aj obavy pred reakciou Ruska, ktorého predstavitelia sa štátom Západu neustále vyhrážajú. V niektorých európskych krajinách ovplyvňuje politikov a verejnú mienku aj masívna ruská propaganda sprevádzaná hybridnou vojnou. V názoroch verejnosti na pomoc Ukrajine existujú výrazné rozdiely.

Konflikt na Ukrajine a NATO

Ruský prezident označil ako jednu z hlavných príčin napadnutia Ukrajiny jej snahu vstúpiť do Severoatlantickej aliancie (NATO). Rusko argumentovalo, že vstupom Ukrajiny by sa spoločná hranica Ruska a NATO rozšírila o 2 295 km. Krajiny NATO sa však k prijatiu Ukrajiny stavali nejednoznačne a v najbližšej dobe nebolo ani reálne. Samotná aliancia sa v tom období nachádzala v krízovej situácii. Známe boli napr. vyjadrenia najvyšších

predstavitelov USA a Francúzska, že NATO je „v stave klinickej smrti.“ V tomto kontexte Rusko vyslovilo požiadavku návratu NATO do stavu z roku 1997 (pred rozšírením o postkomunistické štáty).

Po napadnutí Ukrajiny NATO vystupovalo pomerne jednotne. Jednotlivé členské krajiny pomáhali Ukrajine dodávkami rôznych zbraní a vojenského materiálu. Rusko to prezentovalo tak, že je v konflikte nielen s Ukrajinou, ale aj s NATO. V skutočnosti si však Rusko ani krajiny NATO neželali priamu vojenskú konfrontáciu. Dôsledkom bolo, že Ukrajina musela na dodávky niektorých dôležitých strategických zbraní čakať dlhšie. Členské štáty NATO často váhali kvôli ruským vyhrážkam, medzi ktoré patrili aj zmienky o možnom použití jadrových zbraní a o rozšírení konfliktu.

Jedným z najdôležitejších geopolitických dôsledkov ruskej vojny proti Ukrajine bol nárast podpory pre členstvo v NATO vo väčšine jej členských krajín. Zvýšený pocit ohrozenia pripomenul význam kolektívnej obrany vo vzťahu k vonkajšej agresii. O členstvo v NATO požiadali aj tradične neutrálne krajiny Švédsko a Fínsko. Vstupom Fínska v roku 2023 sa hranica NATO s Ruskom rozšírila o 1 340 km. Paradoxom bolo, že vojna proti Ukrajine, ktorá mala zabrániť ďalšiemu rozširovaniu NATO na východ, spôsobila jeho rozšírenie aj o krajiny, ktoré o to dovedy neprejavovali žiadny záujem.

Najväčšia zmena vo vzťahu k NATO nastala v prípade samotnej Ukrajiny. Po začiatku ruskej agresie výrazne stúpla podpora Ukrajincov pre vstup do aliancie. Členstvo v NATO sa stalo jednou z hlavných požiadaviek Ukrajiny pre povojnové usporiadanie.

Zamyslite sa: Ako by mal vyzeráť mier?

Výzvy na mier

Po viac ako troch rokoch vojnového konfliktu rastie volanie po mieri. Výzvy zaznievajú z rôznych strán. Ukrajina žiada medzinárodné spoločenstvo, aby podporilo tzv. spravodlivý mier, ktorý by zabezpečil nezávislosť a územnú celistvosť krajiny v súlade s medzinárodným právom. Dôležité sú predovšetkým také bezpečnostné záruky, aby sa ruská agresia nemohla zopakovať (napr. porušenie Budapeštianskeho memoranda). Praktické riešenie vidí Kyjev v členstve v EÚ a NATO, čo môže byť vzhľadom na postoj niektorých členských štátov zdĺhavý proces. Na strane druhej Rusko, ktoré aktuálne okupuje približne 20 % územia Ukrajiny, podmieňuje mier ponechaním si dobytých území.

Vojna spôsobila veľké straty na ľudských životoch na oboch stranách. Skutočné počty padlých vojakov a zabitých civilistov je v súčasnosti veľmi ťažké zistiť, pravdepodobne ide o niekoľko stoviek tisíc ľudí. Ďalšie tisíce utrpeli rôzne zranenia alebo prišli o svojich najbližších. Milióny obyvateľov Ukrajiny museli opustiť svoje domovy. Vojna zanechala aj škody na ekonomike, kultúrnom dedičstve či životnom prostredí. Konflikt spôsobil zásadnú zmenu postoja Ukrajincov k Rusku. Vyrovnáť sa s traumou z vojny bude veľmi náročné.

Úlohy

1. Súhlasíte s nasledujúcimi výrokmami? Uvedte argumenty, prečo s nimi súhlasíte alebo nesúhlasíte.
 - Krym bol vždy ruský a preto má naň Rusko oprávnené nároky.
 - Anexia Krymu bola v súlade s medzinárodným právom, lebo sa tam konalo referendum, v ktorom sa obyvatelia vyslovili za pričlenenie k Rusku.
 - Ukrajina má právo brániť svoje územie aj za cenu vojny.

- Ukrajina sa nemôže uchádzať o členstvo v EÚ a NATO, keď s tým Rusko nesúhlasí.
 - Rusko má právo na svoju sféru vplyvu bez ohľadu na to, či sa to štátom, ktorých sa to týka, páči alebo nie.
 - Rusko malo právo napadnúť Ukrajinu, lebo tam bola „fašistická“ vláda, ktorá ohrozovala rusky hovoriacich obyvateľov.
 - Rusko svojou vojnou proti Ukrajine spôsobilo rozšírenie NATO o Fínsko a Švédsko.
2. Pomocou mapy nájdite mestá, o ktoré sa viedli najväčšie boje počas vojny (Mariupol, Bachmut, Cherson, Mikolajiv). Nájdite na mape najviac zničené sídla (Mariinka, Toreck, Vovčansk).
 3. Poznáte vo svojom okolí utečencov z Ukrajiny? Ak áno, skúste zistiť, odkiaľ pochádzajú a prečo si vybrali Slovensko?

DEMOKRACIA ALEBO AUTOKRACIA?

online verzia

Čo je demokracia a aké sú jej základné princípy?

Aký je stav demokracie v jednotlivých štátoch Európy?

Ako fungujú autokratické politické režimy?

Čo ovplyvňuje diskusiu o demokracii v súčasnej dobe?

Úvod

Medzi základné hodnoty, ktoré definujú súčasnú Európu z kultúrno-civilizačného hľadiska, patria sloboda, rovnosť, rešpektovanie ľudských práv, diverzita, tolerancia či solidarita. Vychádzajú z bohatých ideových tradícií antiky, kresťanstva, humanizmu či osvietenstva. Zároveň bezprostredne súvisia s formou vlády, ktorá sa prvýkrát rozvinula v gréckych mestských štátoch a antickí Gréci ju pomenovali „*demokratia*“. Názov vznikol spojením slov „*demos*“ (ľud) a „*kratia*“ (vláda). V priebehu historického vývoja sa postupne vyvíjala a transformovala. Zároveň sa rozširovala z Európy aj do iných častí sveta. V 90. rokoch 20. storočia, po páde komunistických režimov sa zdalo, že sa napokon uplatní v celej Európe.

Pod vplyvom viacerých spoločensko-politických kríz pozorujeme v súčasnosti vo viacerých európskych štátoch ústup od základných demokratických princípov. Demokracia je čoraz viac konfrontovaná so svojim protikladom, autokraciou, čiže neobmedzenou vládou jednotlivca či úzkej skupiny ľudí. S autokraciou, ktorá popiera základné demokratické hodnoty, má Európa široké skúsenosti. Napriek tomu prebiehajú diskusie o tom, ktorá forma vlády je lepšia a efektívnejšia. Často bývajú ovplyvňované rôznymi zdrojmi informácií, alebo skôr dezinformácií. Prieskumy naznačujú, že ani mladí ľudia nemajú jasno v tom, či je pre ich krajinu lepšia demokracia alebo autokracia. Forma vlády zásadnou mierou ovplyvňuje všetky ostatné aspekty života jednotlivca aj spoločnosti.

Zamyslite sa: Ako by mala fungovať demokracia?

Hlavné princípy demokracie

Pre pochopenie demokracie a jej optimálneho fungovania, je dôležité poznať základné demokratické princípy. Demokracia je, zjednodušene povedané, „vláda ľudu“. V gréckych mestských štátoch (*polis*), mali právo rozhodovať všetci slobodní občania (muži). O väčšine otázok rozhodovali priamo. Znamenalo to, že súhlas alebo nesúhlas s riešeným problémom sa vyjadroval priamo na zhromaždeniach občanov. V súčasnosti to z praktického hľadiska nie je možné, vzhľadom na počet občanov, ako aj množstvo komplikovaných otázok, ktoré je potrebné riešiť na rôznych úrovniach (lokálna, regionálna, štátna, európska). Demokracia sa vyvinula do podoby zastupiteľskej demokracie. Občania si pre praktický výkon moci volia zástupcov, ktorí rozhodujú namiesto nich. Volia ich slobodne, v pravidelne sa opakujúcich tajných voľbách, pri ktorých majú všetci rovnocenný hlas. Ak občania nie sú s výkonom svojich zástupcov spokojní, môžu ich v ďalších voľbách

vymeniť. Voľby musia byť spravodlivé, čo znamená napr. že všetci kandidáti majú rovnaké podmienky pre oslovovanie voličov.

Hoci sú voľby dôležité, demokracia nie je len o nich. Medzi hlavné demokratické princípy patrí dodržiavanie ľudských a občianskych práv a slobôd. Sú nimi napr. sloboda prejavu, tlače, združovania sa a zhromažďovania. Občania majú právo byť informovaní o tom, ako ich zástupcovia vykonávajú im zverenú politickú moc.

Politici by mali konať transparentne a zodpovedne. V tomto smere zohrávajú kľúčovú úlohu médiá, ktoré informujú občanov o konaní ich zástupcov. Zároveň kladú otázky, ktoré by mohli občanov zaujímať.

Pre fungovanie demokracie je veľmi dôležitá aj aktívna občianska spoločnosť, ktorá sa prejavuje nielen účasťou na voľbách, ale aj rôznymi aktivitami mimo nich. Ide napr. o pôsobenie v rôznych organizáciách a občianskych združeniach (tzv. tretí sektor), či účasť na verejných diskusiách, zhromaždeniach či demonštráciách. Rôzne formy občianskych iniciatív poskytujú politickým zástupcom spätnú väzbu a tak im pomáhajú lepšie vykonávať funkcie, do ktorých boli zvolení.

Demokracia sa niekedy zjednodušene chápe ako vláda väčšiny. V žiadnom prípade by nemalo platiť „vyhraj voľby a môžeš všetko“. Ďalším demokratickým princípom je rovnosť všetkých občanov bez ohľadu na to, koho volili. Vládna väčšina nesmie nikoho diskriminovať na základe odlišných názorov, postojov a hodnôt. Pre demokratickú spoločnosť je rôznorodosť veľmi dôležitá. Vzájomná diskusia medzi rôznymi názorovými prúdmi pomáha nachádzať najlepšie riešenia.

Dôležitým demokratickým princípom, ktorý zabraňuje zneužívaniu politickej moci, je nezávislosť výkonnej, zákonodarnej a súdnej moci (deľba moci). V demokracii platia princípy právneho štátu, medzi ktoré patrí rovnosť občanov pred zákonom. Pri vymedzení vzťahu medzi občanmi, ich politickými zástupcami a štátom existuje v demokracii jednoduché pravidlo, že občan môže robiť všetko, čo mu právne predpisy nezakazujú. Na strane druhej, majú zástupcovia občanov presne vymedzené kompetencie. Inak povedané, moc im zverenú nesmú zneužívať, ale využívať v prospech občanov.

Zamyslite sa: Ako je možné merať kvalitu demokracie?

Kvalita demokracie

Demokracia v optimálnom stave, kde sa absolútne dodržiavajú všetky demokratické princípy, v podstate neexistuje. Niektoré štáty sa k ideálu demokracie približujú viac, iné menej, v mnohých krajinách sa demokratické princípy neuplatňujú vôbec. Ide o rôzne formy nedemokratických (autokratických) politických režimov. Stav demokracie v jednotlivých štátoch je pomerne dynamický jav. Niektoré krajiny je možné považovať za stabilné demokracie, v iných pretrvávajú rôzne formy autokracií. Niekde sa dodržiavanie demokratických princípov zlepšuje, niekde zhoršuje. Meranie kvality demokracie preto predstavuje veľkú výzvu.

Medzi najznámejšie nástroje na meranie kvality demokracie patrí tzv. index demokracie (*Democracy index*). Metodiku indexu rozvinul uznávaný britský časopis *The Economist* a jej výsledky sú každoročne ostro sledované na celom svete. Na ich základe je možné porovnávať stav a vývoj demokracie v jednotlivých krajinách. Hodnota indexu demokracie vychádza z merania rozsiahleho súboru 60 ukazovateľov, ktoré sú zoskupené do piatich kategórií:

- **volebný proces a pluralizmus** - hodnotí, či sú voľby slobodné a spravodlivé; či sú volebné inštitúcie nezávislé a či majú všetky politické subjekty rovnaký prístup k voľbám;
- **fungovanie vlády** – zameriava sa na transparentnosť vládnutia, mieru korupcie a dôveru verejnosti v štátne inštitúcie;
- **politická účasť** – hodnotí nielen účasť občanov na voľbách, ale aj mieru občianskej angažovanosti alebo účasť žien a rôznych menšín na politickom dianí;
- **politická kultúra** – skúma úroveň demokratického povedomia, rešpektovanie odlišných názorov či toleranciu voči opozícii.
- **občianske slobody** – posudzuje slobodu prejavu, nezávislosť médií, stav právneho štátu a ochranu ľudských práv.

Výsledkom posudzovania a hodnotenia všetkých týchto oblastí je index, ktorý dosahuje hodnotu od 0 do 10. Krajiny sú na jeho základe zoradené do rebríčka a rozdelené do štyroch skupín:

- úplné demokracie (index 8 až 10),
- neúplné demokracie (6 až 7,99),
- hybridné režimy (4 až 5,99),
- autoritárske režimy (0 až 3,99).

Tabuľka 2: Politické režimy v štátoch sveta v roku 2023

typ politického režimu	index kracie	demo- počet štátov	podiel štátov	štát- podiel svetovej populácie
úplné demokracie	8 - 10	24	14,4 %	7,8 %
neúplné demokracie	6 - 7,99	50	29,9 %	37,6 %
hybridné režimy	4 - 5,99	34	20,4 %	15,2 %
autoritárske režimy	0 - 3,99	59	35,3 %	39,4 %

Zdroj: <https://pages.eiu.com>.

Prvá skupina krajín (úplné demokracie) je najmenej početná (24 krajín) a najviac sa približuje k ideálnemu fungovaniu demokracie. Na prvých priečkach rebríčka sa stabilne umiestňujú európske štáty, v roku 2023 bolo najdemokratickejšou krajinou sveta Nórsko. Druhú najpočetnejšiu skupinu (neúplné demokracie, 50 krajín) predstavujú štáty, ktoré je možné považovať za demokratické, ale dodržiavanie demokratických princípov má väčšie či menšie nedostatky. Hybridné režimy (34 štátov) nie je možné považovať za demokratické, ale nie sú ani autokraciami. Majú teda demokratické aj nedemokratické prvky. Najpočetnejšiu skupinu (59 štátov) predstavujú rôzne formy nedemokratických autoritárskych režimov. Žije v nich takmer 40 % svetovej populácie. Za najmenej demokratické štáty sveta sa považujú Afganistan, Mjanmarsko a Severná Kórea. V Európe je situácia lepšia ako v iných častiach sveta, avšak medzi krajinami existujú v kvalite demokracie výrazné rozdiely (Mapa 18).

Mapa 18: Stav demokracie v Európe. Zdroj: <https://pages.eiu.com>.

ŠVAJČIARSKO

Medzi štáty, ktoré sú vo všeobecnosti považované za vzor demokracie, patrí Švajčiarsko. Vo svetovom rebríčku kvality demokracie sa dlhodobo nachádza v prvej desiatke, v roku 2023 bolo 8. najdemokratickejším štátom sveta. V Európe mu patrí 7. miesto za štátmi severnej Európy a Írskom. Švajčiarsky politický systém ma viaceré špecifiká, ktoré ho výrazne odlišujú od ostatných demokratických štátov. Vychádzajú z historických, geografických a sociokultúrnych charakteristík krajiny. Švajčiarsko je federáciou pozostávajúcou z 26 administratívnych jednotiek (kantóny a polokantóny). Systém kantónov sa formoval dlhodobým historickým vývojom, v ktorom sa prejavovala neochota odovzdávať politické kompetencie na vyššiu, federálnu úroveň. Federálne inštitúcie majú preto málo právomocí, federálna vláda má len 7 členov a na jej zložení sa podieľajú všetky najdôležitejšie politické strany. Prezident má len reprezentatívnu funkciu, je volený spomedzi členov vlády na jeden rok. V súlade s dôsledne uplatňovaným princípom decentralizácie sa väčšina rozhodnutí robí na komunálnej a kantónálnej úrovni. Politický systém je nastavený tak, aby bolo vládnutie čo najviac rozložené, čím sa vylučuje kumulácia moci v rukách jednotlivca. Špecifikom je silná tradícia uplatňovania prvkov priamej demokracie prostredníctvom referend, ktoré sa konajú na všetkých úrovniach. Tradícia si vyžaduje vysokú mieru občianskej angažovanosti a zároveň zodpovednosti. Švajčiari napr. v referende (v roku 2016) odmietli návrh na štátom garantovaný základný príjem pre každého občana bez ohľadu na to, či pracuje alebo nie.

Zamyslite sa: Ako spoznať autokraciu?

Autokratické politické režimy

Politické režimy, ktoré nedodržiavajú základné demokratické princípy, majú množstvo podôb. Ich spoločným znakom je sústredenie politickej moci v štáte do rúk jednotlivca (autokrata, diktátora), alebo úzkej skupiny ľudí (napr. členovia vládnucej rodiny, politickej strany, najvyšší predstavitelia armády či náboženský lídri). Moc politických lídrov nie je pod kontrolou občanov, naopak, občania sú pod kontrolou štátu.

Jedným z hlavných cieľov autokratických režimov je udržať sa pri moci čo najdlhšie. Dochádza k zneužívaniu represívnych orgánov (armády, polície, tajných služieb) voči každému, kto predstavuje pre vládnucu moc potenciálne nebezpečenstvo. Sú to predovšetkým predstavitelia politickej opozície, nezávislé médiá či občianski aktivisti, ktorí sú rôznymi spôsobmi a v rôznej intenzite prenasledovaní. Autokratický štát chce mať všetko

pod kontrolou. Média majú slúžiť ako nástroj vládnej propagandy, vládu majú chváliť a nie ju kontrolovať a kritizovať. Podľa vládou kontrolovaných médií majú vládcovia vždy pravdu a konajú správne. Rôznorodosť názorov je nežiadúca. Autokratické režimy často prenasledujú rôzne menšiny, ktoré nezapadajú do ich predstáv o spoločnosti zjednotenej okolo vládnucich lídrov. Jednota býva v rôznych obmenách vyjadrovaná napr. heslami o jednom národe, jednej strane a jednom vodcovi. Na strane druhej, neexistuje deľba moci. O výsledkoch súdnych procesov rozhodujú predstavitelia výkonnej moci. Princípy právneho štátu, ako napr. rovnosť pred zákonom, neplatia.

Cieľom volieb, ktoré autokracie organizujú, nie je vyjadriť rôznorodosť politických názorov, ale súhlas s vládnucim režimom. Ich účelom je potvrdiť vládnucich lídrov na ďalšie funkčné obdobie. Z tohto dôvodu záleží režimu na vysokej volebnej účasti. Dochádza preto k rôznym formám manipulácie a porušovania demokratických princípov volieb (rovnosť, tajnosť, spravodlivosť). V mnohých prípadoch ide len o formálnu záležitosť s výsledkami, ktoré vládnucci režim dopredu určí. Voľby následne využíva na legitimizovanie ďalšieho vládnutia.

Dôležitým znakom autokratických režimov je porušovanie základných ľudských a občianskych práv. Občania sa nemôžu slobodne vyjadrovať, združovať alebo zhromažďovať. Strach z prenasledovania tvorí podstatnú súčasť kontroly autokratického štátu nad občanmi. Dôležitým nástrojom udržiavania sa pri moci je šírenie strachu pred skutočným, ale často aj vymysleným vnútorným alebo vonkajším nepriateľom. Autokratické vlády používajú rôzne formy násilia a často násilnou formou aj končia. Jedným z najhorších prípadov je, keď túžba režimu ostať pri moci na strane jednej a túžba časti spoločnosti zvrhnúť režim na strane druhej, vedie k dlhodobej a ničivej občianskej vojne. Koniec autokratického režimu však nemusí automaticky priniesť stabilitu a prosperitu. Režimom spôsobené a zamlčované problémy či dlhodobo deformované vzťahy v spoločnosti, môžu po jeho páde spôsobiť rôzne konfliktné situácie a napätia. S dedičstvom autokratických režimov sa štáty a spoločnosti vyrovnávajú rôzne, vo väčšine prípadov je demokratizácia dlhodobý a náročný proces.

Bielorusko ako príklad autokratického režimu v Európe

V súčasnosti sú v Európe dva štáty, ktoré je možné považovať za autokratické politické režimy. Bielorusko a Rusko sa podľa indexu demokracie zaraďujú medzi najmenej demokratické štáty sveta. V oboch prípadoch sú

Obr. 8: Polícia zadržala opozičného lídra A. Navalného počas protestu proti režimu V. Putina v roku 2018 v Moskve. Zdroj: <https://edition.cnn.com>.

na čele autokrati, ktorí sústredili vo svojich rukách takmer neobmedzenú moc. Na čele Bieloruska stojí od roku 1994 A. Lukašenko, v Rusku vládne od roku 1999 V. Putin. Z praktických dôvodov majú k sebe blízko a navzájom sa podporujú v snahe udržať sa pri moci čo najdlhšie.

Bielorusko vzniklo po rozpade Sovietskeho zväzu v roku 1991. Prvé a zároveň posledné demokratické prezidentské voľby sa konali v roku 1994. Vyhrál ich predseda kolchozu (kolektívne poľnohospodárske družstvo) A. Lukašenko. Prezidentom sa stal človek, ktorý si vznik tohto štátu neželal. Jeho program vychádzal z nostalgie za Sovietskym zväzom a jeho režimom. V snahe oslabiť bieloruskú identitu zmenil napr. štátnu vlajku (z historických farieb bielo-červeno-bielej na červeno-zelenú). Úradným jazykom sa stala ruština. Silná rusifikácia za čias cárskeho Ruska a Sovietskeho zväzu spôsobila, že väčšina Bielorusov hovorí po rusky. Na rozdiel od iných postkomunistických krajín sa nerealizovali reformy, ktoré mohli krajinu ekonomicky a politicky transformovať. Naopak, režim sa sústredil na posilňovanie svojho postavenia a rozširovanie svojich právomocí na úkor ostatných inštitúcií (napr. parlamentu). Ekonomika sa udržiava predovšetkým dovozom ruských nerastných surovín za zvýhodnené ceny. Lukašenkov režim je preto politicky aj ekonomicky čoraz viac závislý od Ruska.

Obr. 9: V. Putin a A. Lukašenko.

Zdroj: <https://dennikn.sk>.

Základnou oporou režimu sú bezpečnostné zložky. Z nich si tajná služba ponechala názov z čias sovietskeho režimu (KGB). Bezpečnostné zložky sú k lojalite voči režimu motivované nadštandardným postavením v spoločnosti. K výhodám patria napr. stabilné zamestnanie, nadpriemerné platy, dotované alebo bezplatné bývanie, skorý odchod do dôchodku a vysoká penzia. Pomáhajú režimu potláčať akýkoľvek prejav nesúhlasu. Účastníci demonštrácii sú svojvoľne zatýkaní, mučení a väznení bez súdneho rozhodnutia. Súdna moc plne podlieha výkonnej moci a vykonáva jej rozhodnutia. Občan je voči násiliu zo strany štátu bezbranný.

Ďalším dôležitým prvkom režimu je plná kontrola nad médiami, ktoré slúžia na propagandu. Sledovanie nezávislých médií alebo opozičných osobností na sociálnych sieťach môže viesť k odňatiu slobody. Opoziční politici a novinári sú prenasledovaní a väznení. Aktuálne je v Bielorusku evidovaných viac ako 1200 politických väzňov. Nachádzajú sa medzi nimi aj opoziční lídri, ktorí prejavili záujem kandidovať v prezidentských voľbách v roku 2020. Voľby sú v Bielorusku len formálnou záležitosťou, ktorá potvrdzuje prezidenta A. Lukašenka vo funkcii na ďalšie funkčné obdobie.

Zamyslite sa: Ako vyzerajú voľby v diktatúre?

PREZIDENTSKÉ VOĽBY 2020 V BIELORUSKU

Prezidentské voľby v Bielorusku v roku 2020 ilustrujú spôsob, akým sa diktátor A. Lukašenko drží pri moci už viac ako 30 rokov. Dôležitý je vždy výber protikandidátov, ktorí nesmú prezidenta reálne ohroziť. Skutoční lídri opozície boli vopred vylúčení. S. Cichanovski, V. Babaryka a M. Statkievič boli pred voľbami zatnutí a odsúdení za rôzne dôvody, ako napr. účasť na nepovolenom predvolebnom zhromaždení. Režim nakoniec povolil kandidovať Sviatlane Cichanovskej, manželke jedného z väznených lídrov opozície. Učiteľku anglického jazyka nepovažoval za vážnu hrozbu. Napriek rôznym represiam zo strany štátu sa jej podarilo oslovovať voličov a zjednotiť odporcov režimu, ktorí videli vo voľbách nádej na zmenu. Po zverejnení oficiálnych výsledkov však prišlo rozčarovanie. Voľby opäť vyhral A. Lukašenko so ziskom 80 % hlasov, S. Cichanovská získala len 10 %. Voľby nespĺňali demokratické štandardy. Miestni pozorovatelia, ktorí hlásili rozsiahle

manipulácie a podvody, boli zatýkaní. Opozícia nemala prístup k sčítavaniu hlasov. Ústredná volebná komisia nezverejňovala priebežné výsledky sčítania hlasov.

Obr. 10: Po zmanipulovaných prezidentských voľbách v lete 2020 vyšli do ulíc demonštrovať tisíce ľudí. Obrázok zachytáva atmosféru na hlavnej triede v Minsku.

Bezprostredne po voľbách začali masívne demonštrácie, ktorých sa zúčastňovali desiatky tisíc ľudí. Režim reagoval veľmi tvrdo, množstvo ľudí bolo zatknutých. Medzinárodné organizácie, ako napr. Human Rights Watch, zdokumentovali stovky prípadov násilia a mučenia zo strany bezpečnostných zložiek zasahujúcich proti demonštrantom. S. Cichanovskej sa podarilo utiecť do zahraničia. Niektorí jej najbližší spolupracovníci však boli uväznení. Šéfka jej volebnej kampane, M. Kalessnikava, bola unesená a neskôr odsúdená na 11 rokov väzenia, pričom jej rodina o nej nemala niekoľko mesiacov žiadne správy. Demonštrácie sa po niekoľkých týždňoch podarilo potlačiť. Veľké

množstvo ľudí, najmä mladých, z krajiny utieklo. EÚ uvalila na hlavných predstaviteľov režimu sankcie. V nasledujúcich rokoch režim ešte viac pritvrdil autokratické prvky vlády. V spoločnosti nastala apatia, ktorá sa prejavila v prezidentských voľbách 2025. Bez reálnych protikandidátov ich so ziskom 87 % hlasov vyhral opäť A. Lukašenko.

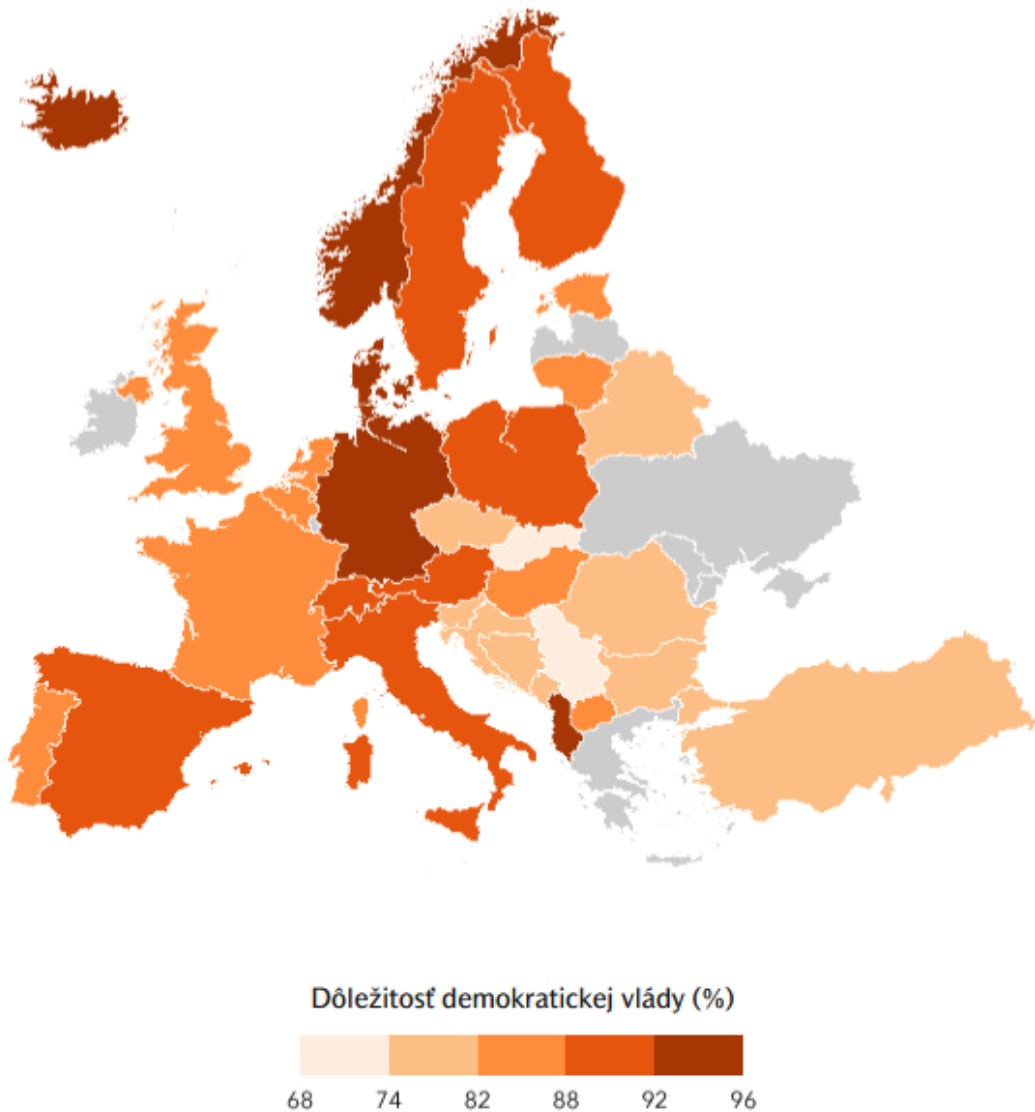
Zamyslite sa: Aký postoj k demokracii majú Európania?

Diskusia o demokracii v Európe

„Demokracia je najhoršia forma vlády – okrem všetkých ostatných, ktoré sme už vyskúšali.“

Winston Churchill

Výrok britského štátnika W. Churchilla naznačuje neustále prebiehajúcu diskusiu o tom, aký politický režim je najlepší. Ako vtedy, tak aj v súčasnosti, sa mnohé autokratické režimy snažia presvedčiť nielen domácu, ale predovšetkým zahraničnú verejnosť, že ich forma vlády je vhodnejšia, lepšia a efektívnejšia. Snažia sa tak odraziť či oslabiť kritiku ohľadom porušovania ľudských práv či prenasledovania opozície, ktorá zaznieva zo strany demokratických štátov. Na ovplyvňovanie verejnej mienky využívajú rôzne nástroje propagandy, s ktorou majú v porovnaní s demokratickými štátmi väčšie skúsenosti. Internet, sociálne siete a rôzne dezinformačné médiá ponúkajú čoraz väčšie možnosti jej šírenia. V súčasnosti narastá nespokojnosť občanov demokratických štátov s tým, ako ich vlády riešia narastajúci počet ekonomických a spoločensko-politických kríz. Otvorenosť a transparentnosť demokratickej spoločnosti umožňuje informovať a diskutovať o problémoch. Na strane druhej, autokratické režimy len veľmi zriedka priznávajú existenciu nejakých problémov a diskusiu o nich vnímajú ako hrozbu. Môže tak vzniknúť skreslená predstava, že autokracie si s problémami vedia poradiť lepšie ako demokracie. Prebiehajúce krízy zneužívajú rôzni populistí pre svoj prospech. Vymedzujú sa nielen voči tradičným politickým stranám, ale často aj voči samotnému demokratickému systému. Odolnosť spoločnosti, voči snahám politikov s autokratickými tendenciami zneužiť prebiehajúce krízy na posilnenie svojej moci a oslabenie demokracie, je nutné neustále posilňovať, napr. rozvojom demokratického myslenia u mladých ľudí.

Mapa 19: Dôležitosť demokratickej formy vlády podľa výsledkov výskumu európskych hodnôt realizovanom v roku 2017. Zdroj: European Values Study (2017).

Úlohy

1. Prečítajte si text o princípoch demokracie a vyberte tie (aspoň 3), ktoré považujete za najdôležitejšie.
2. Mapa 18 zobrazuje stav demokracie v Európe v roku 2023 podľa tzv. indexu demokracie. Zistite, ktorých 5 štátov je možné považovať za najviac demokratické? V ktorej časti Európy sa nachádzajú? V ktorej časti Európy sa nachádzajú krajiny, ktoré je možné považovať za neúplné demokracie? Čo majú spoločné?
3. Podľa mapy 19 určte štáty, v ktorých považuje demokraciu za dôležitú najväčší podiel obyvateľov. Skúste to vysvetliť. V ktorých štátoch je demokracia dôležitá pre najnižší podiel obyvateľov? Skúste vysvetliť prečo?
4. Diskutujte v skupinách o výhodách a nevýhodách demokracie.

MIGRAČNÁ KRÍZA

online verzia

Čo je migrácia a aké má podoby?

Prečo sa ľudia rozhodnú opustiť svoje domovy a presťahovať sa do inej krajiny?

Migračná kríza v Európe - aké boli príčiny a aké sú dôsledky?

Ako vnímala Európa a Slovensko migračnú krízu?

Úvod

Migrácia je pre ľudskú spoločnosť a jej vývoj prirodzeným javom. Jednotlivci, ale aj menšie či väčšie skupiny ľudí, sa často presúvali z jedného priestoru do iného. Priestorový aspekt robí z migrácie dôležitý geografický fenomén. Migrácia bola dôležitou súčasťou európskej histórie. Ľudia do Európy prichádzali, opúšťali ju alebo migrovali v rámci nej. Presúvali sa za prácou alebo lepšími životnými podmienkami, ale aj z existenčných dôvodov, keď utekali pred hladom, prenasledovaním či vojnou. Európa zažila napr. veľké sťahovanie národov, vysťahovalectvo do „Nového sveta“, migráciu do veľkých miest počas priemyselnej revolúcie, či presuny veľkých skupín obyvateľov počas a po 2. svetovej vojne. Počet ľudí, ktorí prichádzali do Európy za prácou a lepším životom, v druhej polovici 20. storočia a v prvých desaťročiach 21. storočia postupne narastal. V rokoch 2015-2016 sa z migrácie stala jedna z najdiskutovanejších a zároveň najcitlivejších politických a spoločenských tém. Stalo sa tak v súvislosti s tzv. migračnou krízou, ktorá zasiahla Európu. Pohľady a názory na riešenie krízy dodnes rozdeľujú európsku spoločnosť.

Zamyslite sa: Kto je to migrant, imigrant, emigrant, ilegálny migrant, ekonomický migrant a utečenec?

Migranti a utečenci

Pri diskusiách o migrácii a migrantoch často dochádza k zamieňaniu a nepochopeniu rôznych pojmov, ktoré s touto témou súvisia. Podľa OSN je migrácia proces, kedy jednotlivci i celé skupiny ľudí z rôznych dôvodov opúšťajú svoje domovy. Za migráciu sa nepovažuje presun osôb, ktorý sa týka dovolenky, návštevy priateľov alebo príbuzných, obchodných ciest, liečenia, zdravotného ošetrenia alebo náboženskej púte.

Migrácia môže mať rôzne formy. Z časového hľadiska môže byť krátkodobá (tri mesiace až jeden rok) a dlhodobá (viac ako jeden rok). Podľa toho rozlišuje OSN krátkodobých a dlhodobých migrantov. Z hľadiska geografického delíme migráciu na zahraničnú alebo vnútornú (v rámci jedného štátu). Pri dlhodobých zahraničných migrantoch sa používajú termíny imigrant a emigrant. Jednoducho povedané, imigrant je prisťahovalec a emigrant vysťahovalec.

Z hľadiska diskusie o migrácii je veľmi dôležité rozlišovať dobrovoľnú (napr. za zamestnaním, vzdelaním či zlúčením rodín) alebo nútenú (nedobrovoľné opustenie miesta bydliska z dôvodu závažných existenčných kríz, ako napr. vojnové konflikty, prírodné katastrofy, prenasledovanie alebo vážne ekonomické problémy). Dôležité je aj delenie na legálnu (s platným cestovným dokladom a povoleniami na vstup do krajiny) a nelegálnu migráciu (neoprávnené prekročenie hranice krajiny bez platných cestovných dokladov, víz a

povolenia na pobyt, alebo neoprávnené zotrúvanie na území krajiny po skončení ich platnosti).

S nútenou migráciou súvisí aj termín utečenec. Podľa OSN ide o osobu, ktorá má opodstatnené obavy z prenasledovania z rasových, náboženských, národnostných a politických dôvodov alebo príslušnosti k určitej sociálnej skupine. Kvôli nim sa nemôže alebo nechce vrátiť do krajiny pôvodu. Z hľadiska medzinárodného práva (tzv. Ženevský dohovor) majú utečenci nárok na medzinárodnú ochranu, teda na azyl v krajine, do ktorej utiekli. Niekedy je však ťažké posúdiť, kto nárok na azyl má a kto nie. Pravidlá pre udelenie azylu si určujú jednotlivé štáty. Neudelenie azylu či dokonca vyhodenie utečencov do domovskej krajiny je veľmi citlivá záležitosť, môže mať aj vážne následky, napr. vo forme väzenia, mučenia či smrti.

Zamyslite sa: Prečo sa niekto rozhodne opustiť svoj domov?

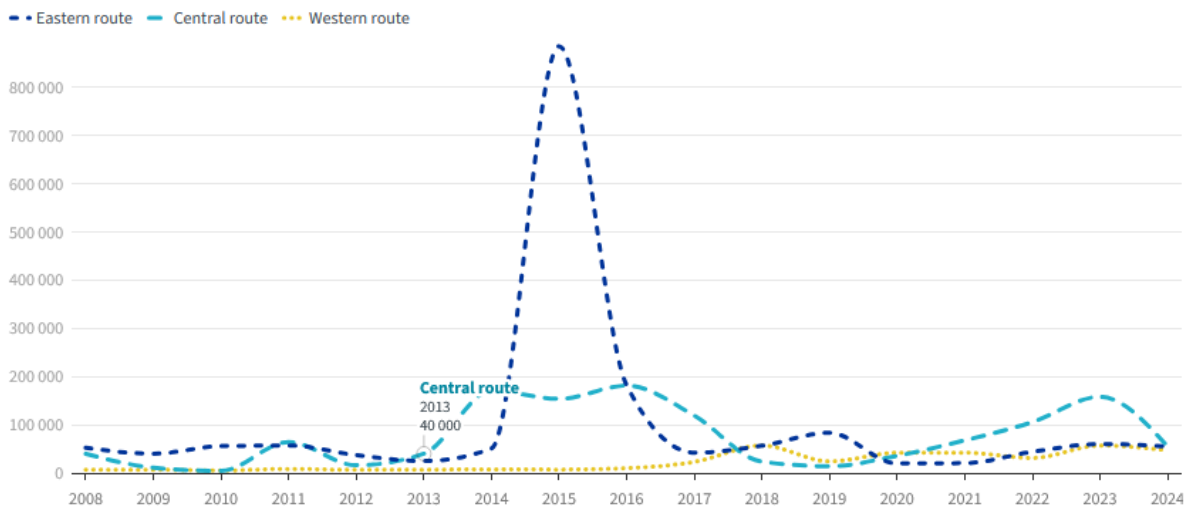
Dôvody migrácie

Pre vysvetlenie migračných tokov je dôležité pochopiť, prečo ľudia opúšťajú svoje domovy (*push faktory*) a čo ich priťahuje do cieľových destinácií (*pull faktory*). *Push faktory* môžu byť socioekonomické (napr. chudoba, nízke mzdy, nezamestnanosť, nedostatok pracovných príležitostí, preľudnenosť a i.) a politické (napr. vojny, prenasledovanie z rôznych dôvodov, porušovanie ľudských práv a i.). V súvislosti s klimatickou krízou sa rozširuje skupina prírodných a environmentálnych *push faktorov* (napr. suchá, povodne, zemetrasenia, stúpajúca hladina morí, rozširovanie púští, nedostatok úrodnej pôdy alebo zdrojov vody a i.). Mnohé spomenuté faktory spolu súvisia a vytvárajú podmienky, na základe ktorých sa ľudia rozhodnú opustiť svoje domovy a nájsť lepšie miesto pre život.

Pri rozhodovaní migrantov o tom, kam sa presťahujú, pôsobia tzv. *pull faktory*. Rozdeľujú sa na socioekonomické (napr. vyššia životná úroveň, dostupnosť pracovných príležitostí, vyššie mzdy, lepšia zdravotná starostlivosť a i.), politické (napr. stabilná politická situácia, dodržiavanie ľudských práv, bezpečnosť a i.), a napokon aj prírodné a environmentálne (väčšia environmentálna stabilita a bezpečnosť).

Imigrácia do Európy

Imigrácia do Európy bola v rôznej podobe a intenzite dôležitou súčasťou európskej histórie. Vďaka svojej ekonomickej vyspelosti, vysokej životnej úrovni a bezpečnosti sa Európa stala cieľovou destináciou pre migrantov z rôznych častí sveta. Do krajín ako Spojené kráľovstvo, Francúzsko či Holandsko prichádzali napr. imigranti z ich bývalých kolónií. Do Nemecka a Rakúska prichádzali za prácou napr. Turci, ktorí predstavovali v povojnovom období dôležitú pracovnú silu potrebnú na obnovu vojnou zničených krajín. Do Európy smerovali ľudia utekajúci z rôznych konfliktných oblastí ako boli napr. Afganistan, Irak alebo Somálsko. Diskusia o migrácii v Európe prebiehala zväčša na úrovni jednotlivých štátov, ktoré hľadali spôsoby, ako nastaviť svoju imigračnú a azylovú politiku. Niektoré štáty (napr. v strednej Európe), tému imigrácie takmer vôbec neriešili, dotýkala sa ich len okrajovo. Zásadný zlom vo vnímaní imigrácie nastal v súvislosti s migračnou krízou, ktorú zažila Európa v rokoch 2015-2016. Do Európy prišlo viac ako milión migrantov (Graf 12). Azylové systémy niektorých cieľových štátov neboli pripravené na veľké počty imigrantov prichádzajúcich v krátkom čase. V EÚ sa začala diskusia o pomoci štátom, ktoré čelili najväčšiemu náporu. Téma migrácie sa stala celoeurópskou, politicky a spoločensky veľmi citlivo vnímanou.

Source: Frontex and Spanish Ministry of Interior

Graf 12: Počet imigrantov, ktorí prišli do Európy tromi hlavnými migračnými trasami v rokoch 2008-2024. Na grafe vidieť vrchol migračnej krízy v roku 2015. Východná trasa predstavuje trasu z Turecka cez Egejské more a Balkán, stredná trasa smeruje zo severnej Afriky do Talianska a západná trasa cez Gibraltársky prieliv do Španielska. Zdroj: <https://www.consilium.europa.eu>.

Zamyslite sa: Čo predchádzalo migračnej kríze?

Príčiny migračnej krízy

Migračnej kríze v rokoch 2015-2016 predchádzali výrazné politické zmeny v severnej Afrike a v juhozápadnej Ázii. Od roku 2010 zažívali arabské štáty sériu revolúcií známych ako „Arabská jar“. Ich cieľom bolo zvrhnúť dlhotrvajúce autokratické režimy, ktoré boli v očiach verejnosti spájané s tvrdým potláčaním ľudských a občianskych práv, prenasledovaním opozície, ekonomickými problémami či rozsiahlou korupciou. Revolúcie ukončili vládu autokratických lídrov v Tunisku či Egypte. Z hľadiska migračnej krízy však zohrával kľúčovú úlohu predovšetkým vývoj v Líbyi a Sýrii. V Líbyi došlo v roku 2011 k zvrhnutiu dlhoročnej diktatúry a následnej občianskej vojne. Chaos v Líbyi otvoril jednu z hlavných migračných trás pre ľudí snažiacich sa dostať z Afriky do Európy cez Stredozemné more. Vážne dôsledky mal aj vývoj v Sýrii. Protesty proti diktátorskému režimu prerástli do ničivej občianskej vojny, ktorá trvala od roku 2011. Počas nej utieklo z krajiny celkovo takmer 7 mil. obyvateľov a ďalších 7 mil. bolo vnútorne presídlených. Najviac ľudí utieklo zo Sýrie v rokoch 2014-2016. Príčin bolo viacero. V roku 2014 ovládla východnú časť Sýrie (a sever Iraku) teroristická organizácia Islamský štát (ISIS). Jej vláda sa vyznačovala nepredstaviiteľným terorom voči rôznym skupinám obyvateľstva. Ďalším faktorom bolo zapojenie Ruska do vojny na strane sýrskej diktatúry (v roku 2015). V súvislosti s tým vyvrcholila napr. bitka o najväčšie sýrske mesto Aleppo, ktoré bolo v rukách povstalcov. Vládne vojská ho postupne ovládli za pomoci masívneho ruského bombardovania. Zo zničeného mesta, ktoré malo pred vojnou približne 2,3 mil. obyvateľov ich ušlo takmer 1,5 mil. Eskalácia vojny v Sýrii v rokoch 2014-2016 spôsobila veľké utečenecké vlny smerujúce najskôr do susedných krajín. Okrem Libanonu a Jordánska to bolo predovšetkým Turecko, kde sa s narastajúcim počtom utečencov (takmer 4 mil.) zhoršovali ich životné podmienky. Mnohí z nich sa chceli dostať do Európy, v ktorej videli nádej na lepší život.

Zamyslite sa: Ako prebiehala migračná kríza?

Hlavná migračná trasa počas krízy v rokoch 2015-2016 smerovala do Európy z Turecka. Státisíce migrantov sa pokúšali dostať do ekonomicky vyspelých európskych štátov. Trasa viedla cez Grécko a balkánske štáty, kvôli čomu dostala názov balkánska. Kľúčovú úlohu zohrávali grécke ostrovy (napr. Lesbos, Chios, Samos, Kos), ktoré ležia len niekoľko kilometrov od tureckej pevniny. Migranti sa plavili v člnoch, často s pomocou rôznych pašeráckych skupín. Plavba skončila v mnohých prípadoch tragicky. Grécka vláda riešila preplnené utečenecké tábory na ostrovoch (napr. Moria na Lesbose) presunom migrantov do pevninskej časti krajiny a neskôr aj otvorením pozemných hraníc na severe. Podobne to riešili aj ďalšie štáty na migračnej trase. Migranti sa cez Severné Macedónsko, Srbsko, Chorvátsko a Slovinsko dostali do Maďarska. Maďarská vláda začala tému migrácie využívať politicky, ale reálne nevedela problém riešiť. Desiatky tisíc migrantov prespávali v uliciach Budapešti a ďalších maďarských miest alebo sa peši presúvali popri cestách. Väčšina sa chcela dostať cez Rakúsko do Nemecka. Nemecká vláda nakoniec súhlasila, že utečencov prijme. Stalo sa to aj pod tlakom verejnej mienky, ktorá citlivo reagovala na zábery z Maďarska a balkánskych krajín (hnutie *Refugees welcome*). Po rozhodnutí Nemecka otvorilo hranice Rakúsko. Maďarsko začalo s výstavbou plota na svojich južných hraniciach. Príklad nasledovali aj ďalšie krajiny (napr. Bulharsko alebo Chorvátsko). K zmierneniu migračnej krízy a zníženiu počtu migrantov prichádzajúcich do EÚ po balkánskej trase však najviac prispela dohoda medzi EÚ a Tureckom uzavretá v marci 2016. Riešila mechanizmus vracania migrantov prichádzajúcich z Turecka do Grécka a prísnejšie stráženie hraníc zo strany Turecka. EÚ poskytla Turecku finančnú pomoc 6 mld. eur na podporu utečencov žijúcich v krajine. Mali smerovať do projektov na podporu vzdelávania, zdravotníctva a infraštruktúry. Druhá migračná trasa viedla z pobrežia severnej Afriky cez Stredozemné more do Talianska. Najbližším talianskym územím bol ostrov Lampedusa, ďalším ostrovom na migračnej trase bola Sicília. Mnohým člnom sa na tieto ostrovy alebo na taliansku pevninu nepodarilo dostať a tisíce migrantov v Stredozemnom mori zahynulo. Príčinou boli okrem nepriaznivého počasia aj preplnené a nebezpečné člny, poskytované rôznymi skupinami pašerákov pôsobiacich na severoafrickom pobreží. Taliansko, podobne ako Grécko, žiadali EÚ o pomoc, lebo ich azylový systém nebol na také množstvá žiadateľov o azyl pripravený. EÚ posilnila námorné hliadky a poskytla severoafrickým štátom pomoc pri snahách o zníženie migrácie (napr. pre obmedzenie činnosti pašeráckych skupín).

Dôsledky migračnej krízy na európsku spoločnosť

Európa nebola na nápor imigrantov, aký zažila v rokoch 2015-2016, pripravená. Diskusia o tom, aký postoj zaujať, rozdelila politickú scénu aj spoločnosť na pomerne vyhranené tábory. Na strane jednej zaznievali hlasy, že prichádzajúcim utečencom treba pomôcť z morálnych či humanitárnych dôvodov. Pragmatickejšie názory zdôrazňovali možný prínos pre ekonomiku vo forme príchodu pracovných síl, ktoré by zaplnili voľné pracovné miesta. Na strane druhej, zaznievali argumenty upozorňujúce na riziká pre bezpečnosť, záťaž pre sociálny systém či kultúrno-civilizačnú odlišnosť imigrantov.

Diskusia o migrácii sa stávala čoraz vyhrotenejšou aj kvôli zneužívaniu témy populistickými a krajne pravicovými politikmi naprieč celou Európou. Téma, ktorá rozdeľovala spoločnosť, sa ocitla v centre pozornosti rôznych konšpiračných a dezinformačných médií. Pre mnohé z nich bola jedinou témou, ktorej sa dlhodobo venovali a vďaka ktorej

rozširovali okruh svojej pôsobnosti. Dezinformácie a hoaxy týkajúce sa migrantov sa veľmi rýchlo šírili prostredníctvom internetu a sociálnych sietí. Vo verejnom diskurze začali zaznievať názory a postoje, ktoré by pred migračnou krízou boli považované za rasistické či extrémistické.

Výsledkom takto radikalizovanej diskusie bol nárast negatívnych postojov voči imigrantom a všeobecnejšie voči moslimom. Paradoxne bol tento nárast oveľa výraznejší v krajinách, ktoré neboli migračnou krízou priamo zasiahnuté. Išlo predovšetkým o krajiny Vyšehradskej štvorky (V4), kde bola téma migrácie zneužívaná vládnucimi populistickými politikmi. Často sa ňou snažili prekryť reálne problémy svojich krajín, ako napr. stav zdravotníctva, školstva, súdnictva či korupcie. K vyhroteniu atmosféry prispelo aj riešenie migračnej krízy navrhované EÚ. Išlo o návrh prerozdeliť časť utečencov, čo malo pomôcť riešiť situáciu v Taliansku a Grécku. Niektoré štáty, ako napr. Írsko, Švédsko alebo Fínsko, prijímali utečencov dobrovoľne v rámci schém solidarity. Najväčší odpor voči prerozdeleniu utečencov bol v krajinách V4.

Odlíšna bola situácia v európskych štátoch, ktoré museli riešiť migračnú krízu reálne (napr. Nemecko, Francúzsko, Rakúsko a i.). Ich vlády boli kritizované populistickými a krajne pravicovými stranami, ktoré boli väčšinou v opozícii alebo na okraji politického spektra. Migračnú krízu naplno využili na oslovovanie nových voličov a posilňovanie svojich pozícií.

PRÍKLADY VYUŽITIA MIGRAČNEJ KRÍZY POLITICKÝMI STRANAMI

V Nemecku sa sformovalo hnutie Pegida (Vlasteneckí Európania proti islamizácii Západu), ktoré organizovalo demonštrácie proti prijímaniu utečencov a multikulturalizmu. Silné zázemie malo vo východnom Nemecku, najväčšie demonštrácie sa konali v Drážďanoch. Hnutie bolo obviňované z rasizmu a extrémizmu. K transformácii na politickú stranu nedošlo. Protiimigračnú agendu hnutia prevzala krajne pravicová strana AfD (Alternatíva pre Nemecko).

Zaujímavým príkladom využitia migračnej krízy bola strana Lega Nord (Liga severu) v Taliansku. Pôvodne išlo o regionálnu populistickú stranu, ktorá reprezentovala záujmy bohatých regiónov severného Talianska. Tradičnou volebnou stratégiou bolo upozorňovať voličov na severe, že doplácajú na chudobné južné regióny. Počas migračnej krízy strana pochopila, že negatívne vymedzovanie sa voči migrantom jej môže priniesť oveľa viac voličov a to nielen na severe, ale aj na juhu krajiny. Strana zmenila názov na Ligu. Vďaka zmene stratégie zdvojnásobila vo voľbách 2018 počet svojich voličov a dostala sa do vlády.

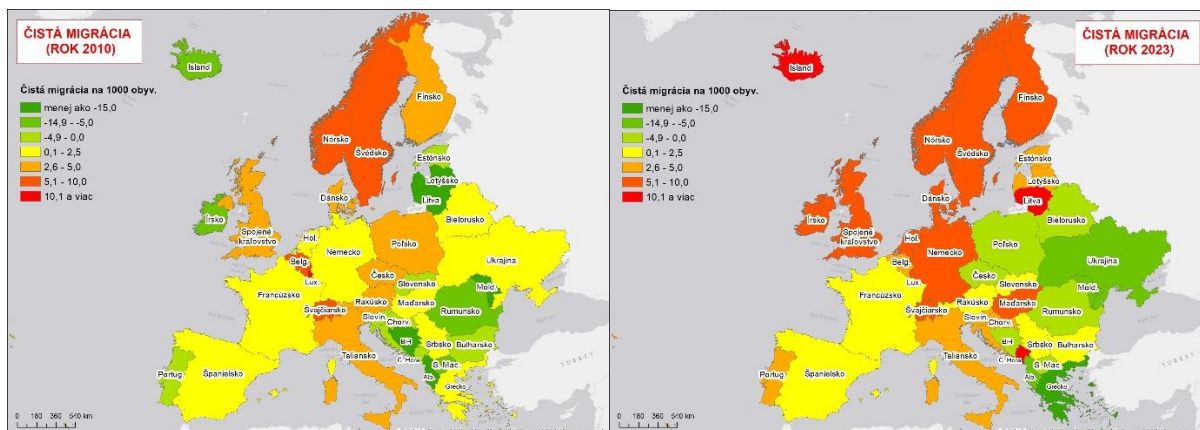
Migračná kríza a Slovensko

Slovensko nepatrí medzi cieľové destinácie pre migrantov. Dlhodobou je krajinou, kde prevažuje emigrácia nad imigráciou. Inak povedané, push faktory sú silnejšie ako pull faktory. Počas migračnej krízy požiadalo o azyl na Slovensku 330 ľudí v roku 2015 a 146 v roku 2016 (Ministerstvo vnútra SR). Na základe pomerne prísnych azylových kritérií bol azyl poskytnutý 8 ľuďom v roku 2015 a 167 ľuďom v roku 2016. Na základe tzv. kvót pre prerozdelenie utečencov malo Slovensko prijať do azylového procesu približne 2 000 žiadateľov o azyl, čo vláda odmietla.

Z migrácie sa stala ústredná téma predvolebnej kampane pred parlamentnými voľbami konanými v marci 2016, ktorá výrazne prispela k radikalizácii nálad v spoločnosti. Populistickí a extrémistickí politici presvedčili značnú časť obyvateľov, že imigrácia je vážnym problémom Slovenska. Na strane druhej, reálny problém emigrácie, najmä mladých a vzdelaných ľudí, ostáva doteraz mimo záujmu vládnucich politikov, ako aj časti verejnosti.

Úlohy

1. Poznáte vo svojom okolí niekoho, kto sa zo Slovenska odšťahoval do zahraničia? Aké push a pull faktory mohli ovplyvniť jeho rozhodnutie? Na strane druhej, poznáte niekoho, kto sa na Slovensko prisťahoval zo zahraničia? Viete určiť príčiny jeho rozhodnutia.
2. Na Mape 20 nájdite štáty s najvyššou mierou imigrácie. V ktorej časti Európy sa nachádzajú a čo majú spoločné? Vysvetlite príčiny tohto stavu. Obdobne nájdite štáty s najvyššou mierou emigrácie. Čo majú spoločné a v ktorej časti Európy sa prevažne nachádzajú? Určte dôvody tohto stavu.

Mapa 20: Čistá migrácia na 1000 obyv. v roku 2010 a 2023. Čistá migrácia predstavuje počet imigrantov mínus počet emigrantov. Zdroj: World Bank Group.

MULTIKULTÚRNA SPOLOČNOSŤ

online verzia

www

Čo je to multikultúrna spoločnosť (multikulturalizmus)?

Aké sú pozitíva a negatíva multikulturalizmu?

Slovensko a multikulturalizmus – ako ďalej?

Európa bola vždy priestorom, v ktorom žili skupiny obyvateľov s rôznymi jazykmi, náboženstvami, životnými štýlmi, hodnotovými systémami, zvykmi a tradíciami. Ide o prvky, ktoré spoločne vytvárajú špecifické kultúry. Historicky bola Európa zmesou helénskych, latinských, ilýrskych, tráckych, keltských, germánskych, slovanských a iných kultúr. Kultúrne prostredie jednotlivých regiónov bolo silne ovplyvnené židovským, kresťanským a moslimským náboženstvom. Kultúrna rôznorodosť vytvorila podmienky pre vznik špecifických európskych myšlienkových hnutí a umeleckých slohov. V duchovnej rovine išlo napr. o humanizmus alebo osvietenstvo. V materiálnej rovine sa rozvinula gotika, renesancia, barok a i. Ich dedičstvo vytvára základy európskej kultúry. Jednou z jej hlavných črt však ostáva rôznorodosť, čo je vyjadrené aj v motte EÚ „Zjednotení v rozmanitosti“ („Unity in Diversity“).

Európa národov a multikulturalizmus

Politické rozdelenie Európy do štátnych útvarov väčšinou nezohľadňovalo kultúrne rozdiely. V jej histórii existovali rôzne kultúrne rozmanité ríše. Fenomén, ktorý zmenil vnímanie štátu, bol nacionalizmus. Postupne vznikali národné štáty založené na princípe, že každý národ má právo na svoju vlastnú suverenitu (Taliansko, Nemecko a i.). Po prvej svetovej vojne sa právo národov na sebaurčenie uplatnilo pri rozpade veľkých monarchií a vzniku nových štátov (Československo, Juhoslávia a i.). Rozpad mnohonárodných štátov pokračoval až do začiatku 21. storočia. V súčasnosti tvoria každý štát, okrem obyvateľov väčšinových národností, aj rôzne národnostné menšiny a etnické skupiny. Okrem národnosti a jazyka sa môžu líšiť aj náboženstvom, či tradíciami a zvykmi. Dostali pomenovanie multikultúrne spoločnosti.

Pojem multikulturalizmus sa prvýkrát objavil v angloamerickom priestore (USA, Kanada) na prelome 19. a 20. storočia v súvislosti s prisťahovalectvom. Vo všeobecnosti označuje demografickú a kultúrnu rozmanitosť v spoločnosti. Neskôr sa pojem začal používať najmä v politických súvislostiach. Multikultúrne spoločnosti charakterizuje mozaika ľudí rôznych rás, etník, národností a náboženstiev. V rámci nej zdieľajú, zachovávajú a odovzdávajú svoj jedinečný spôsob života, jazyk, hodnoty, umenie, zvyky a tradície.

V súčasnosti je multikulturalizmus diskutovaný najmä v krajinách s vysokou mierou prisťahovalectva z rozdielnych kultúrnych prostredí (napr. v Nemecku, Veľkej Británii, Francúzsku alebo v Holandsku). Cieľom politiky multikulturalizmu je politicky zjednotiť všetkých obyvateľov štátu bez ohľadu na ich pôvod, rasu alebo presvedčenie, súčasne so zachovaním ich kultúrnych odlišností. Výsledky sú v jednotlivých štátoch rôzne, z multikulturalizmu sa stala citlivá a diskutovaná politická otázka.

HOLANSKO A MULTIKULTURALIZMUS

K multikultúrnej politickej koncepcii sa koncom 70. rokov 20. storočia prihlásilo Holandsko. Stalo sa tak vzorom multikultúrnej krajiny v pozitívnom aj negatívnom slova zmysle. Malo to svoje historické príčiny. Historické Nizozemsko (súčasné Holandsko a Belgicko) sa v 17. storočí stalo ekonomicky najbohatším územím sveta. Veľké prístavy (napr. Amsterdam, Antverpy, Bruggy a i.) boli námornými linkami prepojené na všetky významné európske, neskôr svetové prístavy. Obchodné lode privážali tovar do skladov najmä v Amsterdame. Obchodníci z celej Európy mali veľký záujem podieľať sa na nizozemskom obchode. Prichádzali bankári napr. zo severného Talianska, bohaté židovské rodiny, ako aj vyslanci monarchov z celej Európy. Všetci mali jeden záujem – využívať stabilnú nizozemskú obchodnú sieť pre svoj hospodársky rozvoj a individuálne zbohatnutie. Ekonomický záujem zatlačil do úzadia všetky ostatné spory. Vedľa seba spolunažívali ľudia rôznych vierovyznaní, farby pleti alebo etník. S rozširovaním koloniálneho panstva expandoval aj obchod a výroba, vďaka čomu nastal aj prílev pracovných síl z celého sveta. Postupne sa stierali rozdiely medzi rôznymi komunitami a do popredia sa dostávala integrácia jednotlivcov a ich rodín do rodiacej sa multikultúrnej spoločnosti. Prestal sa klásť dôraz na kolektívnu autonómiu, preto nevznikali typické mestské štvrte prisťahovalcov ako napr. v USA. Vzrastala individuálna zodpovednosť a plnenie záväzkov, ktoré vyžadovala spoločnosť. V 19. storočí sa už holandská spoločnosť vyznačovala náboženskou, národnostnou a rasovou heterogenitou. Štátna menšinová politika, založená na jednotnej podpore integrácie menšín aj jednotlivcov, mala úspech.

Začiatkom 21. storočia sa v súvislosti s výrazným nárastom prisťahovalcov začala časť verejnosti odvracať od konceptu multikulturalizmu. Silnie presvedčenie, že podpora zachovávanía kolektívnej identity menšín je v rozpore so snahou postupného začleňovania jednotlivcov do holandskej spoločnosti. Menšiny si zachovávajú svoju špecifičnosť, napr. aj kvôli udržiavaniu a upevňovaniu vzájomných sociálnych vzťahov v rámci vlastných komunít. V tomto zmysle bol v sociálnom systéme termín „menšinová politika“ nahradený pomenovaním „integračná politika“. Naznačuje to snahu o čo najväčšiu integráciu jednotlivcov z odlišných kultúrnych prostredí do holandskej spoločnosti.

Zamyslite sa: Je rozmanitosť kultúr pre spoločnosť dôležitá?

Diskusia o multikulturalizme

V súčasnosti sa v Európe čoraz viac diskutuje o tom, či multikulturalizmus vhodným spôsobom rieši integráciu rôznych prisťahovalcov. Kritici spochybňujú myšlienku zachovania prvkov odlišných kultúr, zástancovia v tom naopak vidia prínos. Oponenti tvrdia, že multikulturalizmus ohrozuje spoločenský poriadok tým, že znižuje identitu a vplyv väčšinovej kultúry. Prejavuje sa to v náboženskej rovine, postojoch k rovnosti pohlaví alebo vzťahov v rodine. Ďalej argumentujú, že prisťahované obyvateľstvo sa nedokáže úplne včleniť do väčšinovej spoločnosti, odmieta „európanstvo“ a západné hodnoty, akými sú napr. demokracia, ľudské práva, rovnoprávnosť pohlaví, tolerancia a i. Časť generácie detí prisťahovalcov už narodených v Európe sa dokázala začleniť do väčšinovej spoločnosti, iná má s procesom začlenenia veľké problémy. Internet a sociálne siete umožňujú nekritickú výmenu negatívnych postojov k západnej spoločnosti. Kritici často poukazujú na neudržateľnosť súčasného multikulturalizmu na príklade nárastu islamizmu či rastúcej kriminality. Tvrdia, že národné štáty, ktoré boli synonymom vlastnej kultúrnej identity, vnucovaním novodobého multikulturalizmu strácajú časť svojej osobitosti. Posledné vlády niektorých európskych štátov (napr. Holandsko, Dánsko, Taliansko) sa čiastočne odkláňajú od politiky multikulturalizmu. Vzťah k nej silne ovplyvňujú aj vzrastajúce obavy z domáceho terorizmu. Niekoľko vedúcich predstaviteľov krajín EÚ vyjadrilo pochybnosti o úspechu multikultúrnej politiky (vrátane Francúzska alebo Nemecka). Súčasný európsky multikulturalizmus často v praxi znamená rozdelenie spoločnosti na oddelené komunity. Neprešli

„taviacim kotlom“ a nezmiešali sa v „šalátovej mise“, ktoré by im umožnili začleniť sa do väčšinovej spoločnosti.

TAVIACI KOTOL

Teória „taviaceho kotla“ multikulturalizmu predpokladá, že rôzne skupiny prisťahovalcov budú mať tendenciu „roztaviť sa“ (opustiť svoje individuálne kultúry, jazyky a pod.) a nakoniec sa úplne včleniť do väčšinovej spoločnosti. Typickým príkladom boli USA v 18. a 19. storočí, kedy sa najmä európski prisťahovalci postupne stávali Američanmi podľa anglosaského vzoru. Model taviaceho kotla mal však svoje trhliny (napr. ignorovali sa práva domorodých Indiánov alebo černoškého obyvateľstva).

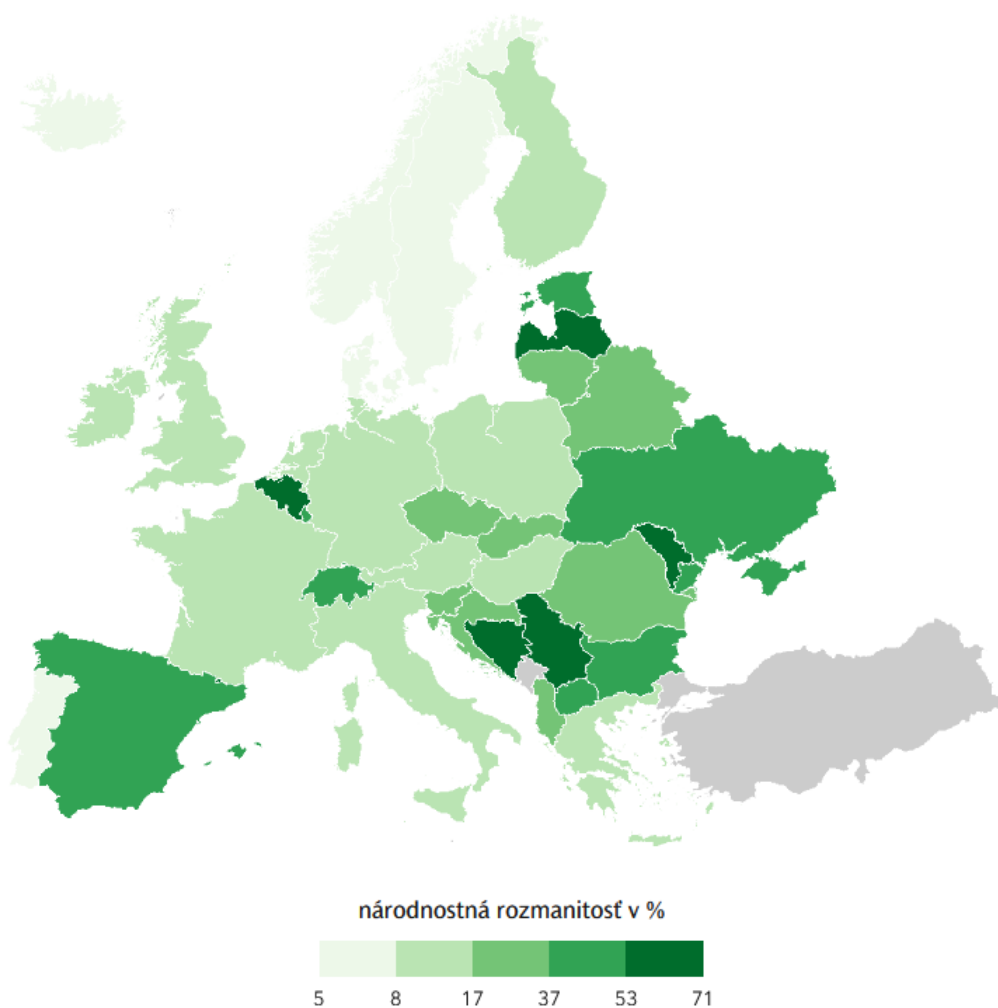
ŠALÁTOVÁ MISA

Teória „šalátovej misy“ multikulturalizmu charakterizuje spoločnosť, v ktorej rôzne kultúrne komunity spolunažívajú vedľa seba, ale menšiny si zachovávajú niektoré typické črty svojej tradičnej kultúry. Nespájajú sa do homogénnej kultúrnej jednoliatej masy, ale vo väčšinovej spoločnosti žijú podľa svojich predstáv. Podobne aj táto teória má svoje trhliny v podobe vzniku izolovaných štvrtí (napr. arabské štvrte v Marseille alebo štvrť Molenbeek v Bruseli) so svojím vnútorným poriadkom. Ich obyvatelia majú menšiu snahu prijať zmeny vo svojom životnom štýle, napr. zmeniť pohľad na postavenie žien v rodine a spoločnosti. Pretrvávanie výrazných kultúrnych rozdielov môže zvyšovať napätie v spoločnosti, čo vedie k vzájomným predsudkom a možnej diskriminácii zo strany väčšiny.

Zástancovia multikulturalizmu zdôrazňujú, že je prínosné, keď si prisťahovalci z odlišných kultúrnych prostredí zachovávajú aspoň niektoré prvky svojej tradičnej kultúry. Z komunikácie rôznych kultúr sa rodia nové nápady a inovácie, ktoré prispievajú k rozvoju spoločnosti. Bez kultúrnej výmeny informácií a ideí s inými kultúrami, daná spoločnosť stagnuje. V kultúrnej heterogénnej spoločnosti sa vymieňajú najlepšie prvky z každej kultúry, a tým dochádza ku kultúrnemu obohateniu. Nie vždy sa tento nekončiaci proces prejavuje v žiadanom pozitívnom význame.

Obyvatelia multikultúrnych spoločností sú k sebe väčšinou tolerantnejší a otvorenejší. Pre ľudské spoločenstvá je kultúrna rozmanitosť tak nevyhnutná ako biodiverzita v prírodnom prostredí. Krajiny radi vítajú talentovaných ľudí prinášajúcich pokrok a úspechy napr. v oblastiach vedy, kultúry alebo športu.

Ďalším argumentom je riešenie ekonomických problémov v súvislosti s demografickou krízou (viac v kap. *Starnúca Európa*). Prisťahovalci predstavujú potenciálnu pracovnú silu pre udržanie výkonnosti ekonomiky. Starnúce obyvateľstvo Európy bude čoraz viac závislé od sociálneho systému, ktorého výdavky sa budú zvyšovať. Pokles prirodzeného prírastku väčšinového obyvateľstva môže byť kompenzovaný prisťahovalectvom.

Mapa 21: Krajiny podľa národnostnej rozmanitosti podľa Görena (2013).

* rozmanitosť charakterizuje percentuálne číslo v intervale 100 až 1. Znamená to, že čím je číslo bližšie k 100, tým je väčšia národná rozmanitosť a čím je bližšie k 1, tým je rozmanitosť menšia.

PRÍKLADY MULTIKULTÚRNYCH SPOLOČNOSTÍ V EURÓPE

Vo Francúzsku sa po skončení druhej svetovej vojny prisťahovalectvo výrazne zvýšilo. Počas obdobia rekonštrukcie ekonomiky nemalo dostatok pracovnej sily, a preto vláda plánuje nábor prisťahovalcov z celej Európy, Ameriky, Afriky a Ázie. V prvej línii to boli migranti z vtedajších francúzskych kolónii lojálni k vláde v Paríži (napr. Alžírčania, Maročania, Vietnamci a i.). V ďalších vlnách to boli rôzni ekonomickí a politickí migranti z celého sveta. Vznikajúci multikulturalizmus začal čeliť tvrdému odporu hlavne vo vzdelávacom sektore. Najmä moslimskí obyvatelia požadovali zachovať si svoje náboženské a etnické tradície aj v priestoroch štátneho školstva. Problematika zosúladenia tradičných francúzskych republikánskych sekulárnych princípov s multikulturalizmom v školstve pokračuje aj do súčasnosti. Prejavuje sa to napr. diskusiou o nosení náboženských symbolov v triedach.

Iný príklad nájdeme v Bulharsku. Od svojho založenia v 7. storočí sa na území historického Bulharska vystriedalo mnoho náboženstiev a národov. Počas druhej svetovej vojny sa štátu podarilo zachrániť celú svoju židovskú populáciu pred deportáciami do nacistických koncentračných táborov. Naopak, počas komunistického režimu trpelo moslimské obyvateľstvo, ktoré bolo nútené vysťahovať sa do Turecka. V súčasnosti sa Bulharsko v rámci balkánskeho regiónu stalo príkladom multikulturalizmu bez prisťahovalcov. Jeho najväčšie národnostné menšiny, Turci a Rómovia, majú aj široké politické zastúpenie. Hlavné mesto Sofia je doteraz jediné európske mesto, ktoré má v pešej vzdialenosti 300 m od seba miesta bohoslužieb štyroch hlavných náboženstiev: chrám sv. Nedelya (pravoslávna cirkev), mešita Banya Bashi (islam), katolícka katedrála sv. Jozefa a židovská synagóga (tretia najväčšia v Európe).

Slovensko a multikulturalizmus

Multikulturalizmus sa týka aj Slovenska. S výnimkou územia pozdĺž južných hraníc, u nás prevláda obyvateľstvo slovenskej národnosti. Medzi najpočetnejšie národnostné menšiny patria maďarská, rómska, česká, rusínska, ukrajinská, nemecká, poľská, moravská, chorvátska, ruská a bulharská. Z týchto menšín je najviac obyvateľov maďarskej národnosti, čo vyplýva zo spolužitia Maďarov a Slovákov v Uhorsku. V niektorých obciach na južnom Slovensku je viac ako 80 % maďarských obyvateľov.

Národnostná a náboženská rozmanitosť je výsledok vývoja v minulosti. Obyvatelia iných kultúr osídľovali územie Slovenska v kolonizačných vlnách. Do 12. storočia prichádzali najmä Maďari, v 13. až 14. storočí na obyvateľia z nemecky hovoriacich krajín, v 14. až 18. storočí pastierske obyvateľstvo rumunskej a rusínskej národnosti z východných Karpát (v rámci tzv. valaskej kolonizácie) a napokon v 16. až 19. storočí sa sťahovali aj domáci obyvatelia do iných regiónov (kopaničiarska kolonizácia). Nositeľmi kolonizácie bolo etnicky cudzie (Chorváti, Srbi, Poliaci a i.) alebo nábožensky prenasledované obyvateľstvo (napr. novokrstenci), ktoré doplnilo pestrú náboženskú štruktúru. Do procesu osídľovania a tvorenia multietnickej spoločnosti prispievali aj Česi, Židia, Rómovia a i. Multietnické obyvateľstvo žilo väčšinou v mestách.

V 18. a 19. storočí začalo masívne vysťahovalectvo obyvateľov z územia Slovenska. Vystaňovanie zapríčinila najmä ekonomická chudoba. Trend odlivu mladých pracovných síl (vrátane tzv. „odlivu mozgov“) bol jednou z príčin prehlbenia hospodárskeho zaostávania Slovenska voči okolitým štátom. Odchod obyvateľov do zahraničia za prácou a lepšími životnými podmienkami začal opäť silnieť po roku 1990 a pokračuje naďalej (viac v kap. *Vyludňovanie periférnych regiónov*).

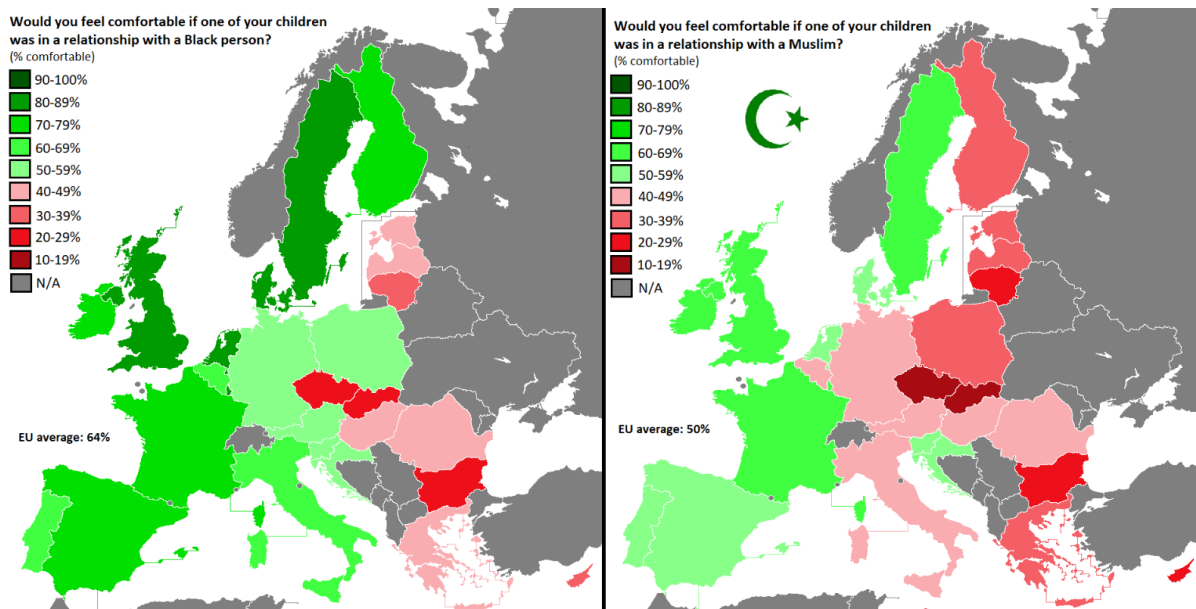
KOŠICE AKO PRÍKLAD MULTIKULTÚRNEHO MESTA

Košice, podobne ako iné stredoeurópske mestá, boli v minulosti centrom kultúrnej výmeny. Mesto koncentrovalo rôzne kultúry, ktoré sa dokázali spájať a vytvárať špecifický kultúrny priestor. Kozmopolitnú atmosféru tvorilo slovenské, maďarské, židovské, nemecké, rusínske, české a rómske obyvateľstvo. V multietnickom meste bola väčšinou vzájomná tolerancia, bez ohľadu na rôznorodosť jazykov, zvykov a náboženstiev. Napriek multikulturalizmu si jednotlivé komunity zachovávali svoje kultúrne špecifiká. Rešpektovali oficiálny štátny jazyk a vzájomne udržiavali fungujúce ekonomické vzťahy. Prelínanie a niekoľko storočné spolunažívanie troch dominantných národnostných skupín (Maďari, Nemci, Slováci), doplnených o Židov, Rusínov a Rómov, vytvorili špecifickú „košickú“ mestskú kultúru. Jazyková zdatnosť umožňovala obyvateľom ľahšie sa vyrovnáť so zásadnými politickými a štátoprávnymi zmenami. V druhej polovici 20. storočia začali Košice strácať svoju viacjazyčnosť a kultúrnu rôznorodosť. Hoci bol multikultúrny charakter do značnej miery oslabený, v porovnaní s inými slovenskými mestami sú naďalej považované za mesto s kozmopolitnou atmosférou a pretrvávajúcou kultúrnou diverzitou. V súčasnosti politické, intelektuálne a kultúrne elity mesta reflektujú na svoju multikultúrnu minulosť. Košice sa v roku 2013 stali Európskym hlavným mestom kultúry. Od roku 2016 nesú titul Európske mesto športu. Od toho istého roku sa tu koná prestížny medzinárodný filmový festival MFF Art Film. Prostredníctvom podpory rozvoja kreatívneho priemyslu a informačných technológií sa v roku 2017 zaradili do Siete kreatívnych miest UNESCO, keď im bol priznaný štatút UNESCO Creative City of Media Arts. V roku 2019 získali aj titul Európske hlavné mesto dobrovoľníctva. Ocenenie udeľuje Európske dobrovoľnícke centrum so sídlom v Bruseli. Košice sa tak stali historicky prvým mestom z krajín strednej a východnej Európy, a po Barcelone, Lisabone, Londýne, Sligu a Árhuse šiestym európskym mestom, ktoré získalo toto prestížne ocenenie.

VZŤAH EURÓPANOV K MENŠINÁM

Prieskum Eurobarometer v roku 2015 skúmal postoje Európanov k menšinám (Mapa 22). Zber dát bol realizovaný prostredníctvom osobných rozhovorov na vzorke 27.718 respondentov starších ako 15 rokov v 28

členských štátoch EÚ, z toho bolo 1016 obyvateľov Slovenska. Mapky predstavujú odpovede na otázku, ako by ste tolerovali, keby sa vaše dieťa zalúbilo do černochoha a moslima? Podľa štúdie by vzťah s černochohom tolerovali takmer dve tretiny Európanov, vzťah s moslimom len polovica. Menej ako polovica respondentov by schvaľovala vzťah s Rómom alebo transrodovou osobou. Hoci diskriminácia je v niektorých regiónoch stále rozšírená, väčšina respondentov súhlasila aj s tým, že by sa mali zaviesť nové opatrenia na ochranu menšín. Väčšina obyvateľov Slovenska by tolerovala, ak by sa ich dieťa zalúbilo do belocha (80 %) a kresťana (77 %). Pri ostatných vierovyznaniach či etnikách už Slováci takí tolerantní nie sú.

Mapa 22: Výsledky prieskumu Eurobarometra v roku 2015, ktorý skúmal postoje Európanov k menšinám (čiernej rase a moslimom). V mapách sú vyjadrené odpovede na otázku: "Cítili by ste sa dobre, keby jedno z vašich detí malo vzťah s černochohom (na mape vľavo) alebo moslimom (na mape vpravo)?"

Zdroj: Upravené podľa Reddit user bezzleford.

Multikulturalizmus je dlhodobo súčasťou európskej spoločnosti. S rastom prisťahovalcov bude miera kultúrnej diverzity Európy narastať, kvôli čomu budú diskusie o pozitívach a negatívach politiky multikulturalizmu naberať na intenzite. Európa stále hľadá optimálne prístupy k nastaveniu fungovania multikultúrnej spoločnosti. Z politickej a spoločenskej roviny sa téma postupne dostáva aj do vyučovacieho procesu, keďže súčasní mladí Európania sú z hľadiska multikulturalizmu najrozmanitejšia generácia. Nové učebné osnovy v mnohých európskych štátoch predstavujú mladým ľuďom možnosť zachovávať vlastnú kultúrnu identitu v kultúrne čoraz pestrejšej spoločnosti.

Úlohy

1. Uvedte príklady, kedy prisťahovalci z odlišných kultúrnych prostredí priniesli športové úspechy domácej krajine.
2. Pomocou Mapy 21 zistite, ktorých päť krajín Európy má najnižšiu mieru národnostnej rozmanitosti (čím nižšie číslo, tým nižšia rozmanitosť). V ktorej časti Európy sa väčšina z nich nachádza a prečo? Na strane druhej si vyberte krajinu, ktorej hodnota miery národnostnej rozmanitosti je vyššia ako 50.
3. Z vlastných životných skúseností uvedte príklady multikulturalizmu vo vašom okolí (rodina, priatelia, školské a športové prostredie, hudba, móda, stravovanie a i.).

A

AirBnB – webová služba sprostredkujúca prenájom ubytovania.

Adaptácia – prispôsobenie sa a nové alebo meniace sa prostredie. Jej cieľom je znižovať možné negatívne dôsledky či naopak využívať pozitívne dôsledky. Zvyšujúcim sa teplotám sa na zastavanom prostredí môžeme prispôbiť napríklad zvyšovaním podielu zelene, budovaním zelených striech či výsadbou alejových stromov. Môžeme tiež využívať rôzne prvky na zadržiavanie vody, ktoré zabraňujú vysušovaniu mestskej krajiny. Dôležitým opatrením je tiež minimalizácia nepriepustných povrchov.

Anexia – násilné pripojenie územia cudzieho štátu alebo jeho časti k teritóriu iného štátu. Realizuje sa na základe obsadenia počas ozbrojeného konfliktu alebo pod hrozbou ozbrojeného násillia.

Automatizácia – je stupeň vývoja techniky, ktorý charakterizuje uskutočňovanie výrobných a riadiacich procesov bez priameho zásahu človeka (výrobné linky a prevádzky, výpočtová a riadiaca technika, umelá inteligencia).

B

Banderovci – ukrajinská povstalecká armáda (UPA) známa tiež pod zaužívaným názvom banderovci podľa vodcu Stepana Andrijovyča Banderu bola ultranacionalistická a antisemitská ozbrojená zložka Organizácie ukrajinských nacionalistov (OUN) bojujúca proti sovietskym a nacistickým okupačným silám aj Poľskom v období 1942 - 1949, hlavne na západnej Ukrajine. Počas svojej existencie sa do histórie zapísala aj vojnovými zločinmi ako napr. Volynský masaker, pri ktorom bolo na severozápade Ukrajiny zavraždených približne 100-tisíc Poľakov.

Behaviorálne vedy – sa zaoberajú autentickým správaním sa človeka prichádzajúceho do kontaktu s novým pracovným a kultúrnym prostredím a súvisiacich príležitostí.

Biodiverzita – rozmanitosť všetkých foriem života a ich vzájomného spolupôsobenia na Zemi. Ovplyvňuje ju nadmorská výška, klíma, reliéf, dostupnosť vody, horninové podložie ale aj zásahy človeka. Biologická diverzita je výsledkom miliónov rokov evolúcie. Rozlišujeme druhovú genetickú a ekosystémovú diverzitu.

Biomasa – je biologický materiál pochádzajúci zo živých alebo nedávno žijúcich organizmov (drevo, kornope, kukurica, cukrová trstina, repka olejná, bambus, obilné zrná, slama, hnojivo odpadky, rastlinné oleje a pod.).

Biotop – súbor všetkých činiteľov (živých aj neživých), ktoré vzájomným spolupôsobením vytvárajú životné prostredie daného jedinca, druhu, populácie alebo spoločenstva.

Bonitovaná pôdno-ekologická jednotka (BPEJ) – vyjadruje pôdno – ekologické vlastnosti (stupeň kvality) určitej parcely poľnohospodárskej pôdy. BPEJ boli vytvorené na základe kategorizácie klímy, pôdných typov, expozície voči svetovým stranám, svahovitosti, skeletovosti, zrnitosti a hĺbky pôdy, podľa pôdotvorných substrátov a ich vplyvu na úrodnosť pôdy a ekonomických nákladov poľnohospodárskej výroby na danej parcele. Podľa zákona č. 220/2004 Z. z. sú všetky poľnohospodárske pôdy podľa BPEJ zaradené do 9 skupín kvality pôdy. Najkvalitnejšie patria do 1. skupiny a najmenej kvalitné do 9. skupiny. Prvé 4 skupiny sú chránené podľa §12 zákona o ochrane poľnohospodárskej pôdy a možno ich dočasne alebo trvale použiť na nepoľnohospodárske účely iba v nevyhnutných prípadoch, ak nie je možné alternatívne riešenie.

Brakická voda – zmes sladkej a morskej vody v oblasti prímorského ústia rieky. Ústia veľkých riek znižujú slanosť okolitých morských vôd na plochách stoviek km².

C

Centrum excelentnosti – predstavuje pracovnú skupinu odborníkov so špičkovým prístrojovým vybavením, ktorá pre záujemcov poskytuje nové moderné postupy výskumu, riadenia, podpory alebo školenia pre určitú výrobnú alebo nevýrobnú oblasť.

Cestovný ruch (turizmus) – všetky formy cestovania doma aj v zahraničí za účelom oddychu, rekreácie, poznávania nového, za zábavou, kultúrou a športom, pričom pobyt návštevníka sa odráža na hospodárskom živote navštíveného miesta. Pojmy cestovný ruch a turizmus sa považujú za synonymá.

D

Degradácia pôdy – znamená nežiadúcu zmenu v kvalite pôdy, ktorá nepriaznivo ovplyvňuje jej schopnosť vyživovať alebo podporovať ekosystém.

Demografia – rozpráva príbehy našich predchádzajúcich, súčasných aj budúcich generácií. Porovnáva ich priemerné dĺžky života, počty starých aj mladých ľudí, počty narodených aj zomrelých. Dokáže predpovedať našu budúcnosť. Demografické zmeny majú silný vplyv najmä na ekonomiku, sociálny systém a zdravotníctvo.

Demogeografia – dokáže názorne upozorniť na regionálne rozdiely v počte obyvateľov, ich štruktúru (vek, pohlavie, zamestnanosť, vzdelanie a i.) alebo mechanický a prirodzený pohyb obyvateľov. Pochopenie príčin zmien v správaní sa obyvateľstva nám umožňuje lepšie zvládnuť ich dôsledky a pripraviť sa na budúcnosť.

Demografická situácia – situácia spojená s procesmi v ľudskej populácii

Demografické procesy – veľkosť, zloženie a rozloženie ľudskej populácie, ako aj faktory, ktoré tieto vzorce ovplyvňujú skúma vedný odbor demografia. Sleduje, ako populácia rastie, starne, migruje a mení sa v reakcii na sociálne, ekonomické, environmentálne a politické faktory. Geografia obyvateľstva sa zameriava na priestorové aspekty demografických procesov.

Demografický prechod – historický proces prevratnej zmeny demografických vlastností spoločnosti. Charakteristický je predovšetkým poklesom hrubej miery pôrodnosti a hrubej miery úmrtnosti. Klesá aj dočasná úmrtnosť a zvyšuje sa nádej dožitia.

Dezinformácie – označuje nepravdivú alebo zmanipulovanú informáciu, ktorá je šírená zámerne s cieľom zavádzať a uškodiť. Dezinformácie môžu mať podobu nepravdivého alebo zmanipulovaného textu, obrázku, videa alebo zvuku, pričom môžu byť použité na podporu konšpirácií, šírenie pochybností a diskreditáciu pravdivých informácií či jednotlivcov a organizácií. Aj pravdivú informáciu môžeme považovať za dezinformáciu, ak je podaná manipulatívnym spôsobom. Medzi dezinformácie nepatria neúmyselné chyby v spravodajstve, satira, paródia ani správy a komentáre naklonené jednej strane, ktoré sú takto zreteľne označené.

Digitálni nomádi – človek, ktorý je pracovne nezávislý na lokalite a na živobytie si zarába vďaka využívaniu telekomunikačných technológií. Zjednodušene možno povedať, že na prácu potrebuje len počítač a pripojenie na internet. Môže pracovať z akéhokoľvek kúta sveta a často pracuje práve zo zahraničia a prácu tak spája s cestovaním a spoznávaním nových krajín a kultúr.

Diktatúra – forma politického usporiadania spoločnosti, ktorá je v protiklade s demokraciou. Podstata diktatúry spočíva v uplatňovaní neobmedzenej politickej moci určitou skupinou osôb alebo priamo nejakou osobou (diktátorom).

Disparita – nerovnosť, rozdielnosť, rôznorodosť

Diverzifikácia energetických zdrojov – znamená znižovať dovoz od jedného dominantného dodávateľa a nahradenie inými, ďalej budovať modernú technologickú infraštruktúru na uskladňovanie energetických zdrojov, prechod na zdroje energie nezaťažujúce životné prostredie („zelená energetika“), dôraz na energetickú bezpečnosť (stabilné dodávateľské a odberateľské prostredie) a i.

Destinácia – miesto dovolenky, cieľ cesty.

Gentrifikácia – súbor lokálnych sociálno-kultúrnych zmien spojený s výmenou obyvateľstva v mestských oblastiach, ktorých hodnota sa zvýšila. Proces sa začína najprv poklesom hodnoty nehnuteľností. Developeri ich potom lacno odkúpia, neskôr zrekonštruujú a predajú za vysokú cenu alebo na ich mieste postavajú úplne nové byty, ktoré sa stávajú cenovo nedostupné pre miestnych obyvateľov.

E

Ekosystém – je funkčná sústava živých a neživých zložiek životného prostredia (napr. vzduch, voda a pôda), ktoré sú navzájom spojené výmenou látok, tokom energie a odovzdávaním informácií a ktoré sa vzájomne ovplyvňujú a vyvíjajú v určitom priestore a čase. Je základná jednotka funkčného celku živej prírody (napr. zmiešaný les, brehový porast a i.).

Ekosystémové služby – predstavujú prínosy a úžitky, ktoré poskytujú ekosystémy, napr. voda, potraviny, drevo, tvorba pôdy, čistenie ovzdušia a vody, ochrana pred povodňami a suchom, opeľovanie plodín a ďalšie. Ľudská činnosť však ničí biodiverzitu a znižuje odolnosť a schopnosť zdravých ekosystémov poskytnúť túto širokú škálu tovarov a služieb.

Emigrant – je vysťahovalec, teda človek migrujúci z územia určitého štátu s úmyslom usadiť sa v inom štáte na dobu dlhšiu ako jeden rok.

Energetická únia – (vznikla v roku 2015) je v rámci EÚ založená na troch overených cieľoch svojej energetickej politiky: bezpečnosť dodávok, udržateľnosť a konkurencieschopnosť. V záujme ich dosiahnutia sa energetická únia sústreďuje na päť rozmerov, ktoré sa vzájomne dopĺňajú: energetická bezpečnosť, solidarita a dôvera, vnútorný trh s energiou, energetická efektívnosť ako príspevok k zmierneniu dopytu po energii, dekarbonizácia hospodárstva a výskum, inovácia a konkurencieschopnosť.

Erózia pôdy – spôsobená vodou je jednou z najrozšírenejších foriem degradácie pôdy v Európe. Poľnohospodárstvo je ňou negatívne ovplyvnené, ale k nej aj prispieva. Veľkoplošné využívanie pôdy a obhospodarovanie pôdy patria medzi hlavné hnacie sily vodnej erózie. Dôležité je zlepšiť postupy riadenia v poľnohospodárstve (napr. obrábanie pôdy na menších plochách, hospodárenie s rastlinnými zvyškami a zimnými plodinami, vetrolamy, kamenné múriky, trávnaté okraje polí a mozaikové poľnohospodárske plochy).

Eurázijská únia – medzinárodná organizácia pre hospodársku spoluprácu, ktorú založilo Rusko ako alternatívu voči Európskej únii. Jej členmi sú Rusko, Bielorusko, Arménsko, Kazachstan a Kirgizsko.

Európska zelená dohoda (European Green Deal) – krajiny EÚ sa zaviazali dosiahnuť klimatickú neutralitu do roku 2050, a splniť tak svoje záväzky vyplývajúce z Parížskej dohody. Európska zelená dohoda je stratégia EÚ na dosiahnutie tohto cieľa do roku 2050. Transformácia na klimatickú neutralitu so sebou priniesie značné príležitosti, ako napríklad priestor pre hospodársky rast, nové obchodné modely a trhy, nové pracovné miesta a technický rozvoj.

Európsky program pre cestovný ruch 2030 – zahŕňa viacročný pracovný plán EÚ, ktorým sa má členskými štátmi, verejným orgánom, Komisii a zainteresovaným stranám pomôcť dosiahnuť, aby sa odvetvie cestovného ruchu stalo ekologickejšim a udržateľnejším, odolnejším a vo väčšej miere digitalizovaným.

Eutrofizácia vody – obohacovanie vody živinami, najmä zlúčeninami dusíka a fosforu, ktoré má za následok zvýšený rast baktérií, rias a vyšších vodných rastlín, čím môže dôjsť k nežiaducemu zhoršovaniu ekologickej stability (napr. zníženiu koncentrácie kyslíka) a k zníženiu biodiverzity.

Expatriat – pojem vznikol skrátením slova "expatriate" označujúceho človeka žijúceho v inej krajine, ako sa narodil. Výraz sa najčastejšie používa, keď hovoríme o kvalifikovaných pracovníkoch, pri ktorých je dôvodom pobytu v zahraničí výkon ich profesie. Expatriati sa často stretávajú v rámci komunit svojich krajanov. Ak žijú v zahraničí i so svojimi rodinami, ich deti často navštevujú medzinárodné školy.

Intenzívne poľnohospodárstvo – tradičné hospodárenie na poliach, lúkach a pasienkoch bez vysokého stupňa mechanizácie a chemizácie výroby. Predstavuje historicky podmienenú formu využívania podhorských krajín.

F

Fortune Global 500 (známy aj ako Global 500) – je každoročný rebríček 500 najlepších korporácií (združenie osôb a podnikov spojených spoločnými záujmami) na celom svete meraný príjmami. Zoznam zostavuje a každoročne publikuje časopis Fortune.

Fragmentácia (rozdrobovanie) krajiny a biotopov – proces (alebo stav), pri ktorom je pôvodný biotop delený na viacero menších častí za súčasného zníženia ich celkovej rozlohy.

G

Geografický potenciál – schopnosť krajiny uspokojovať komplex ľudských potrieb a predstavuje syntézu odvetvových geografických potenciálov. Tie sa hodnotia vo vzťahu k istej ľudskej aktivite (poľnohospodársky, lesohospodársky, vodohospodársky, rekreačný, dopravný alebo stavebný potenciál) na základe toho, ako charakteristiky krajiny podporujú, resp. ako limitujú hodnotenú ľudskú činnosť.

Globalizácia – je proces rastu medzinárodného prepojenia ekonomického správania sa výrobných aj nevýrobných podnikov a procesov, kultúry, komunikácie, životného prostredia alebo politického rozhodovania.

Globálne otepľovanie – je súčasťou zmeny klímy, teda zmien v klimatických pomeroch vrátane teploty, vlhkosti zrážok, vetra a extrémnych výkyvov počasia v dlhodobom časovom horizonte.

H

Hektár – je plošná metrická jednotka, ktorá nie je súčasťou sústavy SI, ale je všeobecne uznávaná v poľnohospodárskej a lesníckej problematike v krajinách s metrickým systémom. Jeden ha je plocha 10 000 m², čo môže byť plocha štvorca so stranou 100 m.

Heterogenita – vlastností pôd znamená rôznorodosť (pestrosť) nielen pôdnych druhov aj pôdnych typov, ale aj ich geografické rozmiestnenie. Na malom území sa môžu nachádzať rôznorodé pôdy so svojimi špecifickými znakmi. Na strane druhej, dôležitý znak je obsah živín v pôde, ďalej solí, chemikálií, vody alebo mikrobioty.

Historická krajinná štruktúra – predstavuje súčasný vzhľad povrchu vybraného regiónu so všetkými zachovanými prvkami, ktoré vznikli poľnohospodárskou a priemyselnou činnosťou.

Hoax – poplašná a nepravdivá správa hromadne šírená napr. emailom alebo cez sociálne siete. Jej cieľom je oklamať alebo vystrašiť adresátov. Môže mať aj rôzne politické ciele.

Hladomor na Ukrajine (holodomor) – cielene vyvolaný hladomor v rokoch 1932 a 1933, ktorý je považovaný za jednu z najväčších tragédií v moderných dejinách ľudstva. Mnohé štáty (vrátane Slovenska) ho uznávajú ako genocídu spôsobenú politikou Sovietskeho zväzu pod vedením J. Stalina. V súvislosti so snahou zlomiť odpor ukrajinských roľníkov voči kolektivizácii poľnohospodárstva im bola zabavená väčšina úrody a zásob potravín, ktoré následne Sovietsky zväz exportoval. Pokus o ukrytie potravín bol prísne trestaný, často popravou alebo deportáciou. Genocída zasiahla oblasti strednej a východnej Ukrajiny, keďže západná Ukrajina bola v medzivojnovom období súčasťou Poľska a Československa. Dnes nie je známy presný počet obetí, odhady hovoria o troch až siedmich miliónoch. Hladomor hlboko zasiahol do historickej pamäti Ukrajincov a stal sa súčasťou národnej identity.

Hrubý domáci produkt – indikátor, ktorý vypovedá o tom, ako sa darí ekonomike určitého územia. Znamená, koľko tovarov a služieb sa v krajine vyprodukuje za určité obdobie (spravidla rok).

I

Imigrant – je prisťahovalec, teda človek migrujúci na územie určitého štátu s úmyslom usadiť sa v ňom na dobu dlhšiu ako jeden rok.

Index ekonomickej závislosti starých ľudí – podiel osôb v poproduktívnom veku k osobám v produktívnom veku.

Index globálnej konkurencieschopnosti – hodnotí schopnosť krajín dosahovať udržateľný hospodársky rast v strednodobom horizonte a tým zabezpečiť vysokú úroveň prosperity pre svojich občanov. Index analyzuje úroveň verejných inštitúcií, infraštruktúry, makroekonomickú stabilitu, zdravie obyvateľstva a základné vzdelanie, vyššie vzdelávanie a tréning, efektívnosť trhu tovarov, efektívnosť pracovného trhu, vyspelosť finančného trhu, technologickú pripravenosť, veľkosť trhu, vyspelosť podnikových procesov a úroveň inovácií.

Index ľudského rozvoja (Human Development Index - HDI) – je porovnávací údaj chudoby, gramotnosti, vzdelania, priemernej dĺžky života, pôrodnosti a ďalších faktorov štátov sveta vypracovaný Organizáciou Spojených národov (OSN). Štandardne sa používa na meranie potenciálnej sociálnej prosperity.

Infraštruktúra – materiálno-technické zázemie štátu, odvetvie zabezpečujúce ekonomické a sociálne systémové funkcie a služby, napríklad energetika, doprava, stavby škôl a pod.

Inovácie – sú nové myšlienky, patenty alebo postupy vylepšujúce výrobnú a nevýrobnú činnosť.

Islam – monoteistické náboženstvo uznávajúce boha Alaha, založené v 7. stor. n. l. prorokom Mohamedom. Vyznávači jeho učenia sa nazývajú moslimovia.

Islamizmus – vyjadruje politické ideológie, ktoré sa odvolávajú na islam a požadujú návrat moslimov k tradičným islamským hodnotám, očistených napr. od západných kultúrnych vplyvov.

J

Jadrová syntéza – alebo jadrová fúzia je reakcia, v ktorej sú dve alebo viac atómových jadier zlúčené za vzniku jedného alebo viacerých rôznych atómových jadier a neutrónov alebo protónov. Dve kladne nabité jadrá sa musia zlúčiť. Podmienka je, že im udelíme vysokú rýchlosť, napr. silným zahriatím. Aby sa

reakcia udržala, musí byť hustota atómov v reaktore pomerne veľká, čo sa dosahuje pomocou silného magnetického poľa.

K

Klaster – je skupina vzájomne prepojených firiem, výskumných inštitúcií a ďalších pridružených subjektov (napr. univerzity), ktorá na základe spoločného ekonomického alebo výskumného záujmu umožňuje zaviesť svoje výsledky do praxe. Oproti centrálnym excelentnostiam má nadnárodný charakter, je súčasťou globalizácie.

Klíma – dlhodobý režim počasia podmienený energetickou bilanciou Zeme, atmosférickou cirkuláciou, charakterom povrchu zeme a ľudskými zásahmi. Počasie je krátkodobý stav atmosféry.

Kolchoz – bola v bývalom Sovietskom zväze forma kolektívneho poľnohospodárstva zavedená na vidieku počas tzv. kolektivizácie. Na rozdiel od sovchozov, ktoré často vznikli konfiškáciou pôdy väčších statkárov, vznikali kolchozy spojením menších pozemkov drobných roľníkov. Ekvivalentom v Česko-Slovensku bolo Jednotné roľnícke družstvo (JRD) na Slovensku.

Kozmopolitná atmosféra – pojem vyjadrujúci spoločenské prostredie, v ktorom ľudia rozličných národností, náboženstiev a jazykov zdieľajú spoločné kultúrne hodnoty.

Krajinný obraz (krajinný vzhľad, krajinná scenéria) – je súhrn typických znakov, vlastností, javov a hodnôt určitej krajiny, ktoré vytvárajú jej celkový charakter (krajina nížinná, horská alebo kotlinová, vidiecka alebo mestská a pod.).

Kultúra – vyjadruje špecifické duchovné, materiálne, intelektuálne a emocionálne črty spoločnosti alebo sociálnej skupiny prejavujúce sa spôsobom života, životným štýlom, hodnotovým systémom, tradíciami a náboženstvom. Kultúra je časť sociálnych vzťahov spoločnosti a stojí na rovnakej úrovni ako právny, politický a ekonomický systém.

Kultúrna krajina – je človekom a jeho aktivitami pretvorená krajina (napr. krajina sídelná, poľnohospodárska, lesohospodárska, priemyselná, ťažobná a pod.).

Kvalitná pôda – je schopná zmiernovať následky počiatočnej kontaminácie zložiek životného prostredia, má optimálne vodné aj tepelné prostredie (napr. nachádza sa v miernom podnebnom pásme), je dostatočne zásobovaná živinami, má optimálne množstvo kvalitného humusu ako aj neutrálne pH prostredie, vykazuje dostatočnú mikrobiálnu rôznorodosť s miernou prevahou baktérií nad mikroskopickými hubami.

M

Meander (riečny) – odchýlenie vodného toku od priameho smeru vo forme oblúka. Názov je odvodený z pomenovania rieky Maiandros (dnes Menderes) v Turecku (Malá Ázia).

Migrácia – pohyb osôb alebo skupín osôb v geografickom a sociálnom priestore spojený s prechodnou alebo trvalou zmenou miesta pobytu. Migrácia sa delí na vnútornú (v rámci domovského štátu) a vonkajšiu (emigrant opustí hranice domovského štátu, imigrant sa prisťahuje).

Mikroplasty – vznikajú rozpadom väčších kusov, akými sú napr. pneumatiky, plastové tašky, fľaše alebo rybárske siete, ale aj zo zle vyčistených odpadových vôd (napr. pranie syntetického oblečenia alebo používanie kozmetiky).

Minerálne zdroje – sa vytvárali počas dlhého geologického obdobia v životnom prostredí. Dobrý príklad sú fosílna palivá, ktoré vznikali niekoľko miliónov rokov. Niektoré zdroje sa vyčerpávajú bez ľudského zásahu (napr. rádioaktívne prvky), ale väčšinu z nich tvoria farebné, železné a vzácne kovy), nekovové (ropa, zemný plyn, uhlie, soli a i.) a iné (drahé kamene) minerály.

Minorita – menšia časť spoločnosti, ktorá sa líši zvyčajne od majority (väčšiny) odlišným pôvodom, rasou, národnosťou, náboženstvom alebo jazykom. Minorita je pre svoje fyzické alebo kultúrne charakteristiky často odlúčená od zvyšku spoločnosti a znevýhodňovaná.

Mitigácia – zmiernenie dôsledkov zmeny klímy prostredníctvom zníženia emisií alebo záchytným skleníkových plynov. Jedno z najvýznamnejších mitigačných opatrení je obmedzenie spaľovania fosílnych palív a využívanie obnoviteľných nízkouhlíkových zdrojov energie.

Modrý banán – nesúvislý koridor urbanizácie od severozápadného Anglicka, cez priemyselný uzol Benelux – sever Francúzska, západné Nemecko (Porúrie, Porýnie), zasahuje aj do Bavorska, potom prechádza cez Švajčiarsko a západné Rakúsko (Tirolsko) a končí v priemyselnej aglomerácii severného Talianska).

Mŕtve rameno (staré rameno) – bývalá časť rieky, ktorá bola predtým riečnym korytom s tečúcou vodou. Mŕtve rameno je uzavreté zo všetkých strán a voda v ňom stojí (stagnuje).

N

Nacionalizmus – ideológia (aj politika), ktorá kladie dôraz na všetko národné. Podľa nej má byť národ základom spoločenskej organizácie (najmä štátu). Podporuje presvedčenie o výnimočnosti vlastného národa a pocit o svojej národnej nadradenosti.

Národ – historicky vzniknuté spoločenstvo ľudí hovoriacich spoločným jazykom, obývajúcich spoločné územie a zdieľajúcich spoločnú kultúru.

Natura 2000 – sústava chránených území členských krajín EÚ. Hlavným cieľom jej vytvorenia je zachovanie prírodného dedičstva, ktoré je významné nielen pre príslušný členský štát, ale najmä pre EÚ ako celok. Sústavu Natura 2000 tvoria teda dva typy území – chránené vtáčie územia a územia európskeho významu.

Norná stena – nepotopiteľná bariéra na vodnej hladine zachytávajúca nerozpustné (aj ropné) znečisťujúce látky.

O

Obchodný park (nákupný, retailový park) – je druh obchodnej zóny, ktorý návštevníkom ponúka okrem predaja tovarov aj využívanie iných služieb pre trávenie voľného času.

Odliv pracovných síl – („odliv mozgov“) znamená, že z regionálneho trhu práce odchádzajú mladí a vzdelaní ľudia. Údaje zo sčítania obyvateľov, domov a bytov (2021) potvrdzujú, že v zahraničí pracuje skoro 412 200 osôb, ktoré majú trvalý pobyt na Slovensku. Znamená to, že naša krajina nie je atraktívny pracovný priestor pre mladých ľudí. Neposkytuje adekvátne podmienky na ich uplatnenie a rozvoj. Nevytvára prostredie, ktoré by ich mohlo motivovať zostať vo svojom regióne.

Odpadové hospodárstvo – predstavuje činnosť zameranú na predchádzanie a obmedzovanie vzniku odpadov a znižovanie ich nebezpečnosti pre životné prostredie.

Organické znečistenie – znečisťovanie netoxickými organickými látkami, ktoré baktérie biologicky rozkladajú.

Organizácia pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe (OBSE) – medzinárodná organizácia, ktorá sa zameriava na zabezpečenie mieru a bezpečnosti v Európe a jej blízkom okolí. Bola založená v roku 1975, jej sídlom je Viedeň. Má 57 členov z Európy, Severnej Ameriky a Strednej Ázie. Do oblastí prebiehajúcich konfliktov vyslať pozorovacie misie, ktoré monitorujú napr. dodržiavanie prímeria. Od roku 2014 pôsobila takáto pozorovacia misia v regióne Donbasu.

Organizácia spojených národov (OSN) – medzinárodná organizácia, ktorá vznikla v roku 1945. Jej hlavné sídlo je v New Yorku. V súčasnosti má 193 členských štátov. K jej hlavným cieľom patrí udržiavanie mieru a bezpečnosti vo svete, podpora priateľských vzťahov medzi národmi, spolupráca pri riešení medzinárodných problémov a podpora ľudských práv a slobôd. V súčasnosti je často kritizovaná pre neschopnosť dosiahnuť tieto základné ciele, predovšetkým mier.

Organizácia zmluvy o kolektívnej bezpečnosti – medzinárodná organizácia pre oblasť obrany a bezpečnosti. Združuje šesť krajín bývalého Sovietskeho zväzu (Rusko, Bielorusko, Kazachstan, Tadžikistan, Kirgizsko a Arménsko). Naposledy sa angažovala napr. pri potlačení demonstrácií v Kazachstane v roku 2021. Naopak, Arménsko ju kritizuje, že mu spojenci nepomohli pri konflikte s Azerbajdžanom o Náhorný Karabach.

P

PM častice – v ovzduší rozptýlené tuhé znečisťujúce mikročastice, ktoré najčastejšie obsahujú sýrany čičmany, rôzne anorganické ióny, uhlík, ale aj alergény a mikrobiálne látky. Častice sa podľa veľkosti rozdeľujú na PM₁₀ (hrubé častice) a PM_{2,5} (jemné častice).

Pohraničné regióny – sa nachádzajú na vnútorných hraniciach EÚ. Zahŕňajú 40 % územia, žije v nich približne 30 % jej obyvateľov (150 miliónov ľudí). Za prácou v nich dochádza takmer 2 miliónov cezhraničných pracovníkov. Od vytvorenia jednotného trhu a schengenského priestoru v pohraničných regiónoch vzniklo veľa nových príležitostí. Niektoré z nich prestávajú byť perifériou a menia sa na miesta rastu.

Populácia – skupina ľudí, v rámci ktorej dochádza k reprodukcií. Pojem populácia sa v kontexte demografie mierne líši od pojmu obyvateľstvo, ktorý označuje skupinu ľudí žijúcich na určitom území a preto ho viac používa demogeografia ako demografia.

Postproduktívny vek (nad 65 rokov) – vek, v ktorom je väčšina obyvateľstva v dôchodku

Pozitívna čistá migrácia – rozdiel medzi počtom prisťahovaných a vystáňovaných je v prospech prisťahovaných.

Pôrodnosť – počet živonarodených detí v prepočte na 1000 obyvateľov za 1 rok.

Priemyselné dedičstvo – sa skladá zo súboru ťažobných a výrobných prvkov z minulosti, ktoré vytvárajú jedinečný obraz mestskej a vidieckej krajiny. Priemyselné stavby sa stali súčasťou geografického priestoru a kultúry spoločnosti.

Primárna energia – je energia, ktorá neprešla žiadnym procesom výroby alebo transformácie. Vo všeobecnosti sem zaraďujeme teplo obsiahnuté v palivách, vodnú energiu, veternú energiu, slnečnú energiu a geotermálnu energiu.

Prírodné obnoviteľné zdroje – obnoviteľné zdroje energie predstavujú prírodné zdroje, ktoré sa prirodzene obnovujú, a to slnečné žiarenie, vietor, vodné toky, morské vlny a geotermálne teplo. Technológie obnoviteľných zdrojov energie tieto zdroje umožňujú transformovať na elektrinu, teplo a biopalivá.

Produktivita a efektivita práce – predstavujú základné východiská pri hodnotení ekonomickej činnosti. Produktivita je účinnosť vynaloženej práce, ktorá sa vyjadruje pomerom medzi objemom vyrobenej produkcie a spotrebou času. Efektivita práce predstavuje mieru dosiahnutia stanového cieľa s čo najmenšími výdavkami.

Produktívny vek (15-64 rokov) – vek, v ktorom je väčšina obyvateľstva ekonomicke aktívna.

Propaganda – je rozširovanie skreslených informácií a názorov s cieľom ovplyvniť myslenie a konanie adresátov. Na dosiahnutie cieľov využíva ľudské vášne, strach, hnev či nenávisť. Z psychologického hľadiska ide o formu tzv. brainwashingu, teda vymývania mozgov.

Proxy údaje – nepriame údaje, ktoré vedcom umožňujú rekonštruovať paleoklímu. Príkladom zdrojov pre proxy údaje sú ľadovcové jadrá, letokruhy, fosílny peľ, skúšobné vrty, koralý a morské a jazerné sedimenty.

R

Rebrovka dravá – bola náhodne zavlečená do Čierneho mora. Spôsobila prudký pokles zásob najmenej 26 komerčných druhov rýb, vrátane sardel a makrel.

Regionálny rozvoj – predstavuje trvalý rast hospodárskeho a sociálneho potenciálu regiónu, čo zvyšuje jeho hospodársku úroveň, výkonnosť, konkurencieschopnosť a životnú úroveň jeho obyvateľov.

Regionálne rozdiely (disparity) – vyjadrujú mieru odlišnosti prejavu intenzity skúmaného ekonomickeho javu pozorovaného v rámci regiónov európskych krajín alebo danej krajiny. Medzi skúmané ekonomicke javy patria, napr. miera nezamestnanosti, rast hrubého domáceho produktu, právomoci regionálnej samosprávy, migrácia obyvateľstva a i.

Represia – obrana, zábrana; potláčacia činnosť, útlak, použitie násilia na potlačenie niečoho.

Rekultivácia – súbor zásahov, vďaka ktorým sú zahladené nežiaduce zásahy do krajiny.

S

Satelit (územie) – satelitný štát, (z latinského: satelles = osobná stráž, telesná stráž) je pejoratívne pomenovanie pre štát, ktorý je v silnej závislej väzbe od silnejšieho štátu.

Šedá ekonomika – označuje neregistrované ekonomicke aktivity a obchodné transakcie, ktoré sa vyhýbajú daňovej povinnosti.

Severoatlantická aliancia (NATO) – medzinárodná vojenská aliancia, ktorá bola založená v roku 1949 v geopolitických podmienkach začínajúcej studenej vojny. Cieľom spojenectva bolo zabezpečiť kolektívnu obranu. Aliancia mala 12 zakladajúcich členov, medzi ktoré patrili napr. USA, Kanada, Spojené kráľovstvo a Francúzsko. Postupne sa rozširovala na súčasných 32 členov. Rozširovanie smerom na východ, o bývalé postkomunistické krajiny vyvolávalo napäté vzťahy s Ruskom. Slovensko vstúpilo do NATO v roku 2004. Poslednými členmi sa v reakcii na ruskú agresiu proti Ukrajine stali dovtedy neutrálne Švédsko a Fínsko.

Sinice – mikroskopické organizmy (baktérie) schopné produkovať kyslík. Nahromadené sinice tvoria na vodnej hladine viditeľnú kašovitú zmes („vodný kvet“) najčastejšie zelenej farby. Kontakt s nimi vyvoláva kožné a dýchacie problémy alebo zápal očných spojiviek.

Skleníkové plyny – plyny, ktoré sa vyskytujú v atmosfére Zeme a absorbujú dlhovlnné infračervené žiarenie, vďaka čomu je ohrievaná dolná vrstva atmosféry a zemský povrch. Patrí medzi ne okrem oxidu uhličitého CO₂ (80 % skleníkových plynov), vodná para (H₂O), metán (CH₄), oxid dusný (N₂O), freóny, ozón a fluorované uhľovodíky.

Sovietsky zväz – dlhý tvar Zväz sovietskych socialistických republík (skratka: ZSSR), bol federatívny socialistický zväzový štát rozprestierajúci sa na území východnej Európy, strednej a severnej Ázie, ktorý existoval v rokoch 1922 až 1991.

Spoločenstvo nezávislých štátov (SNŠ) – medzinárodná organizácia založená v roku 1991 po rozpade Sovietskeho zväzu. Jej členmi sú v súčasnosti Rusko, Bielorusko, Moldavsko, Azerbajdžan, Arménsko, Kirgizsko, Kazachstan, Uzbekistan a Tadžikistan. Turkménsko vystupuje ako tzv. asociovaný člen. Ukrajina členstvo v SNŠ nikdy oficiálne neratifikovala.

Starnutie obyvateľstva – prejavuje sa početným aj relatívnym nárastom vyšších vekových skupín obyvateľstva v spojení s klesajúcim podielom osôb v produktívnom veku.

Stredná dĺžka života (predpokladaná dĺžka života pri narodení alebo nádej na dožitie) – priemerný počet rokov, ktorý pravdepodobne prežije osoba vo veku x za predpokladu, že sa úmrtnostné pomery nezmenia. Najčastejšie sa používa stredná dĺžka života pri narodení, teda stredná dĺžka života vo veku 0. Rozlišuje sa pritom pohlavie.

Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) – medzinárodná organizácia, ktorá patrí pod OSN. Bola založená v roku 1948, sídlo má v Ženeve. V súčasnosti má 194 členských štátov. K jej cieľom patrí ochrana a zlepšovanie zdravia obyvateľov po celom svete, monitorovanie a boj proti pandémiám, podpora výskumu a vývoja vakcín a liekov, humanitárna pomoc v krízových oblastiach a rôzne zdravotnícke programy.

Svetové hospodárstvo – všetky národné hospodárstva jednotlivých štátov sveta ako aj celý systém medzinárodných ekonomických vzťahov vyplývajúcich z medzinárodnej delby práce a existujúceho svetového trhu.

T

Tepelné čerpadlo – je ekologické a moderné zariadenie, ktoré využíva dostupné zdroje tepla zo zeme, vzduchu a vody. Pre veľké úspory, ktoré do domácnosti prinášajú, sú tepelné čerpadlá stále obľúbenejšie. Tepelné čerpadlo je vlastne opačná chladnička. Pokiaľ chladnička má vytvoriť zimu vo vnútri a teplo odvádza cez chladič do vonkajšieho priestoru, tepelné čerpadlo odoberá teplo z vonkajšieho prostredia a pri vyššej teplote ho odvádza do vykurovacieho systému. Podľa toho, aký primárny zdroj tepla využíva tepelné čerpadlo, poznáme viacero druhov (vzduch – voda, zem – voda, voda – voda).

Textúra pôdy – je daná podielom častíc kamienkov, piesku, prachu alebo ílu, ktoré tvoria minerálnu frakciu pôdy. Čím sú častičky pôdy väčšie, tým spomedzi nich voda rýchlejšie odtečie a menej jej zostane zavesenej v kapilárach.

Trvalá udržateľnosť (udržateľný rozvoj) – taký rozvoj, ktorý umožňuje uspokojovanie potrieb súčasných generácií bez toho, aby boli ohrozené nároky budúcich generácií na uspokojovanie ich potrieb. Definovaný je tiež ako jednota a harmónia troch pilierov na ktorých stojí – hospodársky rozvoj, sociálna rovnosť a ochrana životného prostredia.

U

Uhlíková neutralita – znamená dosiahnuť rovnováhu medzi emisiami uhlíka a ich pohlcovaním z atmosféry do takzvaných uhlíkových zachytávačov. Za zachytávače uhlíka možno považovať všetky prírodné alebo umelo vytvorené systémy, ktoré pohlcujú viac uhlíka, ako ho vyprodukujú. Napríklad pôda, lesy a oceány. Tieto prírodné zachytávače ročne pohltia medzi 9,5 a 11 gigaton CO₂. Na pohltenie všetkých emisií, ktoré ľudstvo ročne vypúšťa, však nestačia, v roku 2021 sme ich do atmosféry vypustili až 37,8 gigaton.

Úmrtnosť (mortalita) – počet úmrtí v prepočte na 1000 obyvateľov za 1 rok.

Úhor (prieloh) – je tretia časť poľa, ktorá zostáva počas roka neobrábaná. Princíp úhorovania sa využíval od 12. storočia v trojpoľnom hospodárstve. V dvojpoľnom hospodárstve sa na úhore pásol hovädzí dobytok. Po jednom roku bol vymenený s jednou zo zostávajúcich častí poľa.

V

V4 (Vyšehradská skupina) – je neformálnym zoskupením 4 stredoeurópskych krajín – Slovenskej republiky, Českej republiky, Maďarska a Poľskej republiky. Ide o živú regionálnu štruktúru štyroch členských krajín EÚ a NATO, ktoré zdieľajú podobné socioekonomické, hospodárske a kultúrno-historické hodnoty.

Vlny horúčav – viac dní za sebou, kedy teplota presiahne 30 – 35 °C.

Z

Zelená a digitálna transformácia – zahŕňa integráciu digitálnych technológií a udržateľných riešení do všetkých oblastí podnikania a verejnej správy.

Zelená doprava – akýkoľvek bezemisný spôsob dopravy. Môže byť súkromná (napr. bicykel, elektromobil) alebo verejná doprava (napr. trolejbus alebo elektrický mestský autobus). Spoločným menovateľom zelenej dopravy je jej ekologická udržateľnosť. Je to ekonomika, podporujúca ľudskú prosperitu a sociálnu rovnosť za súčasného výrazného zníženia environmentálnych rizík a ekologických škôd. Zjednodušene vyjadrené, ide o nízko uhlíkovú ekonomiku, efektívne využívajúcu zdroje, podporujúcu sociálne začlenenie.

Zelená energia - je energia vyrobená z obnoviteľných zdrojov (voda, slnečná energia, vietor, biomasa) a podľa najnovšej klasifikácie EÚ aj energia vyrobená z jadra.

Zelené technológie - je súhrnný názov inovatívnych technológií, ktorých cieľom je znižovanie používania uhlíkových technológií (ako sú napr. spaľovacie motory) a ich náhrada za bezemisné technológie (napr. elektromobilita).

Zmena klímy – je len tá časť zo všetkých zmien klímy, ktorú spôsobuje človek zmenou skleníkového efektu atmosféry (emisiou skleníkových plynov a aerosólov, zmenou využívania krajiny).

Znalostná ekonomika („knowledge economy“) – označuje moderné ekonomické systémy vyspelých štátov sveta založených na využívaní najnovších poznatkov a produktov s pokročilými technológiami pri vytváraní tovarov a služieb. Znalostná ekonomika zvyšuje produktivitu a efektivitu práce, vytvára nové odvetvia, inovuje služby, produkty, technológie a metódy práce.

Znečistenie nebezpečnými látkami – vzťahuje sa na kontamináciu škodlivými chemikáliami a látkami, ktoré môžu byť silne toxické pre živý organizmus alebo sa v ňom môžu hromadiť.

Znečistenie plastami – hromadenie a preprava plastového odpadu na brehoch a v korytách povrchových vôd.

Zosilnený skleníkový efekt – pridané skleníkové plyny zachytávajú tepelné žiarenie Zeme, ktoré by inak uniklo do vesmíru. Tieto plyny vyžarujú tepelné žiarenie dovšetkých smerov a posilňujú tak skleníkový efekt.

ZDROJE

- Amnesty International. (2015). *Refugee crisis Europe*. <https://www.amnesty.org/en/search/Refugee%20crisis%20Europe/?qyear=2015>
- Aktuality.sk. (2021). *Do roku 2040 môže byť v Stredomorí ročne až 500 000 ton plastu*. <https://www.aktuality.sk/clanok/834614/do-roku-2040-moze-byt-v-stredomori-rocne-az-500-000-ton-plastu/>
- Atlas of European Values. (2021). <https://www.atlasofeuropeanvalues.eu/sk/maptool.html>
- Bachelor, B. (2023). *These were some of 2023's worst destinations for overtourism. Here's how to avoid the crowds next year*. <https://edition.cnn.com/travel/2023-worst-destinations-overtourism-avoid-crowds/index.html>
- Bitel, L. M. (2002). *Women in Early Medieval Europe*. Cambridge University Press, p. 400-1100.
- Blinová, L. (2009). *Voda*. Trnava: MTF STU, 37 s.
- Böhmer, K. (2024). *Benátky vyberajú vstupné, miestni sa cítia ako v zábavnom parku. Masový turizmus ničí mestá a domácnosti*. Denník N. <https://dennikn.sk/3967289/benatky-vyberaju-vstupne-miestni-sa-citia-ako-v-zabavnom-parku-masovy-turizmus-nici-mesta-a-domacnosti/>
- Böhmer, K. (2024). *Obyvatelia Malorky sa búria proti masovému turizmu. Dovolenkári obsadzujú pláže a obchod odsúvajú na okraj miest*. Denník N. <https://dennikn.sk/4097134/obyvatelia-malorky-sa-buria-proti-masovemu-turizmu-dovolenkari-obsadzuju-plaze-a-obchod-odsuvaju-na-okraj-miest/?ref=list>
- Brown, J., Ferrians, Jr. O.J., Heginbottom, J.A. and E.S. Melnikov. (1998, revised 2001). *Circum-arctic map of permafrost and ground ice conditions*. Boulder, CO: National Snow and Ice Data Center/World Data Center for Glaciology. Digital media.
- Bruntland, G., H. (1987). *Naša spoločná budúcnosť: Správa svetovej komisie pre životné prostredie a rozvoj*. Oxford: Oxford University Press, 400 s.
- Consilium – domovská stránka (2024). <https://www.consilium.europa.eu/sk>
- Copernicus (2022). *Spain's Yesa reservoir severely affected by extreme drought*. <https://www.copernicus.eu/en/media/image-day-gallery/spains-yesa-reservoir-severely-affected-extreme-drought>
- Csachová, S. et al. (2020). *Zbierka inovatívnych metodík z geografie pre stredné školy*. Bratislava: CVTI SR, 486 s.
- Democracy Index 2023 report. (2024). <https://pages.eiu.com/rs/753-RIQ-438/images/Democracy-Index-2023-Final-report.pdf>
- Denník N. (2024). *Španielska Sevilla začala odpájať vodu v bytoch nelegálne prenajímaných turistom*. <https://dennikn.sk/minuta/4165572/>
- Deutschland.de. (2024). *Reinventing the former coal region*. <https://www.deutschland.de/en/topic/business/ruhr-area-transformation-of-the-coal-region>
- EEA. (2024). *Loss of agricultural land to artificial surfaces in Europe from 1990 to 2000*. <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/loss-of-agricultural-land-to>
- EEA. (2024). *Extreme summer weather in a changing climate: is Europe prepared?*. <https://discomap.eea.europa.eu/climatechange>
- EEA. (2024). *Predchádzanie vzniku odpadu je východiskom z krízy plastového odpadu*. <https://www.eea.europa.eu/sk/articles/predchadzanie-vzniku-odpadu-je-vychodiskom>
- EEA. (2021). *Pollution and barriers are key problems for Europe's waters*. <https://www.eea.europa.eu/highlights/pollution-and-barriers-are-key>
- EEA. (2019). *Europe's state of the environment 2020: change of direction urgently needed to face climate change challenges, reverse degradation and ensure future prosperity*. <https://www.eea.europa.eu/highlights/soer2020-europes-environment-state-and-outlook-report>
- EkoReštart (2020). *Špeciálny stroj z Nemecka odstraňoval odpad z vodnej nádrže Ružín*. <https://eko-restart.sk/odpad-na-priehrade-ruzin-odstranoval-specialny-stroj-z-nemecka/>
- EIT Tech Talent. (2024). *One million people skilled in deep tech by 2025*. <https://www.eitdeeptechtalent.eu/>
- Ember. (2024). *Data into action*. <https://ember-climate.org>
- Escritt, T. (2015). *Hungary's minorities bear brunt of anti-migrant rhetoric*. <https://www.reuters.com/article/world/hungarys-minorities-bear-brunt-of-anti-migrant-rhetoric-idUSKCN0RV43E/>

- Európska komisia. (2020). *NARIADENIE EURÓPSKEHO PARLAMENTU A RADY, ktorým sa stanovuje rámec na dosiahnutie klimateckej neutrality a mení nariadenie (EÚ) 2018/1999 (európsky klimatecký predpis)*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/?uri=CELEX:52020PC0080>
- Európska komisia. (2023). *Restored floodplains could remove 38.000 tons of nitrate pollution in the Danube river basin*. https://environment.ec.europa.eu/news/restored-floodplains-could-remove-38-000-tons-nitrate-pollution-danube-river-basin-2023-01-25_en
- Európska komisia. (2024). *Economy at regional level*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Economy_at_regional_level
- Európska komisia. (2024). *New Cohesion Policy*. https://ec.europa.eu/regional_policy/2021-2027
- Európska komisia. (2024). *Európska zelená dohoda*. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_sk
- Európska rada. (2022). *Nový európsky program pre cestovný ruch*. <https://www.consilium.europa.eu/sk/press/press-releases/2022/12/01/new-european-agenda-for-tourism/>
- Európsky parlament. (2023). *Európska únia a lesy*. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/sk/sheet/105/europska-unia-a-lesy>
- Eurostat regional yearbook. (2021). Luxembourg: Publications Office of the European Union, 206 p.
- Eurostat Statistics. (2022). *Agri-environmental indicator - soil erosion*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Agri-environmental_indicator_-_soil_erosion&oldid=627451
- Eurostat. (2021). *Old-age dependency ratio increases across EU regions – Eurostat*. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/edn-20210930-1>
- Eurostat. (2024). *Municipal waste by waste management operations*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/env_wasmun/default/table?lang=en
- Eurostat. (2023). *Population projections*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?oldid=358171#Population_projections
- Eurostat. (2024). *Forests, forestry and logging*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Forests,_forestry_and_logging#Economic_indicators_and_employment
- Eurostat. (2024). *Quality of life indicators - overall experience of life*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Quality_of_life_indicators_-_overall_experience_of_life#Average_life_satisfaction_slightly_decreasing_in_2021
- Fakty o klíme. (2024). *Fakty o zmene klímy*. <https://faktyoklime.sk/>
- Fialová, D. (2012). *Cestovní ruch: přínosy versus ztráty. Výukový a metodický text*. P3K, 60 s. Dostupné na <https://docplayer.cz/3531743-Cena-za-cestovni-ruch-prinosy-versus-ztraty.html>
- Fialová, D. – Nekoný, L. (2014/2015). *Rub a líc turistické přitažlivosti*. In: *Geografické rozhledy*, roč. 24, č. 4, s. 8 – 9. ISSN 1210-3004
- Folk, G. (2023). *EU's support for Ukraine backed by three-quarters of Europeans - European Data Journalism Network – EDJNet*. https://www.europeandatajournalism.eu/cp_data_news/eus-support-for-ukraine-backed-by-three-quarters-of-europeans/
- Galeotti, M. and Arutunyan, A. (2022). *Crime and the Donbas conflict 2014-2022*. <https://globalinitiative.net/analysis/donbas-conflict-crime/>
- Golob, R. (2023). *Extrémne počasie zasiahlo dve tretiny Slovinska, ničivé povodne spôsobili škody za stovky miliónov eur (video+foto)*. <https://sita.sk/extremne-pocasie-zasiahlo-dve-tretiny-slovinska-nicive-povodne-sposobili-skody-za-miliony-eur-video/>
- Gören, E. (2013). *Economic Effects of Domestic and Neighbouring Countries' Cultural Diversity*. ZenTra Working Paper in Transnational Studies No. 16/2013. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2255492
- GreenMatch. (2024). *The Most and Least Polluted European Countries*. <https://www.greenmatch.co.uk/blog/2018/11/mapped-europes-most-and-least-polluted-countries#Map>
- Hassan, T. (2023). *Delivering Justice for War Crimes in Ukraine*. <https://www.hrw.org/news/2023/05/23/delivering-justice-war-crimes-ukraine>
- Halás, M. (2008). *Priestorová polarizácia spoločnosti s detailným pohľadom na periférne regióny Slovenska*. Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 44(2), 349–369.
- Hoekstra, M. et al. (2017). *Economic performance and place-based characteristics of industrial regions in Europe*. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.20860.03205>
- Horák, O. (2022). *Klimatológ Lapin: Na ničivé privalové povodne a sucho nie sme pripravení, niektoré plodiny sa u nás v budúcnosti neoplatí pestovať*. <https://dennikn.sk/2844701/klimatolog-lapin-na-nicive-povodne-a-sucho-nie-sme-pripraveni-niektoré-plodiny-sa-u-nas-v-buducnosti-neoplati-pestovat/>

- [privalove-povodne-a-sucho-nie-sme-pripraveni-niektore-plodiny-sa-u-nas-v-buducnosti-neoplati-pestovat/](#)
- Hughes, R.A. (2023). *Looking to improve your quality of life in 2023? Here are the top countries for expats in Europe.* <https://www.euronews.com/travel/2023/07/11/looking-to-improve-your-quality-of-life-in-2023-here-are-the-top-countries-for-expats-in-e>
- Human Rights Watch. (2015). *Desperate Journey: Europe's Refugee Crisis.* <https://www.hrw.org/video-photos/video/2015/11/16/desperate-journey-europes-refugee-crisis>
- Human Rights Watch. (2023). *Belarus Events of 2022.* <https://www.hrw.org/world-report/2023/country-chapters/belarus>
- Chrenková, M. a kol. (2024). *Zmena klímy a rašeliniská.* Bratislava: DAPHNE – Inštitút aplikovanej Ekológie. 60 s.
- IEA. (2025). *Energy system of Europe.* <https://www.iea.org/regions/europe>
- INED. (2004). *Life expectancy at birth.* https://www.ined.fr/en/everything_about_population/data/europe-developed-countries/life-expectancy/
- Invest in Wallonia. (2024). *Wallonia, European Recycle Valley by 2030?* <http://www.investinwallonia.be/news-1/news-2/wallonia-european-recycle-valley-by-2030>
- Ira, V., Andráško I. (2007). *Quality of life in the perspective of human geography.* *Geografický časopis*, 59, 2007, 2, 159-179. <https://www.sav.sk/journals/uploads/05311242ira,%20Andrasko.pdf>
- ISA ÚV SR. (2023). *V súťaži o ľudí vyhrávajú starí členovia EÚ, prehráva Pobaltie aj Balkán.* <https://den-nikn.sk/blog/3632108/v-sutazi-o-ludi-vyhravaju-stari-clenovia-eu-prehrava-pobaltie-aj-balkan/>
- ITER – cesta k novej energii. (2024). <https://www.iter.org/>
- Ivanegová, B. (2020). *Spríevodca neformálnou environmentálnou výchovou a vzdelávaním pre udržateľný rozvoj. Inšpirácie pre učiteľov a pracovníkov s mládežou.* Bratislava MŽP SR, 91 s.
- Kálmán, A. (2023). *In numbers: Europe's mounting plastic waste problem unpacked.* <https://www.investigate-europe.eu/en/posts/in-numbers-europes-mounting-plastic-waste-problem-unpacked>
- Kolejka, J. and Supuka, J. (2006). *Industriálna a postindustriálna krajina.* *Životné prostredie* 2006, 40, 4, p. 169 - 170. <http://publikacie.uke.sav.sk/node/760>
- Koubský, P. (2022). *Stručné dejiny Ukrajiny.* Bratislava: N Press, 88 s., ISBN 978-80-8230-107-9
- Kurfirst, J. (2024). *Příběh ruské geopolitiky.* Praha: Karolinum, 444 s. ISBN 978-80-246-5943-5
- Lapin, M. (2024). *Meteorológia a klimatológia – klimatické zmeny.* <https://milanlapin.estranky.sk/>
- Medzinárodná organizácia pre migráciu. (2022). <https://iom.sk/sk/migracia/migracia-vo-svete.html>
- Ministerstvo vnútra SR. (2024). *Štatistiky.* <https://www.minv.sk/?statistiky-20>
- Mlčoch, L. (2007). *Ekonomie a štěstí: proč více někdy není lépe.* *Politická ekonomie*, 55 (2), 147-163.
- Murgaš, F. (2012). *Prostorová dimenze kvality života.* Liberec: TU.
- Maddison, A. (2001). *The world economy: A millennial perspective.* Development Centre of the Organization for Economic Cooperation and Development, Paris: OECD, 383 p.
- Magocsi, P. R., Rychlík, J., Zylinskij B. (2022). *Dějiny Ukrajiny (druhé vydanie).* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 532 s. ISBN 978-80-742-2849-0
- Menga, M. (2023). *The urban divide: unequal distribution of heat-related risks on city dwellers.* <https://www.climateforesight.eu/articles/the-urban-divide-unequal-distribution-of-heat-related-risks-on-city-dwellers/>
- NASA. (2024). *Climate change, evidence.* <https://climate.nasa.gov/evidence/>
- Neves, L. et al. (2020). *GET UP! Climate Change, Educational Pathways for Development Education and Global Citizenship.* <https://www.getupandgoals.eu/component/k2/gug-climate-change>
- Numbeo. (2024). *Europe: Quality of Life Index by Country 2023 Mid-Year.* https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp?title=2023-mid®ion=150
- Pekárová, E. (2023). *Polnohospodárska pôda na Slovensku v číslach.* <https://www.agroporadenstvo.sk/index.php?pl=58&article=3186>
- Pew Research Center. (2016). *Number of Refugees to Europe Surges to Record 1.3 Million in 2015.* <https://www.pewresearch.org/global-migration-and-demography/2016/08/02/number-of-refugees-to-europe-surges-to-record-1-3-million-in-2015/>
- Pôdny portál. (2024). *Zastúpenie kategórií pôd podľa potenciálnej miery rentability rastlinnej výroby.* http://www.podnemapy.sk/porta/reg_pod_infoserwis/rentabilita/rentabilita.aspx
- Polák, R. (2022). *Aké sú košické suburbie?* <https://kosice2.sk/ake-su-kosicke-suburbie/>
- Population pyramid – Europe. (2024). <https://www.populationpyramid.net/europe/>

- Pouš, R. (2013). *Základy geografie mesta*. FPV UMB v Banskej Bystrici, 244 s.
- Priyadarshi, K. 2024. How does Rise of Far Right Hinder German Semiconductor Ambitions? https://techovedas.com/how-does-rise-of-far-right-hinder-german-semiconductor-ambitions/#google_vignette
- Stabilita.sk. (2018). *Európa starne rýchlo. Slovensko rýchlejšie*. <https://www.stabilita.sk/aktuality/aktualne-informacie/europa-starne-rychlo-slovensko-rychlejsie>
- OSCE. (2024). *Daily and spot reports from the Special Monitoring Mission to Ukraine*. https://www.osce.org/ukraine-smm/reports?page=50&filters=&solsort=ds_date%20desc&rows=50
- Statista. (2024). *Life expectancy at birth in Europe from 1950 to 2021*. <https://www.statista.com/statistics/1258347/life-expectancy-at-birth-in-europe/>
- Statista. (2024). *Projected population of Europe from 2023 to 2100*. <https://www.statista.com/statistics/875955/population-of-europe-forecast/>
- Reality.sk. (2016). *Green Village je nová obytná zóna v Dunajskej Lužnej*. <https://reality.trend.sk/byvanie/green-village-je-nova-obytna-zona-dunajskej-luznej>
- Recycling Magazine. (2022). *EU: 4.8 tonnes of waste generated per inhabitant*. <https://www.recycling-magazine.com/2022/11/07/eu-4-8-tonnes-of-waste-generated-per-inhabitant/>
- Regions in the world by population. (2025). <https://www.worldometers.info/world-population/population-by-region/>
- Ritchie, H., Rosado, P. and M. Roser. (2023). *CO₂ and Greenhouse Gas Emissions*. <https://ourworldindata.org/co2-and-greenhouse-gas-emissions>
- Roser M., Ortiz-Ospina E., Ritchie H. (2013). *Life Expectancy*. *Our World in Data*. <https://ourworldindata.org/life-expectancy>
- Rouseau, M. and Waine, O. (2013). *Post-industrial cities: towards a new approach*. <https://metropolitiques.eu/Post-industrial-cities-towards-a.html>
- Sabo P., Urban, P., Malina, R., Švajda J., Turisová I. (2020). *Úvod to systémovej ekológie I. Od environmentálnej krízy k princípom ekologickej zložitosti a organizácie ekologických systémov*. Banská Bystrica: FVP UMB, 286 s.
- Sabo P., Urban, P., Turisová I., Považan, R., Herian, K. (2011). *Ohrozenie a ochrana biodiverzity. Vybrané kapitoly z globálnych environmentálnych problémov*. Banská Bystrica: CVV UMB, 320 s. Sindelar, D. 2015. *Out With A Whimper: Novorossia, 2014-2015*. <https://www.rferl.org/a/death-of-novorossia/27029267.html>
- Smart water Magazine. (2021). *Water ranking in Europe 2020*. <https://smartwatermagazine.com/news/loken/water-ranking-europe-2020>
- Sme.sk. (2024). *Chorvátsko má nový zákon na obmedzenie turizmu, týka sa aj ubytovania*. <https://index.sme.sk/c/23263552/chorvatsko-ubytovanie-ponuka-turizmus-zakon.html>
- Sociálne poľnohospodárstvo. (2024). *Sociálne poľnohospodárstvo v Holandsku*. <https://socialnepolnohospodarstvo.sk/socialne-polnohospodarstvo-v-holandsku/>
- Sokolenko, V. et al. (2021). *The transformation of the engineering and planning organization of the territory of the Luhansk region in the conditions of the functions changing of the regional typology*. *E3S Web Conf.*, vol. 280, 2021. Second International Conference on Sustainable Futures: Environmental, Technological, Social and Economic Matters (ICSEF 2021). <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202128004003>
- Spindler, W. (2015). *The year of Europe's refugee crisis*. <https://www.unhcr.org/news/stories/2015-year-europes-refugee-crisis>
- Statista. (2024). *Share of travel and tourism's total contribution to GDP in European Union member countries (EU-27) and the United Kingdom (UK) in 2019 and 2023*. <https://www.statista.com/statistics/1228395/travel-and-tourism-share-of-gdp-in-the-eu-by-country/>
- Statista. (2024). *Leading countries based on per capita electricity demand in Europe in 2023*. <https://www.statista.com/statistics/1262218/per-capita-electricity-consumption-europe-by-country/>
- Statista. (2024). *Total contribution of travel and tourism to GDP in Europe in 2019 and 2023, with a forecast for 2024 and 2034*. <https://www.statista.com/statistics/617528/travel-tourism-total-gdp-contribution-europe/>
- Statistics Finland. (2021). *Birth rate in Finland is not sufficiently high for the age structure*. https://www.stat.fi/til/vaenn/2021/vaenn_2021-09-30_tie_001_en.html

- Sviták, M. (2024). Krym obsadili „zelení mužičci“. Před deseti lety Rusko zahájilo vojenskou agresi proti Ukrajině, která trvá dosud. <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/svet/krym-obsadili-zeleni-muzicci-pred-deseti-lety-rusko-zahajilo-vojenskou-agresi-proti-ukrajine-346489>
- Šír, J. a kol. (2017). Ruská agrese proti Ukrajině. Praha: Univerzita Karlova, 346 s., ISBN 978-80-246-3711-2
- Krzysztofik R. (2019). Between Industrialism and Postindustrialism—the Case of Small Towns in a Large Urban Region: The Katowice Conurbation, Poland. *Urban Sci.* 2019, 3(3), 68; <https://doi.org/10.3390/urbansci3030068>
- Šveda, M., Šuška, P. (2019). *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy*. Bratislava: Geografický ústav SAV.
- Teraz.sk. (2024). Priemyselná výroba v Poľsku vzrástla najvýraznejším tempom za 1,5 roka. <https://www.teraz.sk/spravy/priemyselna-vyroba-v-polsku-vzrastla/796619-clanok.html>
- Trading Economics. (2024). Slovakia Industrial Production. <https://tradingeconomics.com/slovakia/industrial-production>
- UNICEF. (2024). What is the average life expectancy in Europe? <https://data.unicef.org/how-many/what-is-the-average-life-expectancy-in-europe/>
- Urban Displacement Project. (2024). What Are Gentrification and Displacement. <https://www.urbandisplacement.org/about/what-are-gentrification-and-displacement/>.
- Vasilko, T. (2018). Stredozemné more patrí medzi najznečistenejšie na svete, turisti zvýšia množstvo odpadkov o 40 percent. <https://dennikn.sk/1153019/stredozemne-more-patri-medzi-najznečistenejsie-na-svete-turisti-zvysia-mnozstvo-odpadkov-o-40-percent/>
- Veenhoven, R. (2000). The four qualities of life. Ordering Concepts and Measures of the Good Life. *Journal of Happiness Studies*, 1, 1-39.
- Vlamiš, K. (2023). Residents of the stunning Austrian village rumored to have inspired 'Frozen' are fed up with hordes of tourists. <https://www.businessinsider.com/hallstatt-austria-locals-protest-overtourism-frozen-village-photos-2023-10>
- Walker, K. (2023). This Austrian village inspired a Disney fairytale – but now it's living a nightmare. <https://www.telegraph.co.uk/travel/destinations/europe/austria/hallstatt-austrian-village-disney-frozen-overtourism/>
- Wise Freshwater. (2024). Water resources of Europe. <https://water.europa.eu/freshwater/europe-freshwater/freshwater-themes/water-resources-europe?activeAccordion=f6c0636a-c0c6-4635-84c2-4d1ed8376210>
- WHS UNESCO. (2024). Major Mining Sites of Wallonia. <https://whc.unesco.org/en/list/1344/>
- World Factbook. (2024). Europe. cia.gov/the-world-factbook/europe/
- World Tourism Organisation. (2023). Tourism Highlights. <https://tourismecotedivoire.ci/wp-content/uploads/2023/12/Tourism-Highlights.pdf>
- WWF. (2018). The Mediterranean at risk of becoming 'a sea of plastic'. <https://www.wwf.mg/?328836/out-of-the-plastic-trap>
- Yoelli-Rimmer, O. (2017). Mass tourism in Mallorca: Trouble in paradise. <https://cafebabel.com/en/article/mass-tourism-in-mallorca-trouble-in-paradise-5ae00bf4f723b35a145e8195/>
- Young, T. (2015). 10 maps that explain Ukraine's struggle for independence. <https://www.brookings.edu/articles/10-maps-that-explain-ukraines-struggle-for-independence/>
- Za živé rieky. (2022). Rieka, ktorú zachránili ľudia. <https://blog.sme.sk/zaziverieky/historia/rieka-ktoru-zachranili-ludia>

Názov: **Aktuálne problémy Európy**

Autori: RNDr. Tibor Madleňák, PhD.
Doc. RNDr. Alfonz Gajdoš, PhD.
RNDr. Martina Škodová, PhD.
RNDr. Michaela Žoncová, PhD.

Vydavateľ: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Vydanie: prvé
Rok vydania: 2025
Počet strán: 122

ISBN 978-80-557-2241-2
EAN 9788055722412

<https://doi.org/10.24040/2025.9788055722412>